

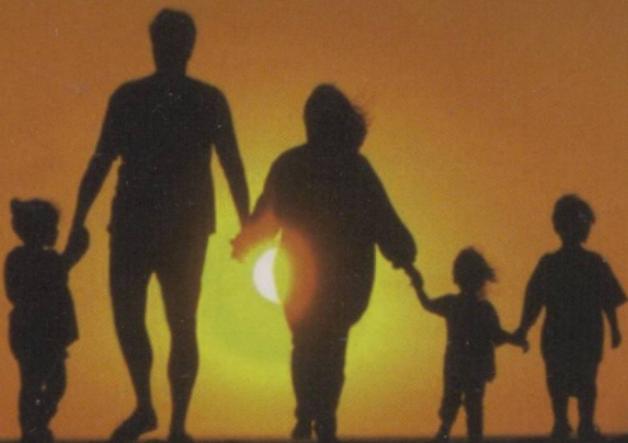
МУВАФФАҚИЯТ ФОРМУЛАСИ

ДЕЙЛ КАРНЕГИ

Яңғы китоб

Оилада баҳтга эришиш йўллари

- Пул муаммосига дуч келмаслик сири
- Фийбатдан кўра энг афзал машғулот
- Қандай никоҳ мустаҳкам бўлмайди?
- Ишқий ҳаёт ҳақида ҳақиқатлар
- Рўзғорни қандай эплаш мумкин?
- Болангиз қўпол, жанжалкаш бўлса...

УШБУ КИТОБ ДЕЙЛ КАРНЕГИ ЎЛИМИДАН КЕЙИН ТОПИЛГАН

N ₁	32860	2020/110
29,		A87
<u>Карнеги Рейк</u>		
<u>Очага базируется</u>		
		2405

2020/110 A87

МУВАФФАҚИЯТ ФОРМУЛАСИ

ДЕЙЛ КАРНЕГИ

ОИЛАДА БАХТГА
ЭРИШИШ ЙЎЛЛАРИ

«YANGI KITOB»
TOSHKENT
2020

УЎК: 173.7:159.9

КБК: 88.5

К 25

- Оилада бахтга эришиш йўллари.

К 25

Карнеги, Дейл

Оилада бахтга эришиш йўллари [Матн] / Д. Карнеги. – Тошкент: Yangi kitob, 2020. – 240 б.

ISBN 978-9943-6328-7-5

УЎК: 173.7:159.9

КБК: 88.5

Бу китобда оилада учрайдиган кўплаб масалалар ўз аксини топган. Никоҳ, эр-хотин муносабатлари, ўзаро ҳурмат-эътибор, фарзандлар тарбияси борасидаги қайдлар сизга манзур бўлади. Айниқса, машҳур шахслар ва оддий инсонлар ҳаётига доир воқеалар қалбингиздан жой олади.

Китобда меҳр-муҳаббат, вафо-садоқат, олижаноблик билан бирга хиёнат, разолат, жиноят дунёсидаги кирдикорлар очиб берилади. Муаллиф барча кечмишларни, турли қарашлар, нуқтаи назар ва тамойилларни оила билан боғлаб, теран мушоҳада юритади. Инсоннинг нақадар метин, кучли иродга эгаси эканлигини эътироф этиб, баъзи ҳолларда эса, аксинча, ожиз, нотавон мавжудотга айланнишини мисоллар билан тушунтиради.

Китоб кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Таржимон:
Фатҳулла Намозов

Тақризчилар:-

Тоҳир Малик, Ўзбекистон халқ ёзувчisi,

Норқул Бекмирзаев, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,

Халқаро антик дунё имтий академияси академиги ва совриндори,

Абдуқаюм Йўлдошев, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

20/10

А 87

Alisher Navoiy
nomidagi

Ozbekiston Mif

ISBN 978-9943-6328-7-5

N1 32860
291

© Д.Карнеги «Оилада бахтга эришиш йўллари». Таржимон: Ф.Намозов.

© «Yangi kitob» МЧЖ, 2020.

МУНДАРИЖА

Чордоқдан топилган китоб	5
Дейл Карнеги. Уйқусиз тунлар ёхуд отамнинг ўгитлари	11

I БЎЛИМ ОИЛАВИЙ ҲАЁТНИ ЯНАДА БАХТЛИ ҚИЛИШИ МУМКИН БЎЛГАН АСОСИЙ ТАВСИЯЛАР

Сиз умр йўлдошингизни қай даражада биласиз?	13
Таги пуч муҳаббат ёхуд барбод бўлган оила ҳақида	20
Бахт-саодат кимларга боғлиқ?	31
Сиз никоҳда эркинликни ҳис этасизми?	39
Умр йўлдошингизни сизни севишга мажбур этишнинг сири	47
Бир-бирига мос келмаган никоҳ	50
Оиласда шунчалик кўп масалалар борки	59
Хотиннинг ўзига бино қўйиши оиласвий баҳт-саодат учун хавфлидир	60
Сен менинг қонимни қайнатиш учун жўрттага шундай қиляпсан	70
Муҳим ишни янада яхшироқ бажариш керак	75
Оиласвий муаммоларнинг илдизи қаерда?	84
Муваффақиятингизга йўлдош, ғамингизга ҳамдам хотиндан ҳам мўътабарроқ хилқат борми?	85
Хотирага қалқиб чиқувчи «ўлим нурлари»	86
Келин-куёвларга насиҳатлар	93
Ягона ҳақиқат, эзгулик, баҳт-саодатнинг сабабчиси ва гарови	110
Очиш мумкин бўлмаган идиш қопқоғи	111
Ўз ҳаётига зомин бўлган, аммо шоирлар мадҳ этган хоним	113
Сарсон-саргардонликдаги азоб-уқубатлар	132
«Мен қачонлардир ҳайкалга турмушга чиқкан эдим»	144
Дунёда яхши кўриш мумкин бўлган битта одам бор	146
Қани эди, ўзингга ҳам ишонмай, ҳар қандай маҳфий гапни мумкин қадар чуқурроқ яширанг	156

Ишда йўқолиб кетиб, оилавий мажбуриятларини бутунлай унугтган эр	157
---	-----

**II БЎЛИМ
ИШҚИЙ МУНОСАБАТЛАРДА АСЛО
НОДОН БЎЛМАНГ**

Муваффақиятсизликнинг сири нимада?	169
Эркак ва аёл имкониятлари	171

**III БЎЛИМ
СИЗ ВА БОЛАНГИЗ**

Яхши отни эшакка айлантирган!	181
Болангизни ўзини англашига ёрдам беринг, бунга мажбурсиз	183
Қайсар болаларни ўзгартириш мумкинми?	186
Қўполларча истаклар, ўжарлик ва ўзбошимчалик асосидаги талаблар	191
Ҳаётнинг ҳикмати ўйинларда жам	193
Хаддан зиёд ҳиссиётга берилиб кетишдан қўрқинг	199

**IV БЎЛИМ
МЕНИ ЯХШИ КЎРИШМАЙДИ, ДЕБ ЎЙЛАМАНГ**

«Нега мени яхши кўришмайди?» деб хаёл сургандан кўра хайрли иш билан машғул бўлинг	208
Агар сизни яхши кўришмаса нима қилиш керак?	213
Қаҳр-ғазабингизни жиловланг, эсингизда бўлсин: энг муҳими, бардош беришдир	223
Кўнглингизни узинг-у, кетинг	232
«Бахт» деганда нимани назарда тутамиз?	235

ЧОРДОҚДАН ТОПИЛГАН КИТОБ

Дейл Карнеги олтмиш етти йил умр кўрган. Унинг оддий оиласда туғилиб, азоб-уқубатда ўсгани, ўқибизлангани, кейинчалик муваффақият қозониб, бадавлат ва машҳурликда умр кечиргани маълум. Буни Карнеги китобларининг катта ададларда нашр этилганидан ҳам билса бўлади. Шунга қарамай, мазкур асар ўз вақтида чоп этилмагани савол туғдиради: наҳотки Дейл Карнегидек муаллифга чанқоқ ноширлар ва китобхонлар мазкур асардан унинг ўлимидан кейин боҳабар бўлишган? Зотан, Карнеги тизими жамиятда кенг қулоч ёйган, оммалашган, Карнеги номидаги нотиқлик санъати ва инсоний муносабатлар институтига асос солинган эди. Унинг китобларини миллионлаб ўқувчилар харид қилишарди.

Мазкур асарнинг қўлёзмаси тасодифан эски ёзув машинкаси ғилофидан топилган. Бу ғилоф эса Канада қорли чўққиларидағи Боу кўли атрофининг Нам-Ти-Тахе масканнада истиқомат қилувчи овчи Жеймс Симсон уйининг чордоғида ётганди. Бир замонлар Дейл Карнеги машҳур кишиларнинг таржимаи ҳолини ўрганиш ҳамда ўз китоблари устида ишлаш учун хилват жой излаганида, айнан шу уйни маъқул кўрганди. Мазкур масканда унинг «Безовталиқдан холос бўлиш ва янги ҳаёт бошлиш сирлари» китобининг айрим боблари ҳам қофозга тушган.

Дастлаб ушбу қўлёзмага бир қадар шубҳа билан ёндашилди. Бунга қўлёзманинг аниқ мақсадга қаратилмаганлиги, мавзу, жанр, услубни изоҳлаш билан боғлиқ ёндашув сабаб бўлганди. Қолаверса, муаллиф янги мукаммал асар яратиш учун маълумот йиғишга киришган, адабий андазалар ҳамда ўз муддаоларидан четга чиқиб ёндашганди. Карнеги оиласвий муносабатларга доир етарли мисоллар топганидан сўнг қўлёзма устида иш бошлаган.

Құләзма анчагина «хом» эди. У бир тизимга солинмаган тартибсиз қораламани эслатар, қайдлар, конспектлар, газета ва бошқа манбалардан олинган қырқымлар, таржимаи ҳоллардан парчалар ва афоризмларни ёдга соларди. Тартибсиз сочиб ташланган ушбу маълумотларни бир текис, енгил ўзлаштириладиган матн тизимиға ўтказиш зарур эди.

«Инсоннинг ҳис-түйғулари сўзларидан кўра ибрат на-муналаридан кўпроқ таъсиранади ёки мулойим ҳолатга киради», – дея қайд этганди француз файласуфи ва шоир, ўрта асрнинг ёрқин намояндадаридан бири Пьер Абелляр.

Дейл Карнеги китоблари таъсиранлиги ва кенг кўлами билан ажralиб туради. Ҳатто китоб ўқимайдиган инсонлар ҳам Карнеги тамойилларини амалиётда қўлладиган кишилар билан учрашиб қолишиша, ўзига хос «тизим»нинг таъсирини сезадилар. Шунчаки сезиб қолмай, унинг таъсири остига тушшиб қолишиади.

Карнеги тақдири мазкур «тизим»нинг мустаҳкамлигини яққол намоён этувчи ажойиб ибрат намунасиdir. У Миссури штатидаги Темир йўлдан ўн олти чақирим олисда жойлашган фермада таваллуд топган. Ўн икки ёшида биринчи марта трамвайга кўзи тушган. Орадан йигирма саккиз йил ўтиб, яъни қирқ ўшга тўлганида эса Гонконгдан тортиб Хаммерфестгача дунёning энг олис бурчаклари ҳам унга жуда яхши таниш эди.

Ёш Карнегининг билим олиши анча машақатли кечди. У ҳар куни коллежга отда қатнар, бу илмгоҳ фермадаги уйларидан беш чақирим нарида жойлашганди.

Дейл тенгдош талабаларнинг айримлари алоҳида обрў ҳамда шуҳрат қозонишаётганини таҳлил қиласарди. Улар футболчилар, бейсбол ўйинчилари, шу билан бирга нотиқлик санъати бўйича танлов ва баҳс-мунозараларда ғолибликни қўлга киритган ёшлар эдилар.

Спортда ўзини намоён эта олмаслигини яхши англаган Дейл нотиқлик санъатида муваффақият қозонишни

мақсад қилди. У сўзга чиқиши учун бир неча ой мобайнида пухта тайёргарлик кўрди. Ҳатто, сигир соғаётганида ҳам маъруза матнини машқ қилди. Оғилда пичан ғарамига қараганча, кучли эҳтирос ва қўл ҳаракатлари ёрдамида нутқ сўзлаганида эса кабутарлар галасини чўчитиб юборарди. Лекин тиришқоқлик ва қунт билан тайёргарлик кўрганига қарамай, ёш Дейл кетма-кет муваффақиятсизликларга дучор бўлаверди. Ўн саккиз ёшида қалби шикаста ва мағрур эди унинг. Бўлажак даҳо шу даражада умидсизликка тушдикӣ, ҳатто ўз жонига қасд қилмоқчи бўлди. Кутимаганда у коллежда ўтказилган нотиқлик санъати танловида ғалаба қозонди. Тез орада тилга тушди. Карнеги ҳузурига бошқа талабалар ёрдам сўраб келиб, улар ҳам муваффақиятга эриша бошладилар.

Коллежни тугатган Дейл Карнеги фермерлар учун сиртқи ўқиши курсларини ташкил этди. Аммо муваффақият яна ундан ўзини олиб қочди. Шундан сўнг Карнеги бошқа иш топишга қарор қилди. У Жанубий Омакага йўл олиб, «Армонд энд компани» фирмасига ишга жойлашди. Дейлнинг вазифаси лалми ерлар ҳамда чорвадор музофотлар, шу билан бирга Жанубий Дакотанинг ҳиндулар истиқомат қиладиган ғарбий ҳудудларида чўчқа гўшти ва совун сотишдан иборат эди.

У юк вагонлари, араваларда ёки пиёда юриб ишлади. Алмисоқдан қолган арzon меҳмонхоналарда тунашга мажбур бўлди. Бундай даргоҳдаги хоналар бир-биридан сурп чойшаблар билан ажратиб қўйиларди. Ёш Дейл коммивояжерлар (хусусий корхона молларини шаҳармашаҳар намойиш қилиб, буюртма тўпловчи вакиллар) учун раҳбарлик тизимини ўрганди, ярим ёввойи асов отларда чопди, маҳаллий ҳинду қизларига уйланган кишилар билан қарта ўйнади. Шу билан бирга у мижозлардан қарзларни ундириб олиш санъатини пухта ўрганди.

Агар олис ҳудуддаги дўкон хўжайини ўзи буюртма берган чўчқа ёки сон гўшти учун нақд пул тўлай олмаса,

Дейл унинг токчасидан бир неча жуфт пойафзални олар, уларни темир йўлчиларга сотар, пулини «Армонд энд компани»га жўнатарди. Карнеги тер тўкиб ишлаган жойлар савдо-сотик учун маъқул худуд бўлмаса-да, улкан натижани қўлга киритиб, бир йил ичида округда биринчи ўринга олиб чиқди.

«Армонд энд компани» Дейлни юқори вазифага кўтармоқчи бўлди. Карнегининг «иложи йўқ натижага эришгани» алоҳида таъкидланди. Аммо Дейл бундай марҳаматни рад этди ва ишдан бўшади. У Нью-Йоркка жўнади, Америка театр санъати академиясига ўқишга кирди ва «Цирки Полли» спектаклидаги доктор Хартли роли билан мамлакат бўйлаб кезиб юрди.

Шундан сўнг Дейл яна коммивояжерликка ишга ўтди, У «Паккард моторкар компани» фирмасининг юк машиналарини сотиш билан машғул бўлди. Аммо бу иш ҳам Карнегининг меъдасига тегди. Ўша кунлар тўғрисида у шундай деган:

«Мен мутолаа ва ёзиш учун бўш вақтим бўлишини интизорлик билан кутар, китоб ёзишни истардим».

«Паккард моторкар компани» фирмасидан ишдан бўшаган Карнеги ўзини адабиётга бағишлишга қарор қилди ва кечки мактабларда дарс бера бошлади.

Аммо нимадан сабоқ бериш керак? Ўзининг ўтмишига кўз ташлаб, коллеждаги ҳаётини таҳпил қилас, Карнеги шундай хулосага келди: ҳар қандай сабоқдан кўра унинг нотиқлик санъатига доир тайёргарлиги ўзига нисбатан ишонч, дадиллик ҳамда оғир, вазминликни таъминлаган. Айнан нотиқлик санъати ишбилармон кишилар дунёси вакиллари билан янада кўпроқ мулоқот қилишга ўргатган.

Карнеги ХАМЛ маъмуриятига мурожаат қиласкан, Нью-Йоркдаги мактабларда тадбиркорларга нотиқлик санъатидан сабоқ беражагини айтиб, илтимос қила бошлади.

Ишбилармон одамлардан нотиқлар тайёrlаш? Жуда қизиқ. ХАМЛ раҳбарлари бундай хатти-ҳаракат нима

билан якун топишини билишарди. Улар шу каби курсларни ташкил этишган, аммо барча саъй-ҳаракатлари муваффақиятсиз якун топганди. Шу боис Карнегига ойинга икки долларлик гонорар беришдан бош тортишди. Аммо борди-ю, у даромад қиладиган бўлса, муайян фоиз олишига келишилди. Карнеги дастлабки йигимлардан кифояланиб ишлайдиган бўлди.

Орадан уч йил ўтгач, унга одатдаги икки доллар ўрнига ҳар бир кечки сабоқ учун ўттиз доллардан тўлай бошлишди.

Дейл номдор сайёр маърузачига айланди.

Карнеги таъкидлашича, у сўзга чиқиш санъатини ўргатиш билан умргузаронлик қилмаган. Булар Дейлнинг қўшимча машғулоти эди, холос.

Гарвард университети профессори Уильям Жеймс айтишича, «Ўртacha инсон очилмаган имкониятларининг фақат ўртacha ўн фоизини ривожлантиришга қодир». Карнеги ўзидағи имкониятларни очишга эришган эди. Миссурни штатидаги қачонлардир соатига беш цент ҳақ эвазига қулупнай терган ва чакамуғ ўрган йигитча бутун дунёни забт этувчи тизимни яратганди.

«Дунёда мўъжизалар ниҳоятда кўп. Инсон эса мўъжизалар мўъжизасидир!» – деган эди Софокл. Бу эътирофга қўшимча қилиб айтиш мумкинки, атрофдаги кишилар билан ўзининг муносабатини такомиллаштиришга интиладиган одам ҳақиқий мўъжизанинг айнан ўзидир!

Карнегининг оиласи тарбиялари ўзига хос. У, энг аввало, эр хотиннинг бир-бирига садоқатли, вафодор бўлишлари кераклигини уқтиради. Бу борада тарихдан талай мисоллар келтиради.

Дейл Карнегини инсон руҳияти соҳасида биринчи кашфиётчилардан дейиш қийин, аммо унинг китоблари ҳаётий масалаларга аниқ жавоб беришини тан олиш керак. Карнеги тамойиллари жуда оддий: улар муайян вазиятларда ишингиз юришиши учун қай тарзда ҳаракат қилиш кераклигини кўрсатиб беради.

Карнеги машхур сиёсатчилар, ёзувчилар, ишбилар-монларга таянади. У ўз тамойилларини «ҳаво»дан олмай, балки муайян вазиятлар, таржимаи ҳоллардан келиб чиқсан. Карнеги одамларни ўз-ўзи ва атрофдагилар билан уйғунликда яшашга ўргатди. У инсонлар ўртасидаги муносабатлар таҳлили асносида янги тамойилларни ҳавола этди, бу эса катта ёшдаги ўқувчилар томонидан қунт билан ўзлаштирилиб, амалиётта татбиқ қилинди.

Мазкур китоб оила қурганлар, никоҳ остонасидағи инсонлар ва ёш йигит-қизлар учун бирдек таъсир кучига эга. Уни оиласиң китоб дейиш ҳам мүмкін. Китобда эр-хотинлик, қавм-қариндошлиқ муносабатлари, ўзаро мұомала борасида ўғит бериш билан бирга, олижаноб фазилатлар, юксак түйғулар ҳақида ҳикоя қилинади. Бу эса сиз, азиз китобхонларнинг ҳаётингизда асқотса ажаб әмас.

*Фатхулла Намозов,
Халқаро антик дунё илмий академияси
доктори, олий тоифали ўқитувчи*

УЙҚУСИЗ ТУНЛАР ЁХУД ОТАМНИНГ ЎГИТЛАРИ

Оилада омадга эришишнинг чинакам самимий хоҳишистаги ўзингиздаги пинҳоний ишқ-муҳаббат, нағислик, ўзаро тушуниш ва сабр-тоқат захирасини очиб бериши мумкин.

Одамлар турли ҳолатда китоб ўқишидан: кутубхонада, юмшоқ оромкурсида, транспортда, ишда ва ҳоказо. Мутолаа қилиш ва унутиб юбориш ҳам, дўстлар билан бирга муҳокама қилиш ҳам мумкин.

Мен мутолаа турларидан қуидагиларни афзал биламан:

1. Муҳокама асосида ўқиш.
2. «Қўлга қалам олиб» ўқиш (ҳошияларга белгилар кўйиб, мазмунини қисқача ёзиш).

Мазкур китоб ана шу икки хилдаги ўқишининг «меваси»дир. Бу анъанавий «мева» кифоя. Ўз даврида римлик адаб Авл Геллий тун бўйи мутолаа билан машғул бўлар, қўлига китоб тушмаган одамлар учун кўчирмалар қиласи, ёзишмалари орқали у ёки бу китобдан хабардор бўлишларини истарди. Шу тариқа «Аттик тунлари» номли китоб – уйқусиз тунлар ҳамда «қўлга қалам тутиб» ўқишининг «меваси» пайдо бўлди.

Китобни худди детектив асардек ўқишига уринманг (агар шунчаки вақтни ўтказиш учун бўлса, мутолаа қилмай қўя қолинг). Оилавий ҳаётингизни янада баҳтиёр қилиш учун бир марта ўқиб чиқсанган бўлсангиз, биринчи бўлимни яна қайта мутолаа қилинг. Ана шунда ўқиганларингиз кутилган натижаларга олиб келади.

Отам ҳамиша, «такрорлаш – ўқишининг онасидир», дерди. Мен дарҳол лотин феълларини кўз олдимга келтирас ва минғирлардим: «Азоб-уқубатнинг ўзгинаси». Аммо хато ўйлаган эканман, буни тан оламан.

Холамнинг ҳар якшанба куни оиласвий альбомдаги суратларни кўздан кечирадиган одати бор эди. Агар шундай қилса, фарзандлари ва яқин қариндошларининг чеҳраси хотирасида яхши сақланишини у биларди. Суратларга қараб, холам кўпдан-кўп одамларни эсларди. У бошқаларни туғилган куни билан табриклишни ҳеч қачон ёдидан чиқармасди. Биз холамнинг ана шу самимий ғамхўрлиги учун чин дилдан миннатдормиз: у бизни, талаб ва муаммоларимизни сира унутмаган. Бу борада холамга оиласвий альбом ёрдам берган.

Эсдан чиқариш тизими ҳали ўрганиб чиқилгани йўқ, аммо унутиб юбориш қанчалик осон эканлигини ҳар бир киши билади.

Мен омма олдида сўзлаш санъатига оид китоб ёзиш учун икки йил вақт сарфлаганман. Ана шунда тушундимки, вақт-вақти билан ортга қайтиб, китобимда нималар ёзганимни эслашга тўғри келар экан. Биз шунчалик тез унутамизки, бунга фақат ҳайрон қолиш мумкин.

Ҳар қандай фойдали китобни ўқиб, ўз ҳаётида қўллай билган киши самарали натижага эришади. Бунга китобдан сабоқ олиш ҳам киради. Шундай экан, оиласвий китобдан баҳра олинг, азиз дўстим!

ОИЛАВИЙ ҲАЁТНИ ЯНАДА БАХТЛИ ҚИЛИШИ МУМКИН БҮЛГАН АСОСИЙ ТАВСИЯЛАР

Сиз умр йўлдошингизни қай даражада биласиз?

Сиз эрингизнинг (ёки хотинингизнинг) феълини яхши биласизми? «Бу савол жуда кулгили-ку! – деб жавоб беришингиз мумкин. – Ахир биз бир неча йилдан буён бирга яшаймиз. Уни мендан бошқа ким ҳам яхшироқ биларди?»

Яқин инсонлар ўртасида ҳар қандай масалада келишув ўрнига қандай муаммолар юзага келади? Эҳтимол, муаммоларингиз илдизи никоҳдан олдинги кунларга бориб тақалар?

Айримлар бутун умр бирга яшашса-да, бир-бирларини чинакамига тушунмасликлари мумкин. Улар қоронғи залда ёнма-ён ўтириб, турли фильмларни кўрган кишиларни эслатади. Ҳар қайси ўз-ўзи билан овора!

Мен бир-бирингиз билан илк учрашган кунларни хотирлашни тавсия этаман. Ахир сизларнинг никоҳингиз танишган даврингизга тўғри келган-да. У бир-бирингизни танлаш оқибатида бунёд этилган, шундай эмасми?

Буни мисоллар билан тушунтираман.

1660 йил 3 июнь куни Луи Гаро қирол Людовик XIV номи остида испан қироли Филипп IV нинг қизи Мария Тереза билан Фонтарааби шаҳридаги черковда никоҳдан ўтди. Ўшанда қирол йигирма икки ёшда бўлиб, рафиқаси ундан бир неча ой кичик эди. Кейинги куни қиролича, испан қироли ва малика келин Конференция оролига жўнаб кетишди.

Мазкур воқеа муносабати билан кардинал Мазарини ва дон Луи Гаро учрашувига мўлжалланган жой ғоят ҳашаматли безатилганди. Қиролича биринчи бўлиб етиб

келди. У билан бирга Анжуй герцоги, Флекс хоним ва Ноайлль жаноби олиялари бор эди. Чунки саройдаги одоб қоидаларига кўра, ёш қиролнинг белгилangan вақтдан аввал келин билан кўришиши асло мумкин эмасди.

Ака ва сингилнинг кўришмоғи жуда зарур, бу уларнинг нуфузига мувофиқ бўлиши керак эди. Анна испан қироли билан ўпишиб кўришишни истади, аммо қирол

бошини шунчалик орқага олдики, Анна қанча ҳаракат қилмасин, ундан бўса ололмади. Ваҳоланки, уларнинг кўришмаганларига қирқ йилдан ошганди. Дон Луи ўзининг ҳукмдори – қиролга, Флекс хоним эса қироличага курси келтиришди.

Иккала курси икки қироллик чегарасини белгиловчи чизик ўртасига кўйилди. Келин ўзининг отаси яқинига ўтируди.

Анна акасидан бу нотаниш кишига ҳурмат билдириш учун одоб қоидаларидан озгина четга чиқишга ижозат сўради. Қирол, розиман, дегандай бош ирғади. Иккала вазир ҳам эшик ортида турган номаълум кишига эшикни очиш учун йўл олишди.

Эшиқдан бир неча қадам нарида дид билан кийинган чиройли ёш йигит турарди. Унинг бўйи иккала вазирдан ҳам баланд бўлиб, павильондаги кишиларга қизиқиш билан боқарди. Улар ҳам унга завқ билан қарашди, айниқса, отаси ёш қиролича Аннага эглиб, қулоғига ярим овозда: «Куёв чиройли экан», – деганида, у қизариб кетди.

– Давлатпаноҳ, – деди она-қиролича, – изн берсангиз, жиянимдан бу нотаниш йигит тўғрисида фикрини сўрасам?

– Ҳали вақти эмас, – жавоб берди қирол.

– Ўша вақт қачон келади ахир? – сўради Анна.

– У павильондан чиққанидан кейин.

Шу билан бирга Аншуй герцоги ёш қиролича томон энгашиб, қулогига пи chirлади: «Кўриб турганингиз мана шу эшик тўғрисида қандай фикрдасиз?» «Менинг фикримми? – жавоб берди у кулимсираб. – У жуда чиройли, кўриниши зебо».

Бу вақтда *Людовик* четланиб, келиннинг жўнаб кетишини кўрмоқчи бўлди.

– Хўш, сиз қаноатландингизми, жаноби олийлари? – сўради ундан Тюрень.

– Бўлмасам-чи! – жавоб берди қирол. – Аввалига келиннинг бўлмағур соч турмаги ва кўйлаги мени ҳайрон қолдирди. Диққат билан қарасам, ўзига жуда ярашган экан. Ўйлашимча, менинг уни яхши кўришим енгил кечади.

Мария-Тереза ўрта бўйли бўлса-да, қадди-қомати, нигоҳлари бағоят мафтункор, ҳароратли эди. Лаблари хиёл қалин, қип-қизил, юзи чўзинчоқ, соchlари оқ-малла, кумушсимон тусда, чехрасининг ғоят мўъжизавий тусига қоришиб кетганди.

Орадан бироз вақт ўтгач, келин қайиқда ўтиради. Қирол қирғоқ бўйидаги отга сакраб минди-ю, қўлида шляпа билан рафиқаси ўтирган қайиқни кузатиб бора бошлиди. Агар ботқоқлик халақит бермаганида, у қирғоқ бўйлаб Фонтарабига қадар юрган бўларди.

Фонтарабига келгач, синъора Молина куёв ҳақида сўраганида: «Менга жуда ёқди, – деб жавоб берди келин. – У ниҳоятда чиройли... Хатти-ҳаракатлари ғоят даражада хушмуомала эканлигини намоён этиб турибди».

Учинчи куни Байон руҳонийси тантанали никоҳ маросимини бошлади. Ўша оқшом ёш малика қиролича хо-

ласи билан бирга ўзининг шахсий қироллик таркибиغا келиб қўшилди. Анна она-қиролича мақомига эга бўлди.

Людовик томонидан айтилган сўзларга эътибор беринг: «Менинг ўйлашимча, уни яхши кўришим енгил кечади». Бу одам никоҳ қуриш унинг тўғридан-тўғри мажбуриятига дахлдорлигини биларди. Аммо у барibir муҳаббат тўғрисида ўйлаган, севилишдан умид қилган.

Сиз никоҳ ўқилаётганида нималарни ўйлагансиз? Ўзингизга шундай савол беринг ва чин юрақдан самимий жавоб қайтаришга ҳаракат қилинг. Сизнинг муаммоларингиз амалга ошириб бўлмас орзу-умидларга боғлиқ бўлиши мумкин.

Никоҳ ўқилаётганида, бўлажак умр йўлдошингиз нималар ҳақида ўйлаган экан? Бу кундалик ҳаётда унинг ниятларини амалга оширмаётганингиз билан боғлиқ бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Ўз-ўзидан аёнки, сизнинг хаёлингизга келгуси ҳаётингиз тўғрисидаги ўй-фикрлар келган, шу ҳақда ўйлаган бўлишингиз керак. Одамнинг кундалик хулқатвори унинг ақл-идроқи билан белгиланади. Келажакни эса фақат режалаштириш мумкин. Масалан, у эри (хотини) қандай инсон бўлиши, оиласда нечта фарзанд кўриши мумкинлигини хаёл қилади. Ҳаёт баъзида сен ўйлаганингдан бошқача кечади. У орзу-умидларга тузатиш киритиб бораверади, ҳақиқий воқелик билан орзулар ўртасидаги номувофиқлик муаммоларни келтириб чиқаради.

Ақл-идрокни фақат бизнес билан машғул бўлганда ишлатиш керак эмас. Ундан нафақат даромад ва кирим-чиқимларни ҳисоблаганда, балки умр йўлдоши танлашда ҳам фойдаланинг.

Унутманг, ақл билан иш кўриш фақат бизнесда ёрдам бермайди! «Никоҳга кирап эканмиз, биз ўзаро

муҳаббатни ўйлаганмиз», – деб жавоб беришингиз мумкин. Аммо «муҳаббат» сўзини одамлар ҳар хил тушунишади.

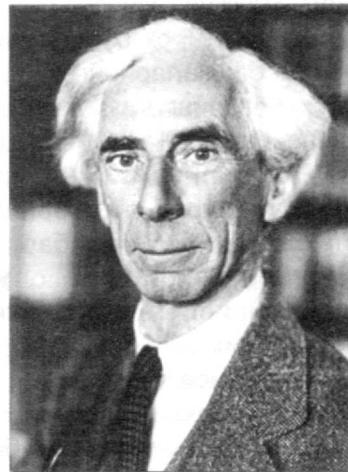
Мен ишонаманки, сиз аввал бошдан ақл билан ўйлаб никоҳ қургансиз. Унинг асоси ўзаро меҳр-муҳаббатдан иборат бўлган. Шундай эмасми?

Инглиз файласуфи, мантиқшунос ҳамда математик *Бертран Рассел* 1925 йилда «Мен нимага ишонаман?» номли мақоласида шундай деб таъкидлаган эди:

«Тугал дунёда ҳар бир тирик жон бошқа обьект учун меҳр-муҳаббат, қувонч ва шодликларга лиммо-лим, ўзгаларга қувонч истовчи ва зехни ўткир бўлиб кўринади. Бундан, биз барча мавжудотга нисбатан шундай ҳистийғуларни бошдан кечиришга ҳаракат қилмоғимиз керак экан, деган хулоса келиб чиқмайди. Кўпчилик хушвақтлик улашмайди, чунки улар жирканчидирлар. Агар биз ўз табиатимизга зид равишда зўравонларча уларда гўзалликни кўрмоқчи бўлсак, бу табиий гўзаллик ҳақидаги сезгилаrimизни шунчаки тўмтоқлаштириб кўяди.

Инсонлардан ташқари яна пашшалар, сувараклар ҳамда битлар бор. Биз худди Кекса Денгизчи (Рассел инглиз шоири Самюэль Коприжнинг қаҳрамонини назарда тутган) каби чиниқсан бўлишимиз керак.

Никоҳ занжирлари билан сизга боғланган одам «умумий манзара»да ажralиб тургани маъқул. У сизда меҳр-муҳаббат туйғуларини уйғотади ва бу тасодиф эмас! Истак-хоҳишлиярингиз ўртасида ихтилоф юзага келдими? Унда ақл-идрок қаерда қолади?»

Яна Расселга мурожаат қиласиз. У шундай дейди:

«Ақл-идрокка таянган ахлоқ-одоб аслида клуб қонун-қоидаларига ўхшаб кетади. Унда кишиларнинг истак-ҳоҳишлари бир-бирини рад этса-да, ҳаётда бирга бўлишга имкон беради. Лекин шу билан бошқа, муваффақият қозонишга имкон берувчи асосли усул ҳам мавжуд. Инсон мижози ва ҳоҳиш-иродаси ихтилофлар камроқ бўлишини, бир кишининг истаги имкон қадар бошқаларнинг ҳоҳишига мос келишини хоҳлайди. Мұҳаббатнинг афзаллиги шундаки, у кишиларга ихтилоф эмас, балки уйғунлик баҳш этади.

Бир-бирини яхши кўрадиган одамлар биргаликда муваффақиятга эришадилар, талафот, омадсизликка ҳам баб-баробар чидайдилар. Аммо одамлар бир-бирларини кўра олмай, нафратланишса, улардан бирининг ютуғи иккинчисининг мағлубиятидек кўринади».

Келишмовчиликларни бартараф этиш учун нима қилиш керак? Бир-бирини тушунишни ўрганиш, бунинг учун эса шеригини яхши билиш, у қандай бўлса, аслича қабул қилиш лозим.

Бу осон эмас, албатта. Эҳтимол, сиз ёшлиқдаги идеал умр йўлдоши тўғрисидаги орзуларингиз билан ҳозир ёнингизда турган мавжуд инсон ўртасидаги тўсиқни бартараф этишга анча вақт сарфларсиз. Бу тўсиқни бартараф этинг. Имконият борлиги шуки, ҳақиқий ҳолат ҳар қандай орзу-ниятдан яхшироқдир. Ахир сиз билан биз ҳақиқий дунёда яшаемиз, осмондаги саройда ёки қумдан қурилган қасрда эмас.

«Америкэн мэгэзин» журнали 1933 йилнинг май сонида тест саволларини чоп этганди. Бу саволларга жавоб бериш қизиқарли бўлиб қолмай, анча фойдали ҳамдир. «Ҳа» жавобини бешта нуқта, «йўқ» жавобини эса «нол» билан белгилаш керак.

1. Умр йўлдошингизни сизнинг қайси жиҳатингиз кўпроқ жаҳлинини чиқариши аёнми?

2. Уни сизга нисбатан нима кўпроқ қизиқтиришини биласизми?
3. Эрингиз (хотинингиз) ўзининг ишқий сирларини сиз билан баҳам кўрадими?
4. Унинг севимли таомини биласизми?
5. Эрингиз (хотинингиз)нинг вазни қанча эканлиги сизга маълумми?
6. У қандай йўл билан безовталикни бартараф этишини биласизми?
7. Умр йўлдошингизни нима безовталикка дучор қилиши сизга аёнми?
8. Турмуш ўртоғингизнинг энг заиф жиҳатлари ҳақида биласизми?
9. Унинг ижтимоий фаолиятидан воқифмисиз?
10. Умр йўлдошингизни кўпроқ нима хурсанд қиласди, шу ҳақда биласизми?

Агар 40-45 та нуқта белгилаган бўлсангиз, табриклийман. Сиз никоҳингиздаги инсонни яхши биласиз, бу борада хатога йўл қўймагансиз. Узоқ давом этадиган оилавий баҳт-саодатингиз таъминланган.

30-35 нуқта: сиз турмуш ўртоғингизни етарли даражада биласиз. Аммо унинг шахсиятини ҳар томонлама диққат билан ўрганишингизга тўғри келади. Масалан, ижтимоий фаолияти ёки, аксинча, овқатга шинавандалигини.

Агар 20-25 нуқта белгилаган бўлсангиз, умр йўлдошингизни етарли даражада билмайсиз.

20-25 дан кам нуқта белгиланган бўлса, никоҳингиздаги кишига диққат билан муносабатда бўлинг, ёндашувнинг янги усусларини ахтаринг! Чунки сиз нотаниш инсон билан яшаётган бўлиб чиқасиз, бу эса фақат қиролларга мумкин, тағин доимий равишда эмас! Сиз ўзининг бўлажак хотинига эшик тирқишидан қараган Людовик XIV эмассиз, албатта!

Бир-бирингизни севинг ва биргалиқда муваффақият қозонинг!

Таги пуч муҳаббат ёхуд барбод бўлган оила ҳақида

Айтинг-чи, ким ўсмирлик йилларида бошқача бўлмаган, биринчи муҳаббатнинг аччиқ кўз ёшлари ҳамда алаҳисиравлари домига тушмаган? Бу дамларни ким бутунлай унугтан, деб ўйлайсиз? Ўз орзусидаги эрхотинликни энтикиб кутмаган киши бормикан?

Камдан-кам одамларгина бу ҳис-туйғуларни тан олишмайди. Шу боис қуида баён этиладиган воқеалар ва майший кузатишлар оилавий баҳтга ташна кишиларнинг ҳаммаси учун сабоқ бўла олади. Мен уни оила баҳтини барпо этган ва умрининг охиригача сақлашга уринган барча кишиларга тавсия этаман.

Оилавий баҳтни излаш, уни барпо этиш ва ундан маҳрум бўлишдан иборат мазкур воқеа йигирма йилдан зиёд давом этиб, бош қаҳрамоннинг ҳалокати билан поёнига етди. Бу инсон Чарльз Диккенс эди.

Кўплаб биографлар гувоҳлик беришича, Чарльз Диккенснинг муваффақиятга эришиши оилавий баҳт билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Унга шинам уй юмушларини уddyалайдиган, дўстларининг вақтини чоғ қиладиган ажойиб умр йўлдоши керак эди. Яна муҳаббатга лиммо-лим эҳтиросини қондирувчи, болалар туғиб берадиган (ўша пайдада ҳеч ким уларнинг фарзанди ўн битта бўлади, деб хаёлига келтирмаган) аёл лозим эди.

Чарльз Диккенс ҳаётида худди шундай жувон пайдо бўлди. У бўлажак турмуш ўртоғи Кэтрин Хогарт билан учрашганида йигирма уч ёшда эди. Кэтрин эса йигирма

ёшга тўлганди. Орадан бир йил ўтгач, 1836 йилнинг апрель ойида уларнинг тўйи бўлиб ўтди. Келиннинг гўзаллиги борасида қандайдир чигаллик, нимадир тўла-тўкис очилмагандай, Мона Лизанинг мужмал жилмайишидай ҳолат мавжуд эди. Аммо бу тасаввур алдамчи ҳам бўлиши мумкин, ахир қанчадан-қанча аёл Мона Лиза каби сирли жилмайиш ортида ўзларининг ички ланжлигини ниқоблаб юришади.

Диккенс уйланган пайтида муваффақиятли журналист ва таникли адид сифатида донг таратган эди. У кўп ишлаш баробарида жуда катта пул ҳам топарди. Буларнинг барчаси ёшларга баҳт-иқболдан ваъда берарди. Бундан ортигини Диккенс ўшанда орзу ҳам қилмаган.

Кэтрин эрини сидқидилдан севар, уни эъзозларди. Диккенс хотинига назокатли ҳис-туйғулар билан ёндашарди. Тўй арафасида у Кэтринга шундай деб ёзган: «Сен билан иккимизнинг олдимизда жуда кўп йиллар турибди. Мен нимаики қилсан, нимагаки интилсан, ҳаммаси сен учун бўлади. Ҳаммаси хушбаҳтлигинг ва саодатинг учун. Сен бунга арзийсан!»

Серқирра иқтидори ва қунт билан тер тўкиб меҳнат қилгани туфайли Чарльз жуда катта обрў йиқкан, унга катта пул тўланарди. Оилавий ҳаётининг биринчи йилида «Пиквик клуби ёзишмалари» ҳамда «Оливер Твист»нинг дастлабки нашрлари улкан муваффақият қозонди. Шу билан бирга ёш адидни даҳшатли алғов-далғовлик бутунлай титиб юборгандай бўлди – ахир у бир лаҳзада тасодифан кумирга айланган эди-да!

Ўйланганидан сўнг зерикиш, аввалги ҳаётининг залвори, нобоплиги ғойиб бўлди. Меҳр-муҳаббат ва шоншараф даври ҳамда мусаффо, келажакка мислсиз ор-

зу-умидлар билан тўлиб-тошган қаноатбахш мағрурлик даври бошланган эди. 1837 йилнинг январида Кэтрин тўнгич фарзанд – Чарлини дунёга келтирди.

Чарльз Диккенснинг баҳтли ва омадли бошланган оиласвий ҳаёти кейинчалик ҳам моддий етишмовчилик, оғир турмуш машмашалари-ю, ғалвалардан бутунлай холи бўлди.

Бирин-кетин ўғил-қизлар туғилиб, Кэтрин ва Чарльз уларга назокат ва нафосат ила меҳр кўрсатишарди. Болалар ташвиши эр-хотиннинг сайд-саёҳатига ҳамда оила бошлиғининг адабиёт соҳасидаги шон-шуҳратидан баҳраманд бўлишига асло халақит бермасди. Улар тез-тез Франция, Италия, Швейцарияга боришар, Америкада ҳам бўлишган, Австралия ва Хитойга ташриф буоришни мўлжаллар эдилар.

Шу тарзда орадан йигирма йил ўтди, Диккенснинг оиласвий ҳаёти унинг ёзувчиликдаги муваффақияти ва дунёвий шон-шуҳрати каби улуғвор ва метиндек мустаҳкам эди.

Аммо Диккенснинг адид сифатидаги шуҳрати абадий сақланиб, Кэтрин билан оиласвий ҳаёти, эр-хотинлик баҳти ғалваларга тўла ҳолда фалокат билан поёнига етди.

1858 йилнинг баҳорида, яъни уларнинг тўйи бўлиб ўтган фаслда Чарльз ва Кэтриннинг йигирма икки йиллик оиласвий ҳаёти ажralиш билан якун топди. Ажрашув ташаббускори Диккенс эди. У Кэтринни оналиқ вазифаларини эсдан чиқарганликда айблаб, ажримнинг асосий сабабини эса хотинининг уй ишларини эплай олмаслигида, деб кўрсатди.

Ўн бир болани туққан она учун ажralиш ҳаддан зиёдadolatсизлик, албатта. Бу борада айтилган важ эса гирт бемаъни ҳамда кулгили. «Отам ўзини худди ақл-идроқдан маҳрум кишидай тутди», – деган эди қизларидан бири Кэтти кейинчалик, бир неча йиллардан сўнг ота-онаси ning ажрашуви ҳақида тилга олар экан.

Чарльз ва Кэтриннинг эр-хотинлик муносабатлари

нега бу қадар хунук ва машмашали оқибат билан барҳам топди? Оиласдий фожианинг асосий ҳаракатлантирувчи сабаби нима (ёки ким)? Диккенсни қариндошлари ажралишга даъват қилганмикан, десак, асло бундай эмас.

Одамлар ўзларининг оиласдий муносабатлари ҳақидаги бор гапни бошқаларга жуда кам баён этишади. Ажралиш билан боғлиқ барча фикр-мулоҳазалар, айтилган гаплар кўпинча эҳтиросларга тўла бўлади.

Диккенснинг шамалари ҳамда гапларига ишонган аксарият мухлислари, бу никоҳ бошиданоқ хато бўлган, барча нохушликларга бахтсиз ҳаёт сабабчи, дейишиди. Мен мазкур даъволарнинг тўғрилигига мутлақо ишонмайман. Бу кўр-кўрона хато, қайгули хулосадир.

Никоҳининг дарз кетиши, оила қўргонини барбод этган кучнинг асл сабабларини Диккенс ўзининг шахсий ёзишмаларида энг катта сир каби тилга олган. Агар у дунёга машҳур романлар муаллифи бўлмаганида, бу бир умр сирлигича қолиб кетиши муқаррар эди.

Диккенснинг довруқли номи, асарларининг мислсиз даражада оммавийлашиб кетиши бир қоидани ҳаракатга келтирди:

Барча сирлар бир кун келиб, албатта ошкор бўлади.

Ёзувчи биографларининг жон куйдириб ишлаши, маҳсус тадқиқоти туфайли Диккенс ҳаётининг барча тафсилотлари оммага маълум бўлди. Улар таржимаи ҳолда тилга олмаган тафсилотларни эсламасликка уринишиди, албатта. Диккенс ўз ҳаётидаги муҳим босқичлардан бирортасини четлаб ўтмасликка ҳаракат қилса-да, фақат бир воқеа ҳақида ёзишга ўзида етарли куч топа олмади.

Ёзувчининг кўли бормаган бу воқеа унинг биринчи муҳаббати билан боғлиқ. Каминанинг қатъий хулосасига кўра, Диккенснинг ёшлигидаги айнан ана шу лавҳа бутун ҳаётига яширин тарзда таъсир қилган ва оила-

вий ҳаётини барбод этувчи асосий манбага айланган. Тўғри, китобхон мазкур ҳодиса билан боғлиқ чорак аср муқаддам рўй берган воқеалар ўртасида тўғридан-тўғри алоқа борлигига ишонмаслиги мумкин. Ваҳоланки, биринчи муҳаббатидан буён ана шунча вақт ўтган, оиласвий ҳаёти издан чиқкан эди.

Булар аслида қандай юз берганини англаш ҳамда оиласдаги алдов, азоб-уқубат ва парокандаликни такрорламаслик учун оиласвий фалокатга элтувчи воқеа ҳамда хатти-ҳаракатлардаги мантиқий занжирни тиклаш зарурати туғилди.

Чарльз Диккенс қалбини ҳувиллатиб, унга оғриқ берувчи хотиралардан иборат мазкур воқеа 1829 йилда рўй берган. Ўшанда жўшқинликка лиммолим ўн етти ёшли *Мария Биднелл* бўлажак адаб билан учрашган эди.

Диккенснинг Мария атрофидаги гирдикапалак бўлиши ҳамда оташин муҳаббати қизнинг отаонасида норозилик туғдирди.

Чарльзнинг эҳтироси қайнагани сайин Мария хонадони унга совуқдан-совуқ муносабатда бўларди. Диккенс уни қандай қабул қилишганини ҳар бир тафсилот, ҳар бир сўз ва шамаларигача бутун умр ёдидан чиқармади.

1832 йилда ота-онаси Марияни бир неча ойга Парижга жўнатишиди. Орадан йигирма уч йил ўтгач, ғам-аламдан ўртанган Диккенс буни шундай хотирлаган:

«Менинг ҳаётим остин-устун бўлиб кетди, орзу-умидларим чиппакка чиқди, чунки қалбим фариштасини таҳсилни якунлаши учун Парижга жўнатган эдилар».

Лондонга қайтиб келган Мариянинг Чарльзга нисбатан ҳис-туйғулари совиган эди. Аниқроғи, ота-онаси қўллаган

воситалар, денгизга қилинган мўъжаз саёҳат ўз таъсирини кўрсатганди. Кечки зиёфатлардан бирида Мария уни телбавор даражада севган Диккенс шаънига «болакай» деб юборди. Йигитнинг меҳр-муҳаббати ва таклифи шафқатсизларча рад қилинди.

Диккенснинг биринчи муҳаббати поймол этилган, у Мариядан ўз севгисига ҳаддан зиёд кўп жавоб беражак ҳис-туйгуни кутган эди. Диккенс Мария ҳақида гапирганида мудом «фаришта» сўзидан фойдаланаар ёки уни Анжелика деб атарди. Ҳеч ким, бу муҳаббат Диккенс қалбидан шу қадар чукур ва умрбод жой олади деб ўйламаган. Орадан йигирма уч йил ўтгач, у Марияга шундай деб ёзди:

«Мен сизнинг номингизни ҳеч қачон юрагим титрамай эшита олмаганман. Бу йиллар мени рад этилган муҳаббатим, садоқатга тўла ва хотираларнинг азоб беरувчи тошлари ила таъқиб этиб келди, юрагимда чукур из қолдирди. Менда ҳис-туйгуларимни жиловлашдек ёт мойиллик юзага келди. Мен, ҳатто вояга етган фарзандларимга ҳам назокатимни намоён қилишдан қўрқиб қолдим».

Романтик муҳаббатнинг шу тариқа емирилиши Диккенс қалбини чукур яралади. Унинг юраги бир умр ўзи ўйлаб топган гўзал соҳибжамол тимсолини сақлаб, шу билан сал бўлса-да, ором топди. Ҳаётдаги аёлларга келганда эса, адид уларни турли тоифаларга ажратар, аммо бирортаси уни қаноатлантирумасди.

Диккенс Соҳибжамол хонимни орзу қилар, уни излар, муҳаббатига муносиб жўшқин жавоб кутишдан чарчамасди. Кэтринга уйланар экан, ана шу ўй-хаёллари, орзу-армонлари рўёбга чиқади, деб ўзини ишонтиришга уринди. Кэтрин муваффақият ва баҳт-саодатга ҳаддан зиёд осон мұяссар бўлди, аммо ҳеч қачон унга эришиш йўлларини ўргана олмади. У Диккенснинг меҳр-муҳаббати, муваффақияти ҳамда баҳт-саодатини шунчаки одатий юмуш каби қабул қилди. Кэтрин нафақат уларга мұяс-

сар бўлишни, балки эрига муносиб жавоб беришни ҳам ўрганмади. Бу эса Диккенснинг жаҳлини чиқарди. У ўз муҳаббатига жавобан худди Гўзал Соҳибжамолга бўлган улкан севги каби ғоят улкан муҳаббатни талаб қилганди.

Бу Кэтрин учун куч-қувват етмас даражадаги мاشаққатли юқ эди. Кэтрин Чарльзни ўзича, иложи етганича севар, ҳамиша ҳурмат қиласар, унга қандайдир безовта талмовсираш билан муносабатда бўлмасди. Охироқибатда Кэтрин Диккенснинг хавотирини тасдиқлади. Таъзим қилишга шай турган бағоят гўзал мазкур жинс ва-киласи мазкур эҳтиромга бутунлай муносиб эмаслигини намоён этди.

Диккенс рафиқаси тимсолида Соҳибжамол хоним сиймосини кўрмоқчи эди, аммо Кэтрин мазкур сиймога бутунлай ёт экан. У бундай роль ўйнашни билмас, истамас ҳам эди.

Соҳибжамол хоним сиймоси Диккенсни ажрашганидан кейин ҳам тарк этмади. Бу шарпа ўзининг янги моддий тимсолини кутарди, холос. Кўп ўтмай, мазкур ҳодиса ҳақиқатан ҳам содир бўлди.

Бахтга кўра, бахтга қарши ҳам Кэтриннинг сингиллари бор эди. Улар Диккенснинг хаёлидаги Соҳибжамол хоним сиймоси билан хайрлашишига ҳар томондан халақит бера бошладилар. Диккенснинг хаёлинин паришон қилиб, унга, агар аёл зоти истаса, эркакни ҳар қандай муқомга солиши мумкинлиги ҳақидаги фикрни тиқишитирдилар. Чарльз ва Кэтрин яшаган Лондондаги уйга Кэтриннинг ўн етти ёшли синглиси кўчиб келди.

Мэри ҳаракатчан, оқила қиз бўлиб, машҳур поччасини бутунлай мафтун қилиб қўйди. Ўшанда Диккенс бутун вақтини қунт билан самарали ишга бағишилаган, оқшомлари эса қувноқ ва бахтли оила даврасида бўларди.

Чарльз қайнисинглиси даврасида ҳузур-ҳаловат қўйнига шўнғир, уни қизнинг жозибаси ва тезда фаҳмлаб олиш қобилияти мафтун этганди. Гўзал Соҳибжамол

хоним Мэри тимсоли орқали унинг қонини жўш урдириб, эҳтиросини қўзғарди. Аммо Мария Биднелл, ортидан Мэри Хогарт ҳам унинг ҳукмронлиги ва меҳрмуҳаббатидан бутунлай кетди. У, ҳатто ўз муносабатини Диккенс ҳаётининг бир қисмига айлантиришга вақт топа олмади. Бир куни, кечқурун Чарльз, Кэтрин ва Мэри театр томошасидан қайтишгач, қиз тўсатдан вафот этди. Ўшанда Мэри ўн етти ёшда эди. У шундоққина Диккенс нинг қўлида жон берди.

Мутлақо кутилмаган кулфат. Диккенснинг ғам-алами чек-чегара билмади. У ҳаётида биринчи марта ўзининг китобларини нашр этишни тўхтатиб қўйди. Мэри дунёдан ўтгач, ўн йилдан сўнг Диккенс дўстига шундай деб ёзган:

«Мен шунчалик мукаммал хилқат ҳали вужудга келмаган эди, дея чуқур ишонч ҳосил қилдим. Мен бу қизнинг ички дунёсини, тенгсиз хазина эканлигини ҳам билардим. Унда бирорта ҳам камчилик учрамасди».

Юқоридаги сўзлар чинакам дард-алам ўтиб кетишини, ҳеч қачон қайтиб келмаслигини англатади, аммо бу ҳол Диккенсда бошқача тарзда рўй берди.

Мэрининг қабри учун ҳақ тўлаган Диккенс уни хусусий мулкига айлантириди. У ўзини вафот этган қизнинг ёнида дафн этишларидан умид қилганди. Мэри Хогартнинг ногаҳоний бевақт ўлимни Диккенснинг Гўзал Соҳибжамол тўғрисидаги хаёлий тасаввурини янада мустаҳкамлади.

«Энг яқин дўстим дунёдан ўтганига анча бўлди, – деб ёзди кейинчалик Диккенс. – Ўшандан буён қаерда ётмайин, ҳар тун уни туш кўраман, баъзан у тирик кўринади. У менга таскин бериш учун шарпалар салтанатидан ниҳоятда сулув, хотиржам, баҳт-саодатга чулғанган ҳолда ҳузуримга келади, шунда заррача қўрқувни ҳис этмайман».

Диккенс хотинига тушлари тўғрисида гапириб берди. Шундан сўнг Мэри унинг тушига кирмайдиган бўлди. «Мен ўзимнинг сиримни очиб, энг севимли тушимдан, ҳиссиётларимдан маҳрум бўлдим», – деди Диккенс.

Аммо тушлар ҳам, улардаги сирлар ҳам ёзувчи қалбини ҳамиша ларзага солмаган. Диккенсни зимзиёлик қаърида ғойиб бўлган севги-муҳаббат туйгулари сира тарк этмас, унинг шарпалари, белгиларини ҳамма жойдан излар, шу боис Гўзал Соҳибжамол хоним тимсолидан сира айрилмасди. У Диккенснинг ҳақиқий ва энг катта сири бўлиб қолди.

Адибнинг биринчи муҳаббати Мария Биднелл ёш, навқирон Диккенснинг кўз олдида мукаммаллик мўъжизаси, латофат ва назокат соҳибаси бўлиб кўринган. Аммо қиз унга шафқатсизлик билан рад жавобини берганди. Диккенснинг эҳтиросли ва садоқатга лиммо-лим муҳаббатидан юз ўғирган Мария Чарльзнинг кўнглида баҳтли оила тўғрисидаги орзу-армонни қолдирди. Диккенс қанчалик уринмасин, орзу-умидлари ва тилакларини хотини рўёбга чиқара олмади. Фақат Мэри Соҳибжамол хонимнинг ҳақиқий қиёфасини гавдалантириди, аммо у кутилмаганда вафот этди. Бу йўқотиш ва умидсизлик ёзувчини ҳушёр тортилмади. Унинг қалбини Соҳибжамол хоним хаёли ва шарпаси бутунлай маҳв этган, асло тарк этмас, қулай пайтда фаол ҳаракат қилишга тап-тайёр эди.

Оилавий ҳаёт учун энг қалтис ҳисобланган воқеа ана шунда юз берди. Диккенс биринчи муҳаббати Мария билан учрашиб қолди. Улар кўришмаганларига йигирма беш йил бўлганди. Чарльзнинг назарида Мария – аёл зотининг энг мукаммал тимсоли, унинг орзу-ниятлари сабабчиси. Чарльз Марияни ўзининг оилавий турмушкида кўришни интиқлик билан орзу қиласди.

Уни хотирлар экан, ўзини абадий навқирон ҳис этиб, Мария ҳам айнан шундай навқирон ҳолда ҳузуримга келади, деб ўйлаганди. Аммо Диккенс ўз тасаввуридаги Соҳибжамол хоним ўрнига эзма, вайсақи ва тунд бир қиёфани, тижоратчининг хотинини кўрди. Чарльз, бу хоним ҳақиқатан ҳам қирқ йил аввалги Мариямикан, деб ишонқирамай қолди.

Тасаввури ва қалбини Соҳибжамол хоним шарпа-

си бутунлай қамраб олган Диккенс учун Мария билан учрашув оғир ва мاشақатли синов бўлди. Ёши ўтган, бир-бирини яхши кўрган икки инсоннинг ғамга ботган ва маънисиз учрашуви Диккенснинг ақлини жойига келтириши, хаёлий беҳуда орзу-армонларини чиппакка чиқариб, идеалини ҳақиқатга айлантириши керак эди, аммо бундай ҳол юз бермади. Бу Диккенс учун ҳам, оиласи учун ҳам ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмади. Бошқа, мутлақо қарама-қарши ҳолат юз берди.

Мария билан учрашув туфайли рўй берган аччиқ алам туйғулари Диккенсда ўтган йилларни ва ғойиб бўлган идеални кўмсаш соғинчи билан алмашди.

«Ҳа, ажиб дамлар эди ўшанда... Менинг шўрлик кўнглимга ким хотиржамлик олиб кирап экан?! – деб зорланди Диккенс дўстига. – Оилавий баҳт (Соҳибжамол хонимга алоқадор хаёллар) тўғрисидаги сирларим чида бўлмас даражага етганини кўриб турибман».

Диккенс бу сирни йўқотишни истамади, ундан қаттиқ азият чеккан бўлса-да, ёш актриса Эллен Тернан билан учрашганидан сўнг бу бир неча карра кучайиб кетди.

Айрим маълумотларга қараганда, Эллен Тернан адибнинг қизи қатори бўлиб, ташқи томондан Мария Биднеллнинг ёшлигига ниҳоятда ўхшаган. Ана шу ўхшашлик ҳам Диккенс оиласи учун қалтис роль ййнагани ўз-ўзидан маълум.

Хотинидан ихлоси қайтган Диккенс буни анча йиллар пайқамаган эди, аммо Эллен пайдо бўлгач, у талмовсираб қолди. Соҳибжамол хоним тўғрисидаги орзу рўёбга чиқиши мумкин, ахир! Диккенс «муваффақиятсиз никоҳ» исканжасидан тезроқ ҳалос бўлиш учун ҳар қандай ишга шай эди.

Кэтрин билан ажралиш түғрисида узил-кесил бир қарорга келинди. Сал ўтмай, никоҳ бекор қилинди. Соҳибжамол хоним билан боғлиқ шарпа рўёбга чиқай деганда Диккенснинг оиласи барбод бўлди.

Ниҳоят Диккенс Эллен Тернан билан муҳаббат ришталарини боғлади. Хўш, у ҳаловат ва баҳт-саодат топдими? Йўқ! Бу алоқа Диккенс оиласининг ўрнини боса олмас, орзуларининг рўёбга чиқиши ҳақидаги умидларини оқламасди. Адибнинг сўнгги муҳаббати ҳам таҳқирланди.

Эллен Тернан Диккенснинг эҳтиросга тўла ҳисстуйгуларини совуқ қабул қилиб, шу тариқа Соҳибжамол хоним тимсоли яна шарпага айланниб қолди. Диккенс жон берар экан, Элленга одам юбориши. У кечикиб келди, бу пайтда адиб ҳушини йўқотганди. Диккенснинг васияти Эллен Тернанга минг фунтлик совға ҳақидаги жумла билан бошланганди. Бу уни таъминлашга етмас, лекин турили миш-мишларнинг тарқалиб кетиши учун кифоя эди.

Ёзувчининг сўнгги муҳаббати талай ғийбатларга сабаб бўлди. Соҳибжамол хоним ҳақидаги орзулар эса оиласавий ҳаётига дарз кетиши билан поёнига етди.

Кўпинча юқоридагидек кечишининг сабаби шундаки, романтик муҳаббат севувчи ва севимли кишиларни қийшиқ ойнада кўрсатади. Мафтункор чеҳраларнинг бундай қингир-қийшиқ тимсоли бизга ранж-алам ва ҳақиқий кулфат келтиради. Соҳибжамол хоним шарпаси ёки Рицарь тўхтовсиз равишда оиласавий хонадон қалъасига ҳамла қиласди. Бизнинг тимсолларга нисбатан узоқ давом этувчи меҳр-муҳаббатимиз уларнинг кучини тобора оширади.

Аммо ўтмишга айланган мазкур ҳолатлар қайгуриб ўтиришга арзимайди. Акс ҳолда шарпалар тантана қиласди, оиласиз ва оиласавий турмушингизни барбод этади.

Шундай экан, оиласавий ҳаётингизни баҳтга чулғаб, сақлаб қолмоқчи бўлсангиз, амалга ошмайдиган севги-муҳаббат шарпаларини қувиб юборинг!!!

Баҳт-саодат кимларга боғлиқ?

«Баҳт-саодат фақат ўзимизга боғлиқ», – деган эди император Нероннинг тарбиячиси, Стоик мактабининг машҳур файласуфи, Исо Масиҳ таваллудигача бўлган 3-йилда туғилган Люцилий Анней Сенека (стоик – стоицизм тарафдори; стоицизм – юонон ва рим фалсафасида материализм билан идеализм ўртасида турган рационал фалсафий таълимот). У

нотиқлик санъатини биринчи бўлиб энг юқори погонага кўтарган, ўқиш, ўрганиш нафратга эмас, фахрланишга арзиди, дея эътироф этганди.

Сенеканинг онаси ўз даврида машҳур нотиқ Цицеронни ҳадя этган таникли испан авлодига мансуб бўлган.

Файласуфнинг бизгача етиб келган асарлари орасида унинг Люцилийга, Сицилия прокурорига ёзган хатлари энг яхшиси саналади. Прокурор унча ёш эмас, хатларга қараб таҳмин қилинганда, Сенекадан кичик, этна тўғрисидаги шеърлар муаллифи, ниҳоят даражада юксак маълумотли ва илмий қизиқиш доираси кенг киши бўлган.

Сенека ўз таълимотларида инсонпарварлигича қолган. У инсоннинг ожиз томонларини аъло даражада тушунган, бу эса, ўзига хос фалсафасининг ҳаётийлигини таъминлаган.

Сенека грек стоиклари четлаб ўта олмайдиган ақидалар ҳамда софизм (аслида тўғри кўринадиган, аммо чалғитадиган нотўғри фикр тарафдорлари)дан ўзини четга олди. Унинг хатлари фельетонга ўхшаш содда, енгил. Фикр-мулоҳазаларнинг кенглиги эмас, балки енгил

шакли Сенека хатларини мутолаа қилишга мажбур эта-ди. Фикр-ғояларнинг мазмунини чуқур ўзлаштириш учун уларни оҳиста, мулоҳаза юритиб ўқиш керак.

«Бахт-саодат фақат ўзимизга боғлиқ», – деб таъкид-лаган эди Сенека.

Нерон Сенекани «ўлимни ихтиёрий танлаш»га ҳукм қилди. Ўша пайтда деярли ҳар куни у ёки бу таникли римликнинг ўлими тўғрисида хабар тарқаларди. Улар импе-ратор Нерон буйруғи билан қатл этилар ёки маҳкумнинг ўзи ихтиёрий тарзда танлаб, ўзини ўлдиради.

Сенека дўстларини тинчлантириб, уларни стоик фалсафасига итоат этган ҳолда ийғламасликка кўндиради. Шундан кейин ўзининг хотинига мурожаат этиб, кўп қайғуғам чекмасликни сўради. Севимли эрининг ҳаётига доир хатлар айрилиқни юмшатиши мумкинлиги, кўнгилхушлик қилиш кераклигини тайинлади. Паулина, ўлим ҳукми ҳар иккисига тааллуқли эканлигини, томирини кесишга тай-ёрлигини айтди.

Нероннинг Паулинадан нафратланиш сабаблари йўқ эди. Жувоннинг ўлими унинг ҳаддан ортиқ шафқатсиз эканлигини намоён этарди. Шу боис Нерон Паулинанинг ҳаётини сақлаб қолишини буюрди. Унинг қон томирини боғлаб қўйдилар.

Паулина эрининг хотирасини эъзозлаб, бир неча йил яшади. Сенека шундай деган эди:

«Ким бахт-саодатга қарам бўлса, уни бахтли деб ҳи-соблама. Кимки хушвақтликни ташқи омиллардан изла-са, бу ишончи узоққа бормайди: сиртдан келган шодлик қайтиб кетаверади.

Ўз-ўзидан вужудга келажак бахт тожи мустаҳкам ва ишончлидир. У узоқ давом этишга мойил бўлиб, сарҳад билмайди. Аксинча халқ завқ оладиган мўл-кўллик, фа-ровонлик ўткинчи.

Гарчи дунёвий неъматлар ҳузур-ҳаловат бағишлишини инкор этмасак-да, аммо улар бизга бўйсуниши шарт, биз уларга эмас.

Биз тақдирнинг барча инъомларини измимизга соганимизда улар фойдали ва ёқимлидир, чунки ўзимизни ҳам ҳукмимизга тобе қилган бўламиз. Ана шунда моддият ихтиёрига тушмаймиз.

О, Люцилий, кимки фаровонлик ва бадбаҳтлик тақдирдан юборилади, деб ўйласа, хато қилади. У бизга фаровонлик ҳамда бадбаҳтлик манбасини, нарсаларнинг ибтидосини ато этади, холос. Ана шундагина бизда фаровонлик ва бадбаҳтлик ривож топади. Чунки қалбимиз ҳар қандай тақдирдан кучли. Унинг ўзи ҳадя этилган нарсаларнинг барчасини бизга йўллайди, у ёки бу томонга буради ва фақат ўзи баҳтли ёки баҳтсиз ҳаётнинг сабабчиси бўлади».

Сенека «Баҳт фақат ўзимизга боғлиқ», деб хитоб қилган кўхна Римда оила нималарни қамраб олган эди?

Бутун Рим тарихида деярли барча эркаклар хотинлар устидан тўла-тўқис ҳукмронликни қўлга киритишган. Шу тариқа оталар қизлари турмушга чиққунча улар устидан ҳукм юритишарди. Рим қонунларига кўра, никоҳдан ягона мақсад болаларни дунёга келтиришдан иборат эди. Шу билан бирга оилавий мулк мутлақо бўлинмасдир. Кўп асрлик инглиз қонунчилиги негизида Рим ҳуқуқи ётган, гарчи уни бузишда қўлланиладиган жазолар сал-пал юмшаган бўлса-да, барибир эркаклар жуда кўп ҳуқуқни ўzlарida сақлаб қолгандилар.

Худди Афинадаги каби Кўхна Римда ҳам эркаклар оилавий мажбуриятларни адо этмаган ёки ахлоқий қоидаларга риоя қилмаган хотинни ўлдириш ҳуқуқига эга эди. Рим қонуни эрига хиёнат қилган, номатлуб ҳомиладан халос бўлиш учун маҳсус ичимлик ичган ёки эркакнинг шароб сақланадиган ертўла калитининг қалбакисини ясаган хотинни ўлим билан жазолашга рухсат берарди. Римлик аёлларнинг шароб истеъмол қилиши бутунлай, тақиқланган. Ҳаддан зиёд шароб ичган ҳар қандай аёл ҳимматли кишиларга қалбини ёпади ва иллатларга йўл очади, деб ҳисоблашарди. Ва айнан ўша замонлар-

да: «Бахт-саодат фақат ўзимизга боғлиқ», – дейилган. Бу ҳақда яхшилаб фикр юритинг.

Мен рим файласуфининг сўзларини изоҳламоқчиман. Аслида биз бахтли бўлсак, ўзимизни бахтли ҳис этамиш. Борди-ю, бизни ғамгин фикрлар қамраб олса, қайғуга ботамиш. Агар биз ўзимизни таъқиб этажак омадсизлик ҳақида ўйлаб юрсак, омадсизликлар гирдобига тушиб қоламиш.

Фикр-ўйларимиз шахсиятимизнинг ўзига хослиги-ни белгилаб беради. Бизнинг ҳаётга муносабатимиз тақдиримизни белгилайди.

Мен кўплаб кишилар ҳаётидаги ишониб бўлмас кескин ўзгаришларни кузатганман. Шунинг учун улар мени ҳайратга солмай, фақат қўлга киритилган натижаларнинг тўғрилигини тасдиқлайди, холос.

Яна Сенекага мурожаат қиласман.

«Ёвузлик ҳамиша ёвузликни чақиради, гарчи унга энг яхши фаровонлик ато этилса-да, барибир шундай бўлади. Соғлом ва оққўнгил киши эса тақдир хатоларини тузатади, у бадбахтликни бартараф этиб, ғамаламни моҳирона бошдан кечиришга кўмаклашади. Муваффақиятни вазминлик, миннатдорчилик или қабул қиласди, кулфатга сабр-тоқат ва мардона тарзда чидайди.

Кимки ақлли бўлса, ҳар қандай ишни чукур мушоҳада билан адо этади, кучи етмайдиган ишга урунмайди. Кимки ҳар қандай тасодифларга қарши ҳозирланиб юрса, ундан тушунмовчилик ариб, ноз-неъмат, фаровонлик тақдир ҳамласидан тобора нари сурилиб боради.

Сен бошқаларга эътибор бериб кўрганмисан (бегоналар тақдирига қозилик қилиш жуда осон-да) ёки ўзингни тақдир тухфаларидан моддий манфаат кўрган киши сифатида тасаввур қилганмисан? Агар тақдир тухфалари омонат эканлигини англаб етмасанг, моддий неъматлар ҳеч қандай аҳамият касб этмайди.

Шунинг учун агар кулфатга дучор бўлсанг, ўзингга зорланмай: «маъбуллар бошқача ҳал қилишди», – деб так-

рорлагин. Мен бу назмни сал бошқача қилиб тузатдим, токи у сен учун таскин-тасалли бўлиб хизмат қилсин. Бирор-бир ҳолатда, сен умид қилгандек: «маъбудлар яхши ҳукм қилишди», дегандек вазият келиб чиқмасин.

Бундай фикрлар билан қуролланган киши ҳар қандай тасодифлардан муҳофазаланган бўлади».

Мен заарали фикрлардан ҳалос бўлиш ҳамда азоб берувчи ҳиссиётлардан қутулиш учун бир нечта амалий машқларни тавсия этишим мумкин. Мазкур машқларни оқшом пайти дераза ёнида ўтириб бажарган маъқул.

Кўкрак ўртаси, бўйиннинг олд қисми, пешана ва кафтларни юмшоқ лаванда (ҳаворанг ёки бинафшаранг гулли, хушбўй, доимий яшил ўсимлик) мои билан артинг. Эътиборингизни юрак соҳасига қаратинг. Тасаввур қилингки, кўкрагингизда тешик бор, сиз ана шу жойда симиллаб турадиган оғриқ ва ловуллашни ҳис этдингиз. Чуқур нафас олинг ва нафас чиқаришда ана шу жойдан, кўкракдаги тешиқдан қандайдир қора тутунга ўхшаш нимадир чиқиб кетганини кўз олдингизга келтиринг.

Ҳар сафар нафас чиқарганда қора тутун тобора камайиб кетаверади. Кўкракдаги оғриқ пасаяди ва енгиллик, «елвизак» сезилади. Сиз ёқимли совуқ ҳовурни ҳис этганингизда, билингки, юрагингизга озор берган заарали фикрлар ҳамда азоб берувчи ҳиссиётлар бутунлай «кетган» бўлади. Деразадан қоронги осмонга боқинг, юлдузлар ва ойга, қўшнилар деразасидан тараладиган шуълаларга қаранг. Ана шунда фикрий йўналишингиз ижобий ҳолатга киради, сиз бутун борлиққа муҳаббатни ҳис этасиз.

Маълумот ўрнида айтиб ўтаман: факат дунё адабиёти классиклари ўзларини жафокаш деб ҳисоблашлари мумкин, чунки улар ўз ҳис-туйғуларини нафис шаклда ифода эта олишади. Биз, оддий одамлар эса, агар доимий равишда кундалик турмуш ташвишларидан тўхтовсиз зорланадиган бўлсак, атрофдагиларнинг кўп ҳам эътиборини тортмаймиз.

Хаётдан нималарни исташингиз ҳақида ўйлаб кўринг: «космондаги ширин эҳтирослар»нimi ёки азобуқубатларни? Хотиржам, илиқ оиласвий мухитними ёки одатий инсоний муносабатларни? Унисини ҳам, бунисини ҳам бир жойга тиқиширишнинг иложи йўқ.

Мен «ҳавоий эҳтирослар»дан холи ҳолда оила қурган кўплаб аёллар ва эркакларни биламан. Хўш, нима бўпти, дейсизми? Улар илиқ муносабат ва барқарорликка сазовор бўлишди.

Агар эркақдан ғайритабиий ҳис-туйғулар талаб қилинмаса, у чин юракдан кечадиган суҳбатингиздан миннадор. Демак, жамоат ишларига қизиқиши кучаяди, тайёрланган таомни хуш кўради. Хотиржам, хушмуомала тарзда хушбахтликни ҳис этади. Хотиннинг ҳам доимий диққат-эътибор, ғамхўрлик ва эркаланишлардан боши кўкка етади.

Мен ҳаётга интилишни бир томонлама таърифлай олмайман: «космоний эҳтирослар» маъқулми ёки хотиржам, рационал, табиий никоҳми?

Сенека дўсти Люцилийга нима деб ёзганига эътибор беринг:

«Шўрлик одам шундай зотки, у келажакни ўйлаб ташвишга тушади. Энг баҳтсиз киши, умримнинг охиригача роҳат-фароғатда яшай, деб қайғуради. Бундай одам ҳамиша жонсарак бўлиб, келажак учун ташвишланиш, ҳадиклар туфайли ҳозиргисини йўқотади. Ваҳоланки, у ҳузур-ҳаловат топиши мумкин. Боз устига йўқотишдан кўркиш йўқолгандан кейинги ғам-ташвишдан оғирроқдир.

Мен, бутунлай беғам бўлиш керак, демоқчи эмасман: ҳавф-хатарни бартараф этиш ҳеч қачон халақит бермайди. Ақл нимани кўриши мумкин бўлса, уни кўра билмоқ лозим. Ҳавф-хатарни анча олдиндан англаш, уни рад этиш керак. Сенинг қатъиятинг, ақл-заковатинг, ҳар қандай бало-қазолар туфайли тобланган фаҳм-фаросатинг ана шу мақсад йўлида хизмат қилади.

Кимки баҳтсизликни чидам билан ўтказса, ундан ўзини

асраб қолиши мумкин. У фақат муҳаққақ хотиржамлик вақтидагина безовта бўлмайди. Ваҳоланки, олға интилишдан қўрқишдан бўлак ғам-алам ва бемаънилик йўқ.

Ҳақиқий ақлсизлик – разилликдан ҳузурланишdir. Бир фикрни қисқа ва бир неча сўзда баён этай: доимий ташвишланиб, ўз-ўзи билан овора бўлиб юрадиган баҳтсиз одамлар энг мусибатли дамларда ниҳоятда қайғуга ботадилар. Улар чидай олмайдилар. Кимки баҳтсизлик келмай туриб ғам-алам гирдобида қолса, унга кулфатни баҳолаш имконияти ҳам берилмайди.

У калтафаҳмлигини хаёлига ҳам келтирмайди, қисматига абадий баҳт-саодат ато этилганини, нимани қўлга киритган бўлса, нафақат сақланишини, балки кўпайиши кераклигини билмайди. Алғов-далғовлар ғилдирагини, дунёвий ташвишларни унудиши керак, инсон ўзига эзгулик, фаровонлик ато этилганини ҳис этсин.

Метродор ўз мактубида суюкли фарзандидан жудо бўлган синглисини овутар экан, бу ҳол барча бандага хос эканлигини айтиб, тасалли берган. У одамларни жалб этадиган оддий эзгуликлар хусусида сўз юритади. Ахир донишмандлик ҳамда эзгу фазилатларга эга киши абадий ва мустаҳкам асосга эга бўлади. Аммо одамлар шу қадар ожизки, қаерга кетаётгандарини, қандайдир кунлар туфайли нималар тўлқинлантиришини, нимаики бор экан, вақти келиб, барчасидан маҳрум бўлишларини унтиб юборишади. Нимага эга бўлсанг, фақат сеники, айни пайтда улар сеники ҳам эмас».

Сенека, ҳатто оғир айрилиқдан ҳам таскин топган, у чинакам файласуф эди:

«Суст нарсага ҳеч қандай қаттиқ, мустаҳкам нарса берилмайди, мўртга ҳеч қандай мангулик насиб этмас. Бизнинг ҳалокатимиз худди айрилиқларимиз каби муқаррардир.

Бундан ҳам ишончли таскин шундаки, йўқолгани хотирлаш, унинг самараларини, биздан олиниб, қайтарилганларни йўқотмаслик керак.

Кимки йүқотган бўлса ва олгани учун ўзини ҳеч нимага мажбур деб ҳисобламаса, у кўрнамақдан бошқа ҳеч ким эмас. Биздан тортиб олингани ўз мевасини қолдириб, фойда келтиради. Уни йўқотишимиш мумкин, фақат бу йўқотишдан самарасиз соғинч ҳиссини туямиз.

Шу билан бирга эсингда тут: сенга ваҳимали туюлган ҳар қандай муаммони ечса бўлади. Бу кўрқинчли даҳшатни илгари турли кишилар бартараф этишган: Муций олов кучини енгтан, Регуль хочни, Сукрот заҳарни, Рутилий сургунни, Катон ўлим келтирувчи қуролни.

Биз ҳам ниманидир енгишимиз мумкин. Аксинча авом халқни шарафли ва ҳавас қиладиган даражада деб ҳисоблашган. Кўпчилик эса ундан ўзини четта тортган. Фабриций саркарда сифатида бойлиқдан жирканган, цензор сифатида эса уларни қоралаган.

Туберон камбағалликни ўзи ва Капитолийга муносиб деб топиб, лой идишда катта базм ўтказган. Бу билан, агар маъбудларнинг ўзи бундан жирканмаган бўлса, одамлар лойдан қониқишилари керак, деган эди.

Секстий ўзига кўрсатилган иззат-икромдан бош тортиди, гарчи у туғилганидан буён ижтимоий мартабаларга интилган бўлса-да, император Юлий қўлидан сенатор либосини олишни рад этди, чунки у берилгани, албатта, олиб қўйилишини жуда яхши тушунарди. Биз ҳам бундан ортигини адо эта олмаслигимиз мумкин: хизмат қиласиз ва бошқаларга намуна бўламиз.

Нима учун умидсизлик гирдобига тушамиз? Нега маъюсланиб қоламиз? Бир кун бажарилган иш яна бир бор адо этилиши мумкин.Faқат кўнгилни такомилга етказиш ҳамда табиий даволаниш изидан бориш керак. Ахир кўркув, жазавага тушиш ва нарсаларга мутелик билан хизмат қилиш табиатдан бўйин товлаган кишиларга хосдир.

Равон йўлга қайтиш, тўла-тўқис тузалиш зарур. Рухимизни кўтаришимиш керак, ана шунда барча кулфатларни, улар қай тарзда рўй бермасин, чидам ва бар-

дамлик билан ўтказамиз. «Сен мард, ботир кишига дуч келишинг керак. Қани кўрайлик-чи, ким енгар экан?» деб тақдир билан мардона курашамиз».

Келинг, оилавий баҳт-саодат учун кўтаринкилиқ асосидаги тафаккур ёрдамида курашайлик. Буни шу бугуноқ бошлайлик!

Мазкур китоб қўлингизда экан, бусизнинг муваффақият қозониш йўлидаги қатъиятингиздан далолат беради.

Демак, баҳт-саодатимиз ўзимизга боғлиқ. Буни тўла-тўкис англаб, ҳаракатга киришинг.

Сиз никоҳда эркинликни ҳис этасизми?

Сизнинг оилангиз ҳақиқатан ҳам хушбахт бўлиши мумкин, аммо битта шарти бор: ҳар қандай жуфтликнинг муҳим талабларидан бири – шахс эркинлиги эканлигини унутмаслигингиз керак.

Кўпгина эркаклар ва аёллар ўзларини никоҳда эркин ҳис этишмайди. Мен бу билан оилавий мажбуриятларнинг пароканда бўлиши ва уни рад этишни тарғиб этаётганим йўқ. Никоҳда икки кишининг ҳар бири ўз ҳукуқига эга. Эр-хотиннинг оиладаги шахсий ҳукуқларини чегаралаш турли ихтилофларга олиб боради.

Мен оилавий ҳаётни тақиқлашдан бошлайдиган кўплаб инсонларни биламан. Умуман, аксарият кишилар учун никоҳ ман этиш тизимини яратадики, бу кўп ҳолларда бемаънилиқдан иборатdir.

Хотин эрига чекиши тақиқлаб қўяди ва ўтакетган мутаассибона тарзда уни кузатиб юради. Эркак иложини топган жойда чекади. Шундан кейин ундан тамаки ҳиди келади ва оқшом, албатта, жанжал бўлади. Шубҳасиз, чекиши соғлиққа зиён, аммо мен ишонаманки, ҳар кунги жанжаллар соғлиққа ундан ҳам кўп зарар келтиради. Бунинг устига қонуний никоҳ кучга киргунича бўлажак бу эр хотин биргага чекишган.

Эркак уйга қайтар экан, сигарета ўрнига ялпиздан қилинган ҳапдорини чайнаб, хонага кирганида, хотини дугонаси билан чекиб тургани устидан чиқиб қолади. Яна жанжал авж олади. Энди эркак ҳам, аёл ҳам чекади, аммо бир-биридан яшириб чекадиган бўлади.

Мен барчангизни никоҳни, ҳамма нарсани тақиқлайдиган тизим, деб қабул қилмасликка чақираман.

Эркак ёки аёл бир-бирини доимий назорат қиласар экан, бу улар ўртасидаги муносабатнинг мустаҳкам эмаслиги-дан далолат беради.

Сиз мустаҳкам никоҳ йўлида қатъий ва ноодатий қадам ташлашингиз керак: бу шахс эркинлигини англашдан иборатдир.

Аксар ҳолларда инсон ҳис-туйғулари унинг ҳаётий эътиқоди ҳамда қарашлари билан боғланган бўлади. Эркак ўз жуфтининг қарашларига тоқат қила олмайди («Мен «бундай қилмайсан» деган гапларингга чидай олмайман»), бу билан ўзининг оиласавий баҳтига гўр қазади.

Инглиз шоири Роберт Броунингнинг оиласавий ҳаёти тилларда достон бўлиб, ҳар қандай кўтаринки фикрлардан ҳам юқсак эди.

Сизнинг оиласавий ҳаётингиз ҳам шундай бўлиши мумкин. Агар уни икки худбин кишининг кураш майдонига айлантирмасангиз, шунга эришасиз.

Мазкур жуфтлика бир-биридан фарқ қилувчи икки шахс умумий ҳаёт кечирган.

XIX асрнинг ғоят ташвишли ҳаётида Броунингнинг шоирона заковати қанчалик юзага чиққанини англаш учун Гётенинг исёндан холи ҳамда ҳаётий лаззатларга лимо-лим шеъриятини эслатишни эътиборга тутган ҳолда ҳаммадан бурун шоирнинг шахсий ҳаётига назар ташлашга тўғри келади.

Шоирона иқтидорнинг тўғри такомили учун қандай идеал шарт-шароитлар керак бўлса, бари Броунинг ҳаётида мавжуд эди. Ўша асрда у бирор мусибат, бирор тушкунликка дуч келмади, қалбида тикандек қадаладиган ҳеч нима йўқ эди.

Ўзига тўқ ва юқори маълумотга эга оилада дунёга келган Броунинг ёшлиқдан эътиборан жисмоний ва маънавий жиҳатдан чуқур ғамхўрликлар қуршовида эди. Унинг отаси машҳур гуманист, онаси эса қобилиятли мусиқачи эди. Бола Анаkreон қўшиқлари оҳангидан завқланиб ўсди. Уйқуга кетишидан олдин отаси унга хиргойи қилиб беришни жуда яхши кўрарди.

Оқшомни у отасининг хонасида, камин олдидаги катта оромкурсида ўтказарди. Кейинчалик бўлажак шоир ҳиссиятларини жўштирган ўрта аср афсоналарини отаси билан бирга ўқиганини бир неча бор эсга олди. Айнан ана шу дамларда қўшни хонадан гоҳ шиддаткор, гоҳ майин шотланд ҳалқ қўшиқларининг майин оҳанглари тарааларди. Уни Броунингнинг онаси маҳорат билан ижро этар, болада мусиқага ҳавас уйғотар, англашга ундарди.

Ота-она уйи шоир учун санъат муҳитидан иборат бўлган. Ана шу қулай ва ёқимли шароит уни бутунлай ўзига жалб этишини уddyалай олмади. У бир хилдаги қизиқиш ҳамда юксак истеъдод ила мусиқага, рассомликка қизиқди, Ҳомер шеърияти билан шуғулланди. Бу кучли мусиқавий ҳамда бадиий тайёргарлик гарчи Броунингнинг мусиқачи ёки рассом бўлиб этишишини таъминламаган бўлса-да, аммо унинг шеъриятига олий дарражадаги қимматли унсурларни киритди: ҳеч қайси шоир мусиқа ва рассомликни у каби теран мушоҳада ва ажойиб усуулларда куйламаган эди.

Аммо мусиқа ва мусаввирилик ўртасида иккиланган Броунингнинг ҳақиқий шон-шуҳрати битта тасодиф туфайли бирдан юзага чиқиб қолди. У эски-туски ноёб китоблар сотувчи амакининг кўлида Шелли қаламига оид титифи чиққан жилдни кўриб қолди ва ўзининг ноаник,

фавқулодда жүш урган шижаатига жавоб топғандай бўлди.

Янги дунёвий илҳомлардан энтиккан ўғлиниң талабига кўра, онаси ўша пайтда ман этилган Шеллининг шеърлар тўпламини катта қийинчиликлар билан топиб берди. Кейин эса, китобфурӯшнинг тавсиясига биноан, яна бир ёш, эндиғина вафот этган, Шеллининг дўсти – Жон Китснинг мўъжазгина жилдини ҳам харид қилди.

Броунинг «Аластор», «Прометей», «Гиперион» асарлари ҳамда Китс қасидалари устида анча илҳомбахш тунларни ўтказган. Шундан сўнг у шеърият учун туғилганини англаб, ҳаётдан асосий мақсад – ана шу икки шоир изидан кетиш, деган қатъий қарорга келди.

Ўғлиниң бадиий иқтидорини ривожлантириш учун ғамхўрлик қилган отаси ўз вақтида барча саъй-ҳаракатини ишга солиб, унга туб ва асосли билим беришга интилди. Малакали уй ўқитувчилари тизимли ўқитиш гимназия ва университет ўрнини босди. Броунинг фақат 1829 – 1830 йиллардагина Лондон университетида маъruzалар тинглади. Бўлажак шоир-қалбушнос қолган йигирма йил давомида Кембервеллдаги уйда хотиржам, исёнлардан холи ҳаёт кечирди.

Ўсмирнинг фикрлаш доирасини кенгайтириши, фанларни чуқур ўзлаштириши, биринчи шеърий намуналар ёзиши, ҳаёт ҳамда одамлар билан танишиши учун отаси саёҳат қилишни таклиф этди. У мустақил ўрганиш, ақлзаковат, изланишни тамаддуннинг ёт уқуви ва энг яхши университетдан кўра кўпроқ самарали, деб ҳисоблаган эди.

Броунинг йигирма ёшида саёҳатга отланиб, Россияга ташриф буюрди ва дўстларидан бирининг уйидаги истиқомат қилди.

Россиядан сўнг Италияга қараб йўл олди, бу ўлка унинг илҳом манбаи бўлди. У мамлакатни ҳамда одамларни ўрганиб, қадим ёдгорликлар билан танишди. Мўъжаз шаҳарларда анча вақт яшаб, черков ва музей-

лардаги рассомчиликни ҳам ўрганди. Азоллонинг муаззам тепаликларида у илгари ёзилган «Сорделло» драмалари устида фикр юритди.

Италия бўйлаб биринчи саёҳат Броунинг поэтик оламини, тўла-тўқис ва мураккаб ҳаётини, ақли ва қалбини улкан галереяли «men and Votek» асарлар билан бойитишига олиб келди. Бу жонли ҳаёт тарбия кўрган Броунинг учун университет вазифасини ўтади. Унга: «Оксфорд ёки Кембрижда ўқиганмисиз?» – деб савол беришганида, «Мен учун Италия университет эди», – деб жавоб берган.

1834 йилда Англияга қайтиб келган Броунинг шоир, мутафаккир, шу билан бирга аслзодаларга хос умр кечирди.

Броунинг мухлислари орасида ёш шоира Елизавета Баррет ҳам бор эди. Броунинг уни шахсан танимас, аммо шеърлари орқали, шу билан бирга дўстлари Кенион ва шоир Горн туфайли биларди. У хасталиги туфайли бир умр тўшакка михланиб қолган, шунга қарамай, ижодий режаларга лиммо-лим бу қизга мафтун бўлиб қолганди.

1846 йилда Кенион Броунингни Елизавета Баррет яшайдиган отасининг уйига олиб борди. Кейинчалик Броунинг эслашича, ёшлар бир-бирини бир қарашда севиб қолишган. Уларни санъатга бўлган умумий эътиқод боғлаб турар, бунинг учун ҳаётларини беришга тайёр эдилар.

Броунинг шеъриятни рангпар, ички ҳароратдан ял-ял ёнган қиз сиймосида кўрган, «баҳор каби соҳибжамол, уммон каби чуқур, гавдаси умидсиз азиятлар ила тўлибтошган бўлса-да, руҳида хотиржамлик уфуриб турган» қизни турган-битгани артист, атрофда рўй бераётган барча ҳодисага ҳаддан ташқари таъсирчан назар ташлайдиган инсон деб биларди.

Шеърлари илгари ҳам Баррет хонимга катта таъсир кўрсатган Броунинг ўз шахсиятини ўшандай дилтортар таассуротлар билан бойитди.

Броунингни ёшлигида кўрган, билган кишиларнинг эсадаликлари ҳамда суратларига кўра, у жуда чиройли ҳамда қандайдир алоҳида жозибага эга бўлган, одамларни шиддатли тарзда ўзига тортар ёки кучли равишда ўзидан нари суриб юборарди.

Броунинг келиб чиқиши жиҳатидан асли англо-сакс зотига мансуб бўлса-да, қора жингалак соchlари, юз чизиклари, хушбаҳт жилмайиши, чараклаган кўзлари ҳамда жадал, ифодаларга тўла хатти-ҳаракатлари билан жанубликдек таассурот қолдиради. Унинг, айниқса овози мафтункор, тингловчилар қалбига мулойим ва тез етиб борадиган даражада эди. Хаста ҳолида хаёлот дунёсида яшаган Баррет хоним учун Броунинг ҳаётийлик, ғайратшижоат ва башариятга улкан меҳр қўйган муҳаббат тимсоли эди. Ана шу таъсир кучи остида қиз ҳаётий иштиёқ ила Броунингни севиб қолди. Елизавета шоир сиймосида келажак авлодлар «пайғамбар»ини кўрган, уни «яқинлашиб келаётган истиқболли кунлар ўғити»га ишонадиган, шу билан бир вақтда «ўтаётган дақиқаларнинг сирли-синоатли маъносидан ҳаловат топишни эплайдиган» киши деб билганди.

Танишганларидан сўнг орадан бир неча ой ўтгач, 1846 йил 12 сентябрда Роберт Броунинг ва Баррет хоним яширинча никоҳдан ўтишди. Отаси уларга тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатганди. Никоҳдан сўнг Броунинг ўша заҳоти хаста хотинини Италияга олиб кетди. У ерда ҳар иккаласини ҳам Елизаветанинг соғайишига бўлган умидворлик ва севги мамлакати ҳамда шеъриятга муҳаббат ўзига жалб этарди. Уларнинг оиласвий ҳаёти мисоли дoston бўлиб, ботиний гўзаллиги ила энг зебо назмий асарлардан асло қолишмасди.

Ўта қобилиятли, фавқулодда юксак иқтидорли бу икки шахс ўн беш йиллик илҳом ва гўзаллик оғушида биргага

лиқда умр кечиришди. Улар табиатининг уйғунлигини ҳеч нима буза олмасди. Қисқа фурсатлик саёҳат ва Англия бўйлаб кезишларини айтмаганда, асосан, Флоренцияда, ўзлари куйлаган ва қаламга олган ҳамда қўп сонли сайёҳлар ва ўзларининг назмий масканига келган кишилар куршовидаги виллада яшадилар.

Бу жуфтлик хузурида бир муддат меҳмонда бўлган Натаниель Готорн ҳамда Англия, Америкадан ташриф буюрган сайёҳлар мазкур вилланинг жойлашган жойи, унинг черковга қараган кўринишини ёзиб қолдиргандар.

Уйнинг ички қиёфаси ўз соҳибларининг нозик дидидан дарак берарди. Энг яхши безак сифатида эса рангпар, қадди-қомати келишган, озғин, юзи касалманд, узун гажак зулф билан ўралган, тиниқ тийрак кўзли жувон ҳар бир янги чеҳрага синчков тикиларди. Бу ҳаммаси жувоннинг қандайдир матонатга тўла ички дунёсини яшириб, уни заиф, нозик-нимжон танада тутар, ўзи эса хотиржамлик, баҳт-саодат ҳамда шеърият ила нафас оларди. Айнан шундай руҳий хотиржамлик ва гўзаллиқдан лаззат топиш Роберт Броунингнинг ўйчан нигоҳларида акс этарди. Ҳаётининг мазкур палласида у баҳтга чулғанган, бағоят самимий сұхбатдошга, дилкаш дўст ва меҳнаткаш инсонга айланган эди.

Вилланинг шинам, мўъжаз айвонида, атрофни ўраб турган сокин гўзаллик қўйнида, чуқур руҳий уйғунлик бағрида юксак севги-муҳаббат ила бир-бирига қовушган Броунинг ва хотини ўзларининг энг яхши асарларини яратган эдилар.

Бужуфтлик ижоди бир-бирига мутлақо босимсиз бутунлай мустақил равишда равнақ топса-да, ички қурилиши ҳамда самимий қўтаринкилик ила баҳт ҳамда севги-муҳаббатнинг ёқимли, ҳароратли муҳитида мутлақо умумийлик касб этганди. Броунинг ва хотинининг шеъриятида муайян тафовут ҳам бор: улар мутлақо бошқа-бошқа ижодкор, дунёқарашиба ва мижозлари жиҳатидан фарқ қиласди. Бири ғоят нозик ва ғамгин, иккинчиси эса мардо-

навор ва фалсафий ғояларга эга. Улар руҳий томондан яхлитликка эга бўлишса-да, ўзига хосликни сақлаб, бир-бирларига самарали таъсир кўрсатган сир ҳам мавжуд эди.

Броунинглар даҳо ёки юксак қобилиятли одамлар ўртасидаги севги-муҳаббатни кўрсатувчи ягона мисол эмас, албатта. Жорж Санд ва Мюссе, гарчи биргаликда унча кўп яшамаган бўлсалар-да, бир-бирларига кучли равишда муҳаббат қўйгандилар. Аммо уларнинг севги-сида икки худбин инсон ўртасидаги кураш асосий ўринни эгаллаган эди. Мюссе шеъриятига эҳтирос ва ғам-алам, айрилиқ ва умидсизлик бўрони қайдан келди экан?

Броунингларни бир-бирининг назмий мушоҳадаларини чуқур англаш, ўзига хос шахс эркинлиги ва қандайдир алоҳида ахлоқий гўзаллик бирлаштириб турар, ёт бўронлар ҳамда мужмаллик бутунлай бегона эди. Броунинглар ижодидаги сермаҳсул йиллар эди ўшанда.

Уларнинг маслаклари, фикр-мушоҳадаларининг фалсафий захираси ҳамда қобилиятининг назмий ўзига хос хусусиятлари поёнига етди.

Барретнинг чекига қандай синов тушмасин, бу синовлардан баҳт-саодати кулган Броунинг асло ўзини четга олгани йўқ. Флоренцияда ўтказган саодатли йилларидан сўнг ҳам уни ҳеч нарса ахлоқий ва эстетик ҳаётий ибтидоси, ишончи ҳамда майший мақсадидан асло чекинтирмади.

1861 йилда шоир умрида биринчи бор энг оғир, энг адойсиз айрилиққа дуч келди. Ўн беш йиллик осойишта умргузаронлиқдан сўнг хотини ҳаётдан кўз юмди. Ўтмиш баҳтидан пешанаси ярқираган аёл беозор ва зорланмай дунёни тарк этди.

Айрилиқнинг оғир юки Броунинг ижодини оғир аҳволга солгани йўқ. У ўзининг энг яхши дўсти билан руҳий яқинлик пайида бўлар, гўё шу орқали ўлимидан сўнг ҳам Баррет қалбida яшашда давом этарди.

Броунинг хотинидан сўнг салкам ўттиз йил яшади.

У 1889 йилнинг қиши фаслида 77 ёшида ёруғ дунёни тарқ этди. Бу вақт мобайнида шоирнинг кўплаб достон ва драматик асарларида маҳбубаси ҳақидаги фикрлар «ярқ» этиб кўзга ташланди, аммо кўзларида ёш, ғамалам, тақдирдан нолиш сезилмас, фақат узлатда руҳий яқинлиқда бўлиш ёруғ ниятлар билан ифода этиларди.

Шоир учун хотини абадий илҳом манбаига айланиб, энг яхши асарларининг яратилишига туртки берди. Шу тариқа ҳаётий уйғунликка фожиали ўлим ҳам путур етказа олмади.

Умрининг охирги дамларини Венециянинг бир чеккасида яккаю ягона ўғли билан ўтказган Броунинг Англиядаги ҳам маълум муддат яшади. У жамоатчилик билан алоқа ўрнатди ва юксак обрў-эътибор, нуфузга эга бўлди.

Шоир умрини муносиб тарзда поёнига етказди – бундай иззат-икромга ҳар ким ҳам мусассар бўлавермайди. Броунинг ижодий хаёлотидан энг дадил фикр-мулоҳазалар кенг ўрин олган, у кўзга кўринган кишиларнинг ишончли баҳосига сазовор бўлган эди.

Шундай қилиб, оиласвий ҳаётингизни тақиқлаш тизимиға айлантирганг. Икки худбиннинг кураши – эрхотин ўртасидаги муносабатларнинг нобоп шаклидир.

Умр йўлдошингизни сизни севишга мажбур этишнинг сири

Сиз фақат оғисингизда эмас, балки уйингизда ҳам хушмуомала бўлинг. Фақат ўзингизнинг қалбингиз ва танангизга ғамхўрлик қилмай, яқин одамингиз қандай ахволда эканига ҳам эътибор қаратинг.

Хушмуомалалик ва миннатдорчилик билдириш, бу шундай фазилатлар сирасига кирадики, уларни ишда қолдириб келиш мумкин эмас.

Иммануил Кант шундай деган эди:

«Хушмуомалалик – бошқаларга нисбатан ташқи ахлоқий ҳаракат тарзи эмас, у ўзгаларни таҳқирлаб, азият етказиши мумкин бўлган ҳақоратдан жирканишдир. Хушмуомалалик одамларга нисбатан меҳр-муҳаббат туфайли юзага келади, қаҳрғазабни, бошқалар билан муносабатдаги зўриқишини юмшатади.

Хушмуомалалик ижобийдир. Хушмуомала кишилар бошқаларни хотиржамлигидан маҳрум этиш учун ҳеч нима қилишмайди, аммо улар бу сифатни ўзгалардан талаб қила олмайдиган даражада бағри кенг ҳам эмас. Бу икки сифат (хушмуомалалик ва одамларга меҳр-муҳаббат) бир-бирига боғлиқ бўлиши керак. Мардлик ва ирода кучи билан туташиб кетган бундай кенг феъллик, олий ҳимматлик ўзида фақат мўмин-қобиллик ҳамда мулоҳимликни жамлаган хушмуомалаликни уйғунлаштириб кета олмайди».

Хотинингизни сизни севишига мажбур этишни истайсизми? Бунинг сири жуда оддий: ўзингизни баодоб тутинг. Бу менинг фикрим эмас. Уни Дороти Диксдан ўзлаштириб олганман.

Муносабатлардаги душманлик кайфиятидан батамом қутулинг. Бу маслаҳатларни айтиш осон, дейишингиз мумкин. Машҳур ибора ҳам ёдингизга тушгандир: устознинг айтганини қил-у, қилганини қилма! Аммо шуни ҳам унутманг: мен оилавий муносабатларда ўзимни душманлик кайфиятидан бутунлай йироқ тутаман.

Кант меҳр-муҳаббат, бурч ҳамда душманлик кайфиятларини қўйидаги йўсинда муҳокама қилган:

«Бошқаларга нисбатан меҳр-муҳаббатнинг талаблари худди шу тарзда мажбурият ва мойиллигига қараб

муҳаббат билан чегараланади. Ҳис-туйғу бурчи юзасидан муҳаббат (ва, умуман, ҳар қандай бурч каби) ёлғондакам бўлиб, одам мазкур ҳолатда шуни доимий тарзда амалга оширишга мажбур эдимми, деб ўйлаб қолади. Фақат мойиллик тўғри йўлдан кетади, у ҳеч қандай қоидани билмагани боис шундай издан кетмоғи керак.

Одамгарчилик бошқалар тақдирида иштирок этиш қобилиятидир. Ғайриинсонийлик – ўзгалар ҳаётида иштирок этмаслик, дегани. Нега айрим фанлар гуманитар деб юритилади? Чунки улар инсонни янада такомиллаштиради. Уни ўрганувчи ҳар бир киши мукаммалликни пухта эгалламай, айрим назокат ҳамда мулоимликни сақлаб қолади. Қалбларни забт этган фанлар кўп ўтмай уни нозиклаштириб қўяди, бу кейин ҳам сақланиб қолади. Шунинг учун савдогар уларнинг ҳар бирини пул билан баҳолайди, гуманитар фанлар билан таниш киши эса одамларни бошқа ўлчовлар асосида баҳолайди».

Эътиборли бўлинг, одамгарчиликни кўлдан бой берманг! Агар сиз оиласвий ҳаётда баҳтли бўлишни истасангиз, худбинликни бутунлай улоқтириб юборинг!

Оиласвий ҳаётингизда ҳаддан зиёд танаффусга йўл кўйманг, бу шубҳа қўзғайди. Аммо бугунми, эртами, уйга қайтар экансиз, хотинингизга гул ёки бир кути ширинлик сотиб олинг. Ўзингизга: «Ҳа, шундай қилиш керак», – деманг. Буни адо этинг. Гуллар билан бирга унга ширин табассум ҳамда бир неча илиқ сўз ҳадя қилинг. Сиз, эса, аёллар, эрингиз яхши кўрган таомни тайёрлаб, ўчоқقا ўт қалаб қўйинг.

Миннатдорчилик билдириш яқин кишиларнинг ҳам жавоб тариқасида миннатдорчилик изҳор этишига олиб келади. Фақат бундай ҳис-туйғунинг самимий бўлиши жуда муҳимdir.

Яқин кишиларнингизга эътиборли бўлинг ҳамда самимий миннатдорчилик изҳор этинг.

Бир-бирига мос келмаган никох

Орамизда мантиқий фикрловчи кишилар жуда кам учрайди. Биз аксар ҳолларда холис эмасмиз, аммо ҳаммамиз хотинимиз (эримиз)га унинг ноҳақлигини айтишга мойилмиз. Бу борада чекинишни ва ўз эътиқодимизни ўзгартиришни истамаймиз.

Яна Кантга мурожаат қиласиз. «Хушмуомалалик аслида кўнгли очиқлик билан бирикиб, ўзида самимийликни жамлайди, бу барча кишилар томонидан қадрланади. Дўстона муносабат, ёрдам беришга шай туриш, хатти-ҳаракатдаги нозиклик ва илтифот ҳиммат ҳамда саховат ҳисобланади, шу билан бирга улар кам намоён бўлади. Аммо саховатнинг куч билан бирикиши кам учрайди. Куч билан бирикиб кетган саховат дўстона хизмат кўрсатиш сирасига киради ва ўз-ўзининг баҳти учун фидойилик кўрсатиш ҳам ниҳоятда кам учрайди.

Инсон яқин кишилари бўла туриб, улардан зарурат юзасидан ёрдам беришни талаб қилса, бу ҳол уларнинг ҳаётини мураккаблаштиради. Яқин кишилар, мазкур ҳолат тез-тез такрорланади, деб ўйлашади.

Агар одам нохушликларини ўзи бартараф этса, бошқаларни бу ишга аралаштирмаса, ташвишга қўймаса, шунча яхши. Дўстларининг камчиликларидан шикоят қиладиганлар худбин бўлиб, улар доимо яқин одамларидан манфаат кўзлайдилар. Яқин киши менга фойдани кўзлаб эмас, балки ўзини намоён этиш имкониятига эга бўлиш ҳамда мулокотга киришиш учун керак бўлади.

Мен хушмуомалаликни ҳар бир кишидан талаб қиласман. Ҳар қандай мулокот ўзида саховат эгаларига топинишни жамлайди. Хушмуомалалик айнан сермуло-заматлиқдан иборатки, биз унинг ёрдамида бошқаларга ёқишига ҳаракат қиласиз. Нозиклик, бу – қўполлиқни сайқаллаштириш демақдир.

Одамлар бир-бирига мослашгунча ўзларини сайқаллаб, «ишлов» беришади. Бу лаёқат бошқа одамга ёқиши-ёқмаслигини баҳолаш маҳоратини намоён этади».

Мен ҳам Кант изидан бориб, тақрорлайман: муносабатларингиздаги кемтикларни тўлдириб, сайқалланг ва душманик қилишдан бутунлай узоқ туринг. Ҳатто, сизларнинг камчиликларингизда ҳам муваффақият негизи бўлиши мумкин.

«Ошиқ-маъшуқлар бир-бирига ўз мафтункорликлари билан ёқади, эр-хотинлар эса ўзаро муҳаббат-ла боғланган тақдирда ёки бир-бирига ўз камчиликлари билан мос келган ҳолда баҳтли-саодатли бўлишлари мумкин», – деб ёзган эди XVIII асрда француз адабиётчиси Никола-Себастьян де Шамфор.

Унинг сўзларига қулоқ солинг:

«Севги-муҳаббат тубдан мукаммалликни изламайди, боз устига ундан чўчийди ҳам: унга фақат ўзи ижод қилган ва ўзи ўйлаб топган айнан ўша мукаммаллик керак. Ана шунда у қиролларга ўхшаб кетади: улар кимни буюк деб тан олишса, фақат ўшани улуғлайдилар.

Энг номуносиб никоҳ, бу – икки кўнгилнинг бир-бирига мос келмаган никоҳидир».

Барча хонадонларда рўй берадиган можаролар борасида ёдингизда тутинг: сиз жанг майдонида эмассиз, жанговар ҳаракатлар иштироқчиси ҳам ҳисобланмайсиз. Бутун инсоният тақдирни сизга боғлиқ эмас. Сиз ўзга сайёралик билан эмас, хотинингиз (эрингиз) билан муносабатга киришмоқдасиз. Ёнингиздаги инсон душманингиз бўлмай, балки энг яқин одамингиздир, уни биргаликда ҳаёт кечириш учун айнан ўзингиз танлагансиз!

Ҳатто феълининг айрим томонлари қонингизни қайнатса ҳам, умр йўлдошингизга бошқа томондан қарашга тўғри келади. Шу боис душманик ҳамда бефарқлиқдан бутунлай четда туриш керак.

Кант қуидаги фикрларни ёзганида ҳақ әди:

«Характернинг совуққон бўлиши унинг бошқаларга нисбатан меҳр-муҳаббати намоён бўлишини англатмайди. У сал бўлса-да, қалбнинг жунбишга келишини билдирмайди. Кимки қалбининг яхшилик, ҳиммат сари ҳаракатга тушганини англамас экан, у – совуққон кишидир.

Шу билан бирга, совуққонликни қоралаш мумкин эмас. Шунинг учун ҳис-туйғулар ва эҳтирослар ҳароратини афзал билишади, совуққонликни эса койиб ташлайдилар. Аммо шундай одамлар борки, уларнинг совуққонлиги қарашлари ва яхши хулқ-атвор билан бирикиб кетган бўлади, биринчи навбатда уларга суюниш мумкин.

Яхшилик истайдиган совуққон васий, адвокат, ватанпарвар – булар содик кишилар бўлиб, барқарорлиги билан ажралиб туради, бундай кишилар менинг манфаатимга шубҳасиз равишда мос келади. Совуққонлик ёвузликтан ҳам баттар, аммо яхшилик талаблари билан боғланган совуққонлик баланд овозда жарангламаса-да, барибир яхши, жазавага тушишдан келиб чиқсан илик ҳис-туйғулардан афзал, чунки у анчайин доимийлик касб этади.

Руҳий совуққонлик, бу – меҳр-муҳаббатнинг танқислиги, совуққонлик эса меҳр-муҳаббат билан йўғрилган эҳтирослар етишмаслигидир. Совуққонлик меҳр-муҳаббатга муңтазамлик ҳамда тартиб-интизом баҳш этади, руҳий совуққонлик эса бошқа кишилар ҳолатига мос келмаслиқда ифодаланадиган ҳис-туйғулар танқислигидир.

Биз бир-биримизни севмоғимиз керак. Бу шунинг учун яхшики, бошқаларни яхши кўриб, ўзимиз ҳам ҳимматли бўла борамиз. Ахир бунга номуносиб бўлган кишини қандай яхши кўриш мумкин?

Мазкур ҳолатларда меҳр-муҳаббат мойилликни эмас, балки истак-хоҳишни билдиради, токи бошқа киши яхши кўришга муносиб бўлсин. Биз бошқалар ҳам меҳр-

муҳаббатга муносиб бўлишини истаб, ўзимизни шунга мойил этишга ҳаракат қилмоғимиз лозим. Кимки меҳр-муҳаббатга лойиқ кишини ахтарса, у шак-шубҳасиз топилади. Худди шу тарзда бошқа одамни севмайдиган киши ўзгаларни ахтаради ва ҳақиқатан ҳам севгига муносиб бўлмаган кишиларни, албатта, топади.

Бошқаларга ҳам баҳт-саодат тилаш зарур, шу билан бирга унинг севгига муносиб жиҳатларини ҳам топиш керак.

Биз бошқаларнинг фаровонлиги ҳамда баҳт-саодатини кўриб, лаззатланишимиз, бу лаззатланиш амалий ҳаракатларга асосланмоғи лозим. Ана шунда фаровонликни амалга ошириш таъминланади.

Агар кимдир қашшоққа айланган бўлса, мен фақат шу ҳолатдан қутулишини истамай, уни қашшоқлик исканжасидан қутқариш йўлларини ҳам изламоғим шарт. Баҳтсизлик ҳамда ноҳушликлар бизнинг норозилигимиз асоси бўлиб қолиши билан бирга улар бу ишда инсон қўли борлигини ҳам англатади.

Тақдир туфайли инсоннинг соғлиғи ёки ҳолати издан чиқса, ҳеч нима деб бўлмайди, аммо бу бошқа киши туфайли рўй берса, бизнинг норозилигимиз асосига айланади.

Агар мен шундай ахволга тушган одамни кўрсам, уни асло ўзгартира олмайман, ҳеч қандай йўл билан унга ёрдам беролмайман. Фақат совуққонлик билан ундан юз ўгираман ва қатъий тарзда шундай дейишим мумкин: бунинг менга дахли йўқ, орзу-истакларим унга ёрдам бера олмайди. Мен фақат унга баҳт тилашим ва баҳтсизлигини баҳам кўришим мумкин, унинг баҳтсизликдан халос бўлишини истайман.

Инсон бошқа кишини шунчаки баҳтли қилиб қўя қолмасдан, бунинг учун ниманидир амалга оширса, юрак саховатга тўлади. Одамлар ҳар бир киши баҳтли бўлишини истаган дамларида кўнгиллари саховат нурла-ри билан тўйинади, улар шунга уринадилар. Кимки ана

шу истакларни амалга оширса, у ҳақиқатан ҳам саҳоват ва ҳимматга лиммо-лим қалбга эга бўлади».

Сиз энг яқин одамларингизга баҳт-саодат тиламаслигингиз мумкин эмас. Ўз оиласигизни айнан шу мақсадда – биргаликда баҳтли бўлиш учун бунёд этдингиз! Алоҳида алоҳида эмас, биргаликда! Шунинг учун иззат-нафсингизни чеклаб қўйинг ҳамда феъл-атворингизни сайқалланг!

Энг яқин кишининг баҳт-саодатга эришишига имкон беринг!

Оиласигиз қандай яшаяпти, сиз учун энг асосийси нима: одамларни тарбиялашми, рўзгор ташвишларими ёки ишқий муносабатларми?

Мен баҳтли жуфтликларни узоқ вақт ва турли вазиятларда кузатганман. Аммо бир саволга жавоб бериш ниҳоятда оғир: бу инсонларнинг баҳтли эканликлари сири нимада? Бундай қараганда, улар бир хилга ўхшайди: уй, иш, болалар. Аммо бирлари баҳтли, бошқалари эса бундан маҳрум.

Ўз тажрибамдан келиб чиқсан ҳолда шуни айтишим мумкинки, эр-хотиннинг бир-бирини тушуниши ҳамда ўзаро қўллаб-қувватлаши ҳис этилган оиласалар баҳта бурканади. Эр ҳам, хотин ҳам ўз феълини яхшилаб тобламаса, бунга эриша олмайди.

Унутманг, сизнинг умр йўлдошингиз бутунлай ноҳақ бўлиши мумкин. Аммо у айтганида туриб олади! Бунинг учун уни қораламаслик керак. Мумкин эмас, дерсиз? Мумкин! Фақат бунга фавқулодда қобилиятли, ақлли ва сабр-тоқатли кишилар қодир бўладилар.

Ҳар бир киши у ёки бу тарзда ҳаракат қилади, гапиради, муайян сабаблар кучи туфайли бошқача бўла олмайди. Бу сабабларни ўйламасдан туриб, ўзингизга яқин кишиларни қоралаб кетманг. Сўз ёки хатти-ҳаракатнинг яширин сабаблари очилганидан сўнг инсонни тушуниб олиш мумкин. Айтиш жоизки, сиз унинг шахсиятига оид калитга эга бўласиз. Биз сабабини тушунганимиздан кейин уни таъқиб этиш, қоралашни бас қиласиз. Ўзингизни

унинг ўрнига қўйиб кўринг! Буни самимий тарзда бажа-
ринг. Ўзингизга: «Унинг ўрнида бўлсам, нима қилган
бўлардим?» – деб савол беринг.

Бундан юз йиллар муқаддам Линкольн томонидан ай-
тилган сўзларга қулоқ солинг:

**«Сўкинадиган ота-оналар, золим бошлиқлар,
эрлар, жанжалкаш хотинлар англашлари керакки,
одамлар ўз фикрларини ўзгартиришни истамайди-
лар. Уларни сиз ёки менинг фикримга кўндиришига зўрлик
билан ундаш мумкин эмас. Уларни фақат ишонтириш
мумкин, аммо бу жуда нозик ва дўстона бўлиши лозим».**

Инсоний муносабатлар соҳасидаги нозик санъат-
га энг яхши маслаҳат берганлардан бири Генри Форд
эди: «Агар муваффақиятнинг қандайдир махфий сири
бўлса, у бошқа кишининг нуқтаи назарини қабул қилиш
қобилияти ва шунинг таъсирида ҳар қандай нарсага ях-
шилаб, худди ўзиникидай қараашдир».

Бу сўзлар шу даражада топиб айтилганки, ҳар қандай
киши унинг ҳаққоний эканлигига дарҳол амин бўлади.

Сиз болалар, ўсмирлар билан иш юритасизми ёки
«кичик ёшдаги оғайнилар» биланми, қатъи назар, буни
еслаш фойдадан холи бўлмайди.

Никоҳ қурган одамларнинг асосий истаклари битта:
бутун умр бирга бўлиш. Хўш, кейин-чи?

Мен ўз истагингизни яқин одамларингизга зўрлаб
тиқиширмасликни сўрадим. Биламан, сиз ўз аҳдингизда
қатъийсиз ва эр (хотин)ингизга нисбатан муносабатингиз
мислсиз муҳаббатингизга, унинг манфаатларига хизмат
қилишидан ҳам яхши хабардорман.

Бундан бошқачата таъсирэтишнинг бари – ахлоқизлиқдир.
Эсингиздан чиқарманг: биз оилавий ҳаётингизни янада
баҳтли-саодатли қилмоқчимиз! Фақат сиз эмас, энг яқин
одамларингиз ҳам баҳтли-саодатли бўлишлари керак.

Яна Кантга мурожаат қилиб, баҳт ва душманлик
ҳислари бир-бирига асло мос келмаслиги тўғрисидаги
мулоҳазаларини ҳавола этамиз:

«Барча ахлоқий йўл-йўриқлар шунга асосланганки, бошқаларнинг бахтли кўринишидан мамнунлигимиз уларнинг бахт-саодати туфайли юзага чиқсан ҳузур-ҳаловатни синовдан ўтказишимиздан иборатдир. Шу боис бошқаларнинг бахт-саодати ўз-ўзидан мамнунлигимиз мавзуси бўла олмайди. Биз фақат имконият яратганимизда шундай бўлиб қоламиз.

Одамлар ҳануз ўзгаларнинг тақдирига хайриҳоҳ бўлиш ва оташқалблиқ ўз ҳис-туйғу ва истак-ҳоҳишлирага боғлиқ, деб ишонишади. Аммо кимки ўзгалар бахтсизлигига эътибор қаратмаса, унга ёрдам кўрсата олмаса, бахтсизлигини ўзгартиришга кучи етмаса-ю, аммо ёрдам бериш учун ғамхўрлик қилса, бундай кишини амалиётчи, кўнглини эса оташқалб деб таърифлаш мумкин.

Душманлик, энг аввало, меҳр-муҳаббатдан маҳрумлик демакдир. Агар кимнингдир яқин кишиси бўлмаса, уни ҳар биримизга душман деб айтиш мумкин эмас, албатта. Унда тоза қалб бўлиши мумкин, аммо бошқаларга ёкиш ва ўзига жалб этиш лаёқати бўлмайди. Унда юксак эътиқод бордир, бироқ дўстликка қай тарзда эришиш, нуқсонлардан кўз юмиб, аҳамият бермаслик кераклигиги билмайди.

Бундай инсоннинг яқин кишиси бўлмаса-да, кўнгли эгри экан, деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Дўстлик икки киши ўртасидаги ўзаро эзгулик ҳамда ёқтиришга асослангани каби душманлик ҳам ана шундай ўзаро ёмонлик ва ёқтиримасликдан иборатдир.

Кимнидир ёқтиримаслик мумкин, аммо ёмон кўришга мойил бўлмаслик керак. Биз кимдадир ўзимиз ахтарган эзгуликни учратмасак, уни ёқтиримай қоламиз, бундай одам билан мулоқотга киришолмаймиз, у дўстимиз ҳам бўла олмайди. Шу билан бирга унга нисбатан ҳеч қандай бадҳоҳликни ҳис этмаймиз, фақат яхшилик, саховатни истаймиз, ҳатто тезроқ кетсин, деб бирор совға-салом берсакмикан, деб ўйлаймиз.

Биз душманларча кайфиятни фақат яхшилик ва са-

ховатни истамаган одамга нисбатан ҳис этамиш. Душманлик бадҳоҳлик ҳамда ёмонлиқдан иборат экан, бунда кимдир бошқа кишига ноҳушлик келтирса, лаззатланади. Шундай экан, биз ҳеч кимга душманлик ҳиссида бўлмаслигимиз керак. Ахир бу даҳшатдан иборат, чунки бундай одам бошқаларга ҳасад қилади, уларга баҳтсизликни раво кўради.

Инсон меҳр-муҳаббатга муносибдир, агар меҳр-муҳаббати рўёбга чиқса, нур устига аъло нур.

Ўз душманига душманлик истамаса-да, барибир бу туйғу унда бўлиши мумкин. Душманидан четлашиби ҳамда бошқаларнинг қандайлигини ҳис этишини хоҳлаши, унга нисбатан бетоқат бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Аммо унга душман бўлиши мумкин эмас, бу унинг баҳтсизлигига асос бўла олмайди.

Биз, эҳтимол, кимнидир кўра олмасмиз. Агар сирларимизни айтгани учун ноҳушликларни бошдан қечирган бўлсак, шундай ҳолат рўй бериши мумкин. Ана шунда у нафратга сазовордир, аммо уни душманимиз дея олмаймиз. Унга ёвузликни раво кўрмаймиз, чунки душманлик – бошқа кишига ёвузликни раво кўрувчи ифодадир.

Нафратнинг барча туридан жирканадиган киши сулҳарвар ҳисобланади. Тинчликни истовчи одам икки томонлама бўлиши мумкин: у фақат ўзи ёки бошқалар учун хотиржамлик истайди. Бошқалар учун бўлса, бу бағри кенглик, олижаноблиқдир. Бундай сулҳарварварлик нияти лоқайдликдан фарқ қилади, одам ҳар қандай тортишув ва ноҳушликлардан ўзини четга олади, чунки у ноқулайлик туғдиради, аммо бундай ният юмшоқ феълатвор билан белгиланмайди, балки чин юракдан ва олижаноб қалб туфайли рўёбга чиқади. Сулҳарвар одатлар юмшоқ мижозга боғлиқ қарашлардан келиб чиқади. Шу билан бирга ана шу қарашлардан бири ҳисобланади.

Одамовилик (инсонни севмаслик) – инсониятни кўра олмаслик бўлиб, икки тоифага: бошқаларни севмаслик ва уларга душманлиқдан иборатдир. Одамови одамлар-

дан қўрқади, уларнинг ҳаммасини душман деб билади. Одамларга душман эса бошқаларга душман бўлган кишидир. Одамови киши мижози (темпераменти) туфайли одамлардан қочади, бундай одам бошқалар учун ўзини номукаммал деб ҳисоблади, чекланганини сезади, аммо у вижданли бўлса-да, ўзини хилватга тортиб, одамлардан қочади. Одамларга душманлик билан қаровчи киши эса ўзини бошқалардан ҳаддан зиёд яхши ҳисоблагани учун ўзини олиб қочади.

Одамовилик бир жиҳатдан нозиклик, иккинчى томондан эса ичи қораликдан келиб чиқади. Норозиликдан иборат одамови киши барчани ёмон деб ҳисоблади, улардан ўзи излаган ҳолатларни топа олмайди. Уларга нафрат билан қарамайди, уларга эзгуликни истайди, аммо шундай бўлса-да, улардан норозидир. Бундайлар умидсиз кишилар бўлиб, инсоният насли хусусида тушунчага эга бўлишнинг уддасидан чиқмайдилар. Ичи қора одамови эса ҳеч кимга эзгуликни истамайди, барчага ёвузликни раво кўради».

Яқин дўстларимдан бири Чикагода истиқомат қиласди. Унинг оила қурганига йигирма йил бўлди. Уйи худди бошқаларникидек, болалари осмондаги юлдузни бенаарвон оладиган эмас, даромади ўртача, хотини ҳам хонадонни осойишта сақлайди. Улар баҳтли ҳаёт кечирадилар, оиласда бирор марта ҳам жанжал бўлмаган. Чунки дўстим хотини билан бирга ўз феъл-авторини роса «тарашланг». Уларнинг шиори: «Ҳаммадан бурун бир-бирини тушуниш»дир.

Эр-хотин ана шундай бўлса, ишонаманки, Рино шаҳрида ҳар олти эр-хотиннинг оиласи бузилмасди.

Шундай қилиб, оиласвий хотиржам муҳитни сақламоқчи бўлсангиз, қуйидаги қоидаларга риоя қилинг:

Ўз муносабатларингизни «тарашланг» ва душманлик намоён этишдан нари туринг – ахир сиз душман вакиласи билан никоҳдан ўтмагансиз, балки севимли киши билан қовушгансиз.

Сизнинг баҳтингиз энг яқин одамингиз иқболига боғлиқ.

Душманлик ҳамда келишмовчиликлардан қочинг – уларга оила ўчогидан асло жой берманг.

Ўз фикрларингизга ёпишиб олманг. Бу ҳеч қандай ижобий натижалар бермайди.

Тортисувга сабаб бўлувчи масалаларга бошқа кишининг нуқтаи назари билан қараашга уриниб кўринг. Унинг шахсиятини англатувчи калитни изланг.

Сиз бу китобни етарли даражада узоқ ўқиганингиз йўқ. Шундай бўлса-да, уни бир четта кўйиб, қулай жойлашиб ўтиринг ва ўйланг. Кейин ўзингизга яқин бўлган одамни эътироф этиш фалсафасини бошлаб юборинг.

Ана шундан сўнг сеҳрли таъсир кучини кутаверинг.

Оилада шунчалик кўп масалалар борки...

Мен шунга чуқур амин бўлганманки, оила армия эмас. Сизнинг оиладаги муносабатларингиз ҳам аскарнинг ўкув машқларини ўтказадиган полигон ҳисобланмайди. Тағин шунчалик кўп масалалар борки, уларда сизнинг фикрингиз умр йўлдошингизнидан фарқ қилишига ҳам асло шубҳаланмайман.

Оилавий ҳаётнинг бошланишида кўпчилигимиз, умр йўлдошимиз ўзини биз истагандек тутади, деб ўйлаймиз. Одамлар турмуш ўртоғининг ташвишига шерик бўлиш учун эмас, балки ўзини баҳтли қилиш мақсадини кўзлаб, никоҳ ўқитадилар. Кўпчилик ўз яқинларига руҳий, жисмоний ва моддий қулайликни кўлга киритиш воситаси, деб қарайди. Одамлар табиатига кўра кўпроқ худбиндир. Аксарияти ўзининг «Мен»ида мақсадни, севимли кишисида эса фақат воситани кўради. Ўз моҳиятига кўра, жуда даҳшатли, аммо кўпчилик бу ҳақда ўйлаб кўргани йўқ. Ўйланг!

Сиз кўпинча ана шу туфайли жанжаллашиб қоласиз.

Ваҳоланки, кўпгина ихтилофлардан чекиниш мумкин. Бунинг учун сиз томондан айрим ҳаракатлар талаб

этилади. Суҳбатга киришганингизда, гапни турли-туман фикрлар ўрин олган масалалардан бошламанг. Аксинча асосий эътиборни фикрингиз бир жойдан чиқсан масалаларга қаратинг. Агар бу ҳақиқатга тўғри келса, уни алоҳида таъкидланг, иккингиз ҳам битта, шу билан бирга турли қараашларга молик масалага ёндашганингиз, бу фақат усул, якуний мақсад эканлигини айтинг.

Аксарият аёллар кун мобайнида эътиroz ва мулоҳазаларини узоқ ишлаб келган эрига «тўкиб» солади. Кўп ҳолларда бу мулоҳазалар ҳақиқатдан анча йироқ бўлади. Гўё хотин эрини иложи борича телбалик даражасига етказишни ўзининг вазифаси деб биладигандек.

Аёл аслида қандай мақсадни кўзлаган (агар ўз ҳузур-халоватини шу билан қондирса), буни тушуниш қийин. Аммо муваффақият қозонишни ҳисобга олган бўлса (оилавий ҳаётда янада баҳтлироқ бўлиши учун), мазкур ҳаракати қип-қизил аҳмоқликдан иборатдир.

Хотиннинг ўзига бино қўйиши оилавий баҳт-саодат учун хавфлидир

1797 йилнинг куз оқшомларидан бири. Франция республикасининг ташқи ишлар вазири Шарль Морис Талейран ўзининг Галифедаги хос ҳовлисига кеч қайтиди.

Унинг кайфияти бузилган эди: ҳалқаро муносабатлар бутунлай ёмонлашган, хотиржам ҳаётни ваъда қилмаяпти. Шу билан бирга қарта столи ортидаги баҳт-саодатдан ҳам дарак йўқ.

Вазир ўз хонасига кўтарилиганида, хизматкор унинг ҳузурига бир аёл зарур иш билан келгани, қўлида мак-

туб билан ётоқхонада кутиб турганини хабар қилди. Вақт алламаҳал бўлиб қолган, шу боис Талейран ҳеч ким билан учрашишни истамасди. Шунга қарамай, қизиқиши устун келиб, у пастга тушди.

Оромкурсида бир аёл калта пальтосининг ёқасига бириктириб тикилган қайтарма қалпогини бошига ёпганча ухлаб ётарди (бундай кийиниш парижлик мафтункор жувонлар орасида урфга айланганди). У уйғониб кетди. Сўнг ўрнидан туриб, кескин ҳаракат билан қайтарма қалпогини бошидан елкасига туширган эди, хижолатдан қизариб кетган юзи кўринди. Аёл шунчалик чиройли эди-ки, вазир ташриф сабабларини хаёлига келтирмай, унга тикилиб қолди. Ўша пайтда қаршисида бўлажак хотини турганини ўйламаганди у.

Талейраннинг Галифедаги хонадонида Катриннинг пайдо бўлганини унинг котибалардан бири ана шундай таърифлаган.

Катрин-Ноэль Варис
1762 йилнинг нояброда
Ҳиндистонда туғилган.
Унинг таълим-тарбияси
 билан ҳеч ким шуғуллан-
мади. Катрин жанубнинг
жазирама офтоби остида
бамисоли ёввойи кўркам
хушбўй гул каби ўсди ва
ҳақиқий маънода «қо-
мусий нодонлик»ни эгал-
лади.

Катрин турмушга чиқ-
қанида ўн беш ёшда эди.
Илк никоҳ муваффақиятсиз чиқди ва узоқ давом этмади.
Икки йил давом этган эр-хотинликдан сўнг эрини тарқ эт-
ган ёш келин ота-онасининг ёнига қайтди. Ўн саккиз ёшида
Ҳиндистондан Лондонга келиб қолди. Йигирма ёшида
эса, Парижда пайдо бўлди.

Бу ерда «соҳибжамол ҳинду қиз» пулга муҳтоҗлик сезмади. У ўзига топширилган ишни моҳирлик билан уддалар, бой-бадавлат ҳомийлар паноҳида аҳволи ниҳоятда яхши эди. Катрин ўттиз ёшини Лондонда кутиб олди. 1792 йил август ойида Парижда вазият кескинлашди ва у нақ деразаси тагида парижликлар ёлланган аскарни уриб ўлдирғанликларини ўз кўзи билан кўрди. Азбаройи қўрқиб кетганидан, бир неча олтин тангаларини олди-ю, Англияга қараб жуфтакни ростлади.

Ёш жувоннинг бор-йўқ ягона давлати дилтортар кўриниши эди. Янги танишларидан бири, инглиз капитани унинг тақдирига бефарқ қарамай, чинакам жасорат намунасини кўрсатди. У инқилоб жўшиб турган Парижга келиб, Катриннинг уйидан қимматбаҳо буюмлари ҳамда маълум микдордаги пулинни олиб чиқди.

1797 йилда Катрин Гран хоним аждодлари юртига қайтиб келди. Бу сафар уни Генуя республикасининг Лондондаги элчиси маркиз Спинола кузатиб борди. Маркизнинг Париждаги сиёсий фаоллиги ҳокимиятдагиларнинг диққатини ўзига тортиди. Улар маркиз ва йўлдошидан англиялик агент деб шубҳаландилар, шу боис француз ҳукумати уларни мамлакатдан чиқариб юбориш тўғрисида қарор чиқарди. Спинола Парижни тарк этди. Гран хоним эса, қандайдир кимсанинг қўллаб-қувватлаши туфайли шаҳарда қолди. Унинг учун ким илтимос қилган, бу номаълум.

Шундан сўнг Катрин вазир Шарль Морис Талейран билан танишиб, унинг Галифедаги ғоят ҳашамдор саройига жойлашиб олди. Уларнинг биргалиқдаги ҳаёти бир неча ой давом этди. Тўсатдан Париж полицияси бу «соҳибжамол жосус жувон» билан қизиқиб қолди ва кўп ўтмай Катринни қамоқча олишди.

Талейранни умидсизлик қуршаганди. У севимли аёлини яна бағрига олиш иштиёқи билан ёнарди.

Эҳтиёткорлик ҳамда оқибатни ўйлаб иш тутишни унугтган Шарль Морис 1798 йил 23 мартда Француз рес-

публикаси (директория) бошлиғи Поль Баррасга мактуб йўллади. Мазкур мактуб муаллифнинг изтиробга тушганидан гувоҳлик берарди. Унинг ҳолати «юрак ўрнида мия мавжуд» деб баҳо олган бу совуқ ва ҳисоб-китоб асосида иш кўрадиган одамга мутлақо мос келмасди.

Талейран Катринга бўлган муҳаббати ҳақида ёзар экан, Баррасни унинг «бирор ишга аралашишга қодир эмаслигига» ишонтирди. Баррас мактубни директорияга тақдим этди. Жосуслик муҳитида ижобий қарорнинг қабул қилиниши қийин. Шу боис бу иш севиб қолган Талейранга оғир оқибатлар олиб келиши мумкин эди. Худди кутилганидек, директориянинг барча аъзолари вазирга «Англияга сотилган» деган айбловлар билан ҳамла қилишди. Аммо узоқни кўра олган Баррас Талейранни таъқиб этишларидан манфаатдор эмасди. Шунинг учун қарор ўрнига ишни полицияга оширишни талаб қилди. Бир неча кундан кейин Катринни бутунлай озод этишди.

«Англия жосуси» учун турма эшикларини кимнинг қудратли қўли бунчалик тез оча олди экан? Мазкур саволга ҳеч ким жавоб бера олмади.

1798 йилнинг баҳорида озодликка чиқсан Катрин Галифедаги хонадонга қайтиб, оиласвий ишлар билан машғул бўлди. Талейран билан муносабатларини расмийлаштириш учун очикдан-очиқ мэрия (шахар ҳокимлиги)га мурожаат қилиб, ўзининг биринчи ва ҳозирча ягона эри Жорж Франсуа Грандан ажralиш тўғрисидаги аризани топширди. Ўз мурожаатида беш йилдан бўён эри билан яшамаётганини асос қилиб кўрсатди. Никоҳ дарҳол бекор қилинди.

Севиб қолган вазир ўша йилнинг ўзидаёқ ота бўлди: Катрин қиз кўрди, баҳтли жуфтлик уни Шарлотта деб атади. Шу вақтдан эътиборан Шарль Морис ва Катрин ўн йил бирга яшадилар.

Талейран бу соҳибжамол аёл билан бирга ҳаёт кечираётганини очиқ-ойдин айтадиган, ошкора равишда бундан фахрланадиган бўлди. Баҳтга тўла-тўқис эришиш учун

фақат битта рамзий эътироф ҳамда «соҳибжамол ҳинду» билан вазир ўртасидаги никоҳни муқаддаслаштириш етмасди, холос. Бунинг устига вазият яна Катрин ҳамда Шарлга янги жудолик билан таҳдид соларди.

Талейран — вазир, вазир эса расмий шахс ҳисобланади. Париж дипломатик доираларида ташки ишлар вазирининг эрдан чиққан жувон билан муносабатидан норозилик етилиб келарди. Чет эл дипломатларининг рафиқалари Гран хоним билан учрашувдан ўзларини четга тортардилар. Бу овозалар Бонапартнинг биринчи консулигача етиб борди. У эса ўзини Европа ҳукуматлари олдида обрўсизлантиришни истамас, чунки улар билан дўстона муносабат ўрнатишга интиларди. Бонапарт «Талейран Гран хонимни уйидан қувиб юборсин» деган талабни қўйди.

Талейран Наполеоннинг кўрсатмасига очиқдан-очиқ қарши чиқа олмасди, албатта. Аммо Катринга нисбатан кучли муҳаббати, оилавий баҳтга интиқлик сурбет ва ҳар ишни ҳисоб-китоб қилишга муккасидан берилган вазирнинг кўнглидан Бонапартнинг қаҳр-ғазаби туфайли рўй берадиган кўркувни қувиб чиқарди. У ўзини итоатсизлиги келтириб чиқарадиган оғир оқибатларни ҳам унтишга мажбур этди. Қачон бўлмасин, оқсуякларнинг фикри билан ҳисоблашиб шартлигини билган Талейран вазиятни ўз фойдасига ўзгартириш мумкин, деб ўйлади. У ҳеч қандай кўркувсиз, пичингдан холи тарзда ҳаракат қила бошлади. Натижада Наполеон рафиқаси Жозефина ёрдамида биринчи консулнинг фикрини ўзгартириб, ўз вазирини уйлантиришга муваффақ бўлди.

Шундай қилиб, никоҳга рухсат олинди, аммо уни амалга ошириш осон эмасди. Талейран собиқ аббат, яъни эркаклар ибодатхонасининг бошлиғи ва собиқ епископ (диний руҳоний) бўлиб, қачонлардир уйланмасликка онт ичган ва ундан қутулмаганди. Мазкур қасамёд фақат Рим папаси томонидан олиб ташланиши мумкин. Аммо Ватиканнинг соҳиби Пий VII бундай ишларга ўта шафқатсиз

эди. Талейраннинг шахсий муаммоси давлат сиёсати билан бирлашиб кетди.

Ватикан билан Талейраннинг дастлабки музокаралари кутилган натижани бермай, у ютқазди. Рим шак келтирган епископга марҳамат кўрсатишдан бош тортди. Шунга қарамай, Талейран Катрин билан никоҳга киришиш тўғрисидаги орзусидан воз кечмади. Бу борада у Наполеонга суюнишга муваффақ бўлди. Францияда католик черковининг ҳукуқларини тиклаш тўғрисидаги қонунни жорий қилди, кўпгина элчихоналар иттифоқчиларини шу йўл билан ўзига жалб этди. 1802 йилнинг февралида Талейран папага никоҳга рухсатнома беришни сўраб, авфнома жўнатди. Ўша йилнинг май ойида папа Пий VII Наполеондан мактуб олди. Хатда вазирнинг илтимоси унга, яъни Наполеонга «бутунлай ёқимли» эканлиги битилган эди.

Ватиканга ана шундай босим ўтказган Талейран ўзининг хатти-ҳаракати учун мукофот кутди. Аммо собиқ епископ рим папасидан яна никоҳи учун расмий рухсат ололмади. Ватикан олимлари католик черкови тарихида бундай ҳодиса мутлақо бўлмаганини таъкидладилар. Талейраннинг илтимосини рад қилган папа Пий VII радијасини юмшатиш ҳамда ўз мавқеи белгиси сифатида унга аслзодаларга хос либослар кийиб, аристократларча турмуш тарзига риоя қилиб, давлат ишлари билан шуғулланишига рухсат берди. Энди папа Париждан миннадорчилик жавобларини кутди, аммо Талейран ўжарлик билан жим турди. Ватиканда бу ишни ёпилди, деб ҳисоблашди. Аммо бари бехуда эди!

1802 йил августда давлат кенгашида француз республикасининг қонун лойиҳаси қабул қилинди. Унга мувофиқ, ҳар қандай ҳужжат ва мактуб ҳукумат рухсатисиз олинмайдиган ва эълон қилинмайдиган бўлди. Ана шундан кейин папанинг Талейранга юборган мактуби ўқиб эшилтирилди. Унга рўйхатдан ўтиш таклиф қилинганди.

Иштирок этган кишилар орасида ҳайратга тушган овозлар, кулги эшитилди. Шунда Давлат кенгashi радиси сўз олиб, оҳиста ва шошмасдан кенгаш мазкур қарор лойиҳасини маъқулламаса, Бонапарт ниҳоятда норози бўлади, деб далил-исботлар билан гапирди. Бу сафар эътиroz ва кулги эшитилмади. Қонун қабул қилинди.

Эртасига ҳукумат қарори эшиттирилди. Унда Пий VII нинг Шарль Морис Талейраннинг диний аслзодаларча ҳаётга муносиблиги айтилган эди. Бошқача айтиганда, ҳеч қандай ман этишлар, шу жумладан, никоҳ соҳасида ҳам эътиrozлар йўқ эди! Ватикан ғазабдан жунбишга келди, аччиқланди, аммо ҳеч қандай қатъий қарорлар қабул қилмади. Шарль Морис ва Катрин хотиржам равишда никоҳ маросимига тайёргарлик кўра бошлашди.

Аммо вазирнинг баҳтли оилавий ҳаёт сари мashaқатли ҳамда эгри-буғри йўлида кутилмаганда бошқа муаммо ҳам чиқиб қолди. Парижда Катриннинг собиқ эри пайдо бўлди. Йигирма икки йиллик айрилиқдан сўнг у тўсатдан ўзининг пароканда бўлиб кетган оиласини эслаб қолганди.

Вазият суд билан таҳдид этар ва вазирнинг уйланишини орқага сурарди. Бу тўсиқ ҳам Талейран томонидан зудлик билан бартараф этилди. Собиқ эрга Голландия ҳукуматининг «муносиб кишиси» сифатида маоши жуда яхши иш, анчагина пул билан бирга тавсияномани олиб, айтилган жойга шошилинч равишда етиб бориш таклиф қилинди. Бу жой Франциядан анча узоқда, Жанубий Африканинг энг олис бурчагида жойлашган эди. Собиқ эр пулни олгач, белгиланган жойга жўнаб кетди. Шундан сўнг Францияга мутлақо қадам босмади.

Ниҳоят 1802 йилнинг 9 сентябрида Наполеон Бонапарт ва унинг рафиқаси, бошқа юқори мансабдор гувоҳлар иштирокида Шарль Морис ҳамда Катриннинг никоҳ шартномаси имзоланди. Гран хоним фуқаро Та-

лейран хонимга айланди. Орадан икки кун ўтгач, руҳоний «ёшлар»ни никоҳлаб қўиди. Бу баҳт-саодат билан тўлиб-тошган энг охирги ишқий саргузашт эди.

Талейран баҳт-саодатга бурканган, у мамнун эди. Ахир, ҳаммага ҳам Катрин хонимдай баҳт насиб этилмайди-да!

Бу жувон Бонапарт томонидан Тьюильри саройидаги аслзодалар учун уюштириладиган қабул маросимларидаги оқсуякларга хос тўла-тўқис ҳузур-ҳаловатга берилди. Галифе қасрида ҳам зиёфат кетидан зиёфат узилмасди. Талейран хоним салони доим одамлар билан гавжум эди. Бу ерда машҳур кишилар, банк бошқарувчилари, таникли ажнабий меҳмонлар, аслзодалар тўпланишарди. Катриннинг чирои барқ ураг, бошқаларни мафтун этарди. Шарль Морис эса мағрур ва хотиржам бўлиб, баҳтга чулғанганди. Бу баҳтли жуфтликка ҳеч қандай тўсиқ жиддий равишда таҳдид солмасди.

Оилавий ҳаётнинг дарз кетишига Талейран хонимнинг ўзи, аниқроғи, унинг жиловлаб бўлмайдиган ва чекчегарасиз ўзига бино қўйиши сабаб бўлди. У Талейраннинг қадимий наслини доимий равишида таъкидлашни канда қилмас, ўзининг унвонларини мактубларида ҳадеб тилга олиш, санашдан чарчамасди. Келлининг (вазир хотинини шундай деб атар эди) ўзига ҳаддан ташқари бино қўйиши чидаб бўлмас даражага етди. Айнан ўша сертамнолик уни бир қалтис чизик бўйлаб, оилавий баҳтга мутлақо терс йўлдан одимлаб кетишга ундаdi. У ўзининг аёллик қисмати бағоят оғирлигини ошкора тарзда Бонапарт иштирокида «Бонапарт фуқароси», яъни Жозефина тақдири билан таққослаб кўрсатди. Ана шундан сўнг Катрин учун Тьюильри саройига кирадиган эшик тақа-тақ беркилди.

Талейран хоним дарҳол оқсуяк доираларнинг юқори табақаси учун ғийбат, латифа ҳамда калака нишонига айланди-қолди. Катринга узоқни кўра олмайдиган лақма, саводсиз, аҳмоқ ва эзма аёл тамғаси бир умрга ёпишган

эди. Ҳатто Наполеон Бонапарт ҳам бир воқеани ҳикоя қилиб беришни яхши кўрган.

Талейран хузурида машҳур руҳоний, кеинчалик француз музейларининг бош директори Доминик Денон кечки овқатни тановул қилиши керак эди. Шарль Морис Катринга бу олимнинг кутубхона жавонидаги китобини ўқиб чиқиши маслаҳат берди.

Аввалига ҳаммаси силлиқ кетаётганди. Дастурхон атрофида Катрин меҳмонга унинг китобини дикқат билан ўқиб чиққанини маълум қилди. Катрин муаллифнинг одатдан ташқари саргузаштларидан тўлқинланиб кетганини айтар экан, бу кечинмалар ва азоб-уқубатлари учун ҳамдардлик изҳор этди: «Сиз буларнинг барига қандай чидадингиз? Қанча қийинчилликларни бартараф этибсиз! Кеманинг ҳалокатга учраганини қаранг! Одам оёғи тегмаган орол ва одамхўрлар-чи? Жумавой ҳозир ҳам сизга худди олдингидек садоқатлими?» Музейлар директори анқайиб, ўз қулоқларига ишонмасди. «Мени Робинзон Крузо деб ўйлаётган бўлмасин тағин?» — дея шивирлаб сўради у ёнидаги шеригидан. Ҳақиқатан ҳам Катрин Д.Дениснинг «Мисрга саёҳат» китоби ўрнига Д.Дэфонинг «Робинзон Крузо саргузаштлари» китобини мутолаа қилган эди.

Бундай ҳикоялар жуда кўп. Бошқа мулоҳазалар ҳам бор: «У менинг хузуримда сира аҳмоқона гапиргани йўқ, бирортаям сўзини нодонлик деб таърифлаш мумкин

эмас», — деб ёзган эди Катринни билган, шу билан бирга ҳақиқатни бузиб талқин қилишга ҳеч қандай важ топмаган де Шастене хоним ўз эсдаликларида.

Талейран хоним шу даражада содда ва нодон бўлғанмикан аслида? Унинг Ҳиндистондан Англия бўйлаб қилган саёҳати, Парижга келгани, умидсиз қолиб, Лондонга қочиб кетгани ва ҳар қандай оғир шароитга мослаша оладиган қобилиятини эсласак, бу саволга узил-ке-сил жавоб бериш ниҳоятда қийин, албатта. Фақат ташки жозиба ҳал этувчи хатти-ҳаракат ва кутилган натижаларга эга бўлишга камлик қиласди. Шундай экан, Катрин хонимнинг оиласи фожиасига нодонлик ҳам, билимсизлик ҳам сабаб бўлмагани аниқ. Катрин аёлларнинг шундай тоифасига мансуб эдики, Ф. Ницше уларни «ихтиёрий қурбон бўлган махлук» деб атаган эди.

Улуғ файласуф шундай деб ёзган: «Атоқли аёллар ҳаммадан кўра ўз эрларининг ҳаётини енгиллаштиришлари мумкин. Бу аёлларнинг умр йўлдошлари шунинг учун таниқли ва буюк бўлишадики, улар гўё бирорвга яхшиликни раво қўрмасликни ҳамда бошқа барча кишиларнинг ҳар қандай норозилигини жамлайдиган идишга айланади.

Замондошлар ўз улуғ одамларининг кўпгина хатолари ва нодонликларини, ҳатто энг оғир хатти-ҳаракатларини ҳам кечириб юборишга мойил. Агар улар кимнидир то-пишса, мажруҳ этиш билан қурбон қилинган махлук сифатида ўз кўнгилларини енгиллаштиришга муяссар бўладилар. Аёллар аксар ҳолларда иззатталаблик билан ўзларини бундай қурбонликка бағишлишади. Ана шунда эркак, агар у етарли даражада худбин бўлса, кўнгли тўлиб, ихтиёрий суронларга, жала-ю, ёмғирларга bemalol бардош бера олади».

Катрин ана шундай яшин қайтаргич бўлиб, буюк Талейран ёнида туради. У «қурбон бўлган махлук» эканлигини тезда англаб етмади, аммо турли ғийбатлардан ўзини ҳимоя қилди. Талейран хоним шахсан ўзига нис-

батан ноңақ муносабатни манманлиги, кибр-ҳавога берилгани билан қоплади. Аммо баҳтли хоним үзига бино қўйганлиги (Катрин айнан Талейран хонимга айлангач, шундай бўлган) туфайли у ҳаддан ошириб юборди, бу эса муқаррар ўйламасдан иш тутишга олиб келди. Катрин, ҳатто энг яқин кишилари учун ҳам ёқимсиз эди. Хатти-ҳаракати, хулқ-авторининг тушунишдан йироқлиги одатдагидек атрофдаги кишилар томонидан нодонлик деб изоҳланарди. Катриннинг хатти-ҳаракати, ҳатто Талейран учун ҳам чидаб бўлмас даражага етди. Эр хотин йилдан-йилга бир-биридан узоқлашиб боришиди.

Шарль Морис Катрин үзига ўта бино қўйиб, манманликка берилгани боис ундан кўнгли совиди. Кўп ўтмай улар ажрашишди. Анча вақтдан сўнг Талейран жумбоқли иборани айтиб қолди: «Мен ақлли хотин баъзан үзининг эрини обрўсизлантиради, деган ўйда эдим. Аҳмоқ хотин эса үзини беобрў қилар экан. Мен қобилиятли, ҳар томонлама истеъдодли хотинни топишдан умидимни узганман».

Аслида Катриннинг мўъжизавий иқтидори ҳам, нодонлиги ҳам унинг оилавий баҳтини барбод қилишга сабаб бўла олмаганди. Қисқаси, Талейран хоним үзига бино қўйган тубсиз чоҳига қулади.

Шундай қилиб, оилавий баҳтга эга бўлиб, уни сақламоқчи бўлсангиз, үзингизга бино қўйманг! Оила ҳисобидан ҳеч қачон үзингизга бино қўйманг! Асло!

Сен менинг қонимни қайнатиш учун жўрттага шундай қиляпсан

Бир-бирини танқид қилувчи эр хотиннинг оилавий ҳаётига доир мисолни кўриб чиқайлик. Бу аёлларга тегишли гап. Нонуштага ўтирибман, деб тасаввур қилинг. Үзингизни бинойидай ҳис этяпсиз, аммо кутилмаганда эрингиз, тухумни яхши пиширмабсан, деб сизни танқид

қила кетади: «Сен жуда яхши биласан, мен фақат қотириб пиширилганини яхши кўраман. Сен эса қиёмига етказмай қовурасан, балки менинг қонимни қайнатиб, асабимга тегиш учун жўрттага шундай қилаётгандирсан?» Сиз дарҳол жанговар тайёргарлик билан ташланиб қоласиз: «Ҳа, мен тухумни охиригача пиширмадим. Чунки сиз кеч уйга жуда кеч келдингиз».

Ҳиссиёт двигатели жанговар машинани ҳаракатга келтиради. Натижада сиз оилавий муҳитда исёндан холи бўлмаган нонуштадан бошқа барчасига истаганингизча эга бўласиз.

Мазкур вазиятда ўзингизни бошқача тутишингиз мумкинми? Бўлмасам-чи! Ҳаммаси ўз қўлингизда!

Ёндашувлардан бири сифатида мен эрнинг сўзларини ўртacha оҳангда етказмоқчиман. Токи унинг норозилигини ҳис этинг, аммо ўзингизни ҳимоя қилиш мақсадида қарши ҳамлага ўтманг.

Яна бир жавобни ҳавола этаман: «Сизга нима бало бўлди, тухумни яхши қовурмаганимдан шунчалик аччиқланяпсизми?»

Эрингизнинг иddaоси янада тажовузкор бўлади: «Ҳа! Сен, ҳатто шуни ҳам эплай олмайсан!»

Ваҳоланки, оила бекаси ошириб юбормаслиги керак. Вазмин туриб, хотиржам ва осойишта оҳангда: «Кечирасиз, менга ҳам ёқмай турибди. Эҳтимол, кўпроқ қовуришим керак бўлгандир», деса кифоя.

Эр хотинининг вазминлиги ва муқобил қарорлар қабул қилиши олдида «қурол-яроғини ташлаб», таслим бўлади. Ишонаверинг, катта жанжал бартараф этилади.

Бизнинг дунёда янгиликнинг ўзи йўқ.

Муқаддас китобларда ҳам баҳтли ва баҳтдан мосуво оилалар тўғрисида маълумотларни учратиш мумкин. «Қўшиқлар қўшиғи»нинг шоҳ Сулаймонга оид бандида келин-куёвнинг тўйдаги сұҳбати бағоят романтик руҳда эҳтирос билан куйланади. «Сенинг эркалашларинг менга шаробдан афзал!» — дейди келин. «Сен гўзалсан,

севгилим! — жавоб беради күёв. — Мен сени севаман... суюклигим...»

Ёқуб ва Роҳила ўртасидаги воқеа севишганлар тарихидаги энг таъсирчан лавҳадир. Иброҳимнинг набираси Ёқуб ота-онаси билан яшарди. Уйланиш вақти етгач, онаси уни ўзининг юртига келин танлаш учун юборади. Ёқуб у ерда Роҳилани учратиб, севиб қолади. Одатга кўра, Ёқуб қизнинг отаси қўлида етти йил ишлаши, шундан кейин у қизини беришга розилик билдиради. Аммо никоҳ кечаси ота күёвни алдайди: Ёқубни Роҳиласга эмас, бошқа хунук қизига уйлантиради. Ёқуб унинг қўлида яна етти йил ишлайди. У севгилисига этишишни орзу қиласди, хизмат қилган йиллари ҳам худди бир кундай ўтиб кетади. Ёқубнинг муҳаббати шу қадар кучли эди.

Сизнинг меҳр-муҳаббатингиз-чи? Фойдасиз танқиддан тийилиш учун етмайдими у? Эсингизда бўлсин, танқид қилишдан фақат ютқазасиз, холос.

Танқид ёрдамида ахволни оғирлаштириш мумкин. Шусиз ҳам вазият мураккаблашгандир, эҳтимол.

Моцарт ҳақида ёзилган барча таржимаи ҳолларда унинг уйланиши ҳаётини яқунлаган, деб ҳисоблайдилар. Масалан, Карл Кобальт қайд этишича, «Моцартнинг уйланиши оғир ҳаёт йўлига киришининг муқаддимаси бўлганди. Қашшоқлик билан тинка-мадорни қуритадиган кураш бошланди. Бу яшаб қолиш учун бой берилган кундалик кураш эди».

Унинг икки ўғли бор эди. Хотини Констанца эрхотинлик даврида олти марта ҳомиладорлик ва кўз ёришини бошдан ўтказганди. Тўнғич фарзанди бир неча ойлик

бўлгач, ўлди. Кейинги йили иккинчи ўғил Томас туғилди. Оила бир ҳафталик чақалоқ билан Шулерштрассга, шинам уйга жойлашди. «Фигаронинг уйланиши» операси ўша гўшада ёзилган. Моцарт ва Констанца учун Венада ўтказилган тўрт йил энг баҳтиёр лаҳзалар эди. Кейинчалик дунёга келган икки қизалоқ ҳам гўдаклигига нобуд бўлди (бирининг олтита номи бўлиб, чўқинтирган отаси жуда кўп бўлса-да, бу ёрдам бера олмади). 1786 йилда дунёга келган ўғил ҳам туғилганидан бир ой ўтгач ўлган.

Энг кичик фарзанд Франц Ксавер Вольфганг 1791 йилнинг июнь ойида дунёга келди. Ноябрь ойида эса Моцарт ҳаётдан кўз юмди. Ака-ука Франц ва Карл (улар ўртасидаги фарқ етти йил бўлган) наслни давом эттиришлари керак эди. Аммо Миланда яшаган каттаси ҳам, ҳамма вақт Польшада истиқомат қилган мусиқачи бўлмиш кичиги ҳам зурриёт қолдирмади.

Тўққиз йилда олти марта туғиши аёл чекига тушган оғир машаққат. Ўлган тўрт нафар бола ва чилпарчин бўлган орзу-умидларни айтмайсизми?

Афтидан, Констанца эрини кун бўйи танқид қилишга тўла ҳақли эди. Айниқса, Моцартнинг охирги кунлари ниҳоятда машаққатли кечган. Констанца хаста ва оғир меҳнат туфайли бутунлай ҳолдан тойган эрини ишдан чалғитишга уринган, ҳатто «Реквием» (черков учун мотам куйи)ни яширган.

У ҳаво очиқ кунларда, Моцартни Пратер паркига олиб бориб, сайр қилдиради. Нима бўлганда ҳам Констанца эрини хушдан кетиб қолгунча ишлатмасликка уринарди. У синглиси Софининг болаларига ҳамда рўзгорига қарашга кўмаклашиш учун келишини сўради. 20 ноябрь куни Вольфганг омма олдида охирги марта чиқиш қилиб, сўнг ётиб қолди.

Умри ниҳоясига етаётган бир вақтда яна қўчадилар. Улар «Фигаронинг тўйи» операси ёзилган шинам уйни тарк этишади. Сабаби оддий: маблағ этишмасди. Энди улар Венанинг бир чеккасига жойлашишади.

Энг қайгули воқеалардан бирида айтилишича, уларнинг фамилияси ёзилган кумуш анжом гаровхонадан жой олди. Бир куни эса ўтин харид қилишга пул топилмади. Шунда исиниб олиш учун... рақсга тушишди.

Эътибор беринг, бир-бирларини танқид қилишмади, балки рақсга тушишди. Ваҳоланки, улар бир-бирларини айблашлари, бу ҳақорат даражасига этиши ҳам мумкин эди.

Моцарт даҳо бўлган. Бунга ҳеч ким шак-шубҳа билдирмайди. Аммо эр-хотиндан фақат биттаси даҳо бўлса, оилавий ҳаётни баҳтли қила оладими?

Констанца оилани эплай олмайдиган эркакка турмушга чиққани турган гап. Унинг эри фавқулодда иқтидорли ва ҳаддан зиёд меҳнатсевар киши бўлган, албатта. Моцартнинг номи маълум доираларда хитоб билан тилга олинар, аммо ўзи ҳаёт кечириш учун пул ишлаб топишдан анча узоқ киши эди. Констанцанинг Вольфганг билан ке-чирган ҳар бир куни, бу — машақатлар, қийинчиликлар, касаллик, ҳомиладорлик, эрининг иш билан ҳаддан зиёд машғул бўлгани ҳамда оиланинг оғир моддий аҳволидан иборат эди. Бу турли серхиммат кишиларга тобе бўлишни ҳам ўз ичига оларди. Кичик шаҳардаги турли ғийбатларни айтмайсизми, кўхна Венани-ку асти қўяверинг! Бундай шароитга чидаш учун бениҳоя кучли сабр-тоқатга эга бўлиш керак эди.

Бешинчи декабрда умри тугаёзган мусиқачи учун шифокор чақиришди, аммо у ҳаддан зиёд кечикиб келди. Жон берайтган Моцартнинг ёнида чуқур қайғуга ботган умидсиз икки аёл — Констанца ҳамда унинг синглиси Софи турарди.

Констанцанинг ўша оқшомдаги аҳволи тўғрисида ҳикоя қилишларича, у чўккалаб, ёрдам сўраб, Худога илтижо қилган. Яна бир гап: Констанца жонсиз эрининг ёнига чўзилиб, унинг изидан кетмоқчи бўлган.

Агар сизни чин юрақдан севиб қолишларини истасангиз, севимли одамга айланинг. Аммо суюкли киши бўлиш учун маънисиз танқиддан холи ва оиласвий ҳаётга нисбатан ёлғон-яшиқ қарашлардан халос бўлишингиз керак. Ахир сиз атрофдаги олам ва одамларни Худо ато этган астойдил севиш қобилияти билан туғилгансиз.

Муҳим ишни янада яхшироқ бажариш керак

Мен ушбу бўлимни «Муҳим ишни янада яхшироқ бажариш керак», — деб номладим. У оиласвий мажбуриятлар ва оиласвий мулкка бағишлиданади. Ахир бир олам ихтилоф ва майда-чуйда тушунмовчиликлар айнан шу соҳада учрайди-да!

Ҳаёт ҳамиша турли масалаларни, шу жумладан, оиласвий муаммоларни олдимизга кўндаланг қўяди. Уларни оила яхлитлиги ташкил этилган пайтдагина ҳал этиш мумкин.

Машғулотларимга қатнаган ёш аёл ўзининг оиласвий баҳтига тўсқинлик қилган муаммолар тўғрисида гапириб берди.

Отаси дунёдан ўтганида у жажоқи қизалоқ эди. Онаси бошқа турмуш қурмади. У қизини тарбиялаб, рўзгор ҳам юритди. Қизига уйдаги барча ишларни, ҳатто эркакларнинг юмушларини бажаришгacha ўргатди. Вақт-соати

келиб, қиз вояга етди, турмушга чиқди. Унинг эри тўқис оиласда ўсан, асбоб-ускуналар билан ишлашни яхши кўрар, уйдаги таъмирлаш билан боғлиқ ишларни эркак киши бажарадиган юмушнинг бир қисми, деб ҳисобларди.

Ёш хотини болалигидан барча ишни уddyалагани боис эрини кутмай, унинг кўрсатмаларисиз эркакка тегишли ҳар қандай ишни адо этарди. Куёв ранжиди, келин эса: «Нега мен сизни кутиб ўтиришим керак, ахир бу ишларни қилишим учун вақтим етарли-ку», — деди.

Эр буни эркаклик шаъни-фурурини камситишга уриниш истаги, деб қабул қилди. Ўртада жанжал келиб чиқди. Бу машмаша оила бошлиғи ўз рафиқасининг болалиқдан бошлаб эркакча ишларни бажаришга одатланганини билгунича давом этди. Фақат шундан сўнг у никоҳдаги ўринларни тушуниб олди. Мен буни алоҳида таъкидла-япман: айнан никоҳда.

Ўттиз олти ёшга кирган Эндрю ўзидан олти ёш кичик хотинидан мудом шикоят қиларди. У ўзини баҳтли ҳис қилмасди. Эндрю хотинининг ишлашини истар, бу оиласвий бюджетнинг кўпайиши ҳамда умр йўлдошини янада фаоллаштиришга сабабчи бўлади, деб ҳисобларди.

Хотини фақат уй бекаси бўлгани учунгина ўзини баҳтсиз деб ҳисобламасди. У уй ишларини бекаму кўст адо этишга ҳаракат қилар, эри уйга қайтганида, ҳаммаси жойида, бинойидай бўлишини истарди. Аммо бундан ўзини баҳтиёр ҳис этмас, чунки зўр бериб уринса-да, эрининг хурсанд бўлганини кўрмасди. Эндрю хотинини доимо «тумтайган», чеҳраси очилмайдиган, қўлидан ҳеч иш келмайди, деб танқид қилгани-қилган эди.

Хотини эса ҳамиша ўзини оқлашга уринарди. Унинг учун анъянавий уй ва оила энг асосий ўрин тутган, айнан шулар кифоя қиларди. Оилавий ҳаётда эр-хотиннинг талаблари ва эҳтиёжлари ўзгармасдан қолган, шу боис улар бир-бирини тушунишдан мутлақо йироқ эдилар. Бу жуфтлик мавжуд муаммолари никоҳни турлича тушуниш билан боғлиқ эканлигини, ҳатто англамасди ҳам.

Баъзан оилавий мулк масаласида ўзаро тушунишдан маҳрум бўлиш жиддий тўқнашувларга олиб келади.

Ҳамкорлиқдаги ёки бир жойдаги мулк, бу — мажбурий умумий мулк бўлмай, уни ҳар ким шахсан ўзи тасарруф этиши мумкин эмас. Бунга эски анжомлар мисол бўла олади. Вақти келиб, эр ёки хотин ўзларидан бирига тегишли энг севимли эски буюмни унутиб, эҳтимол, ташлаб бориши мумкин.

Шахсий буюмларга эҳтиёж инсоннинг табиий эҳтиёжларидан келиб чиқади.

Эр-хотиндан бирига келган хат-хабарларни очиб кўриш ёки эр (хотин)нинг чўнтагини кавлаш мумкин эмаслигини яхши биласиз. Агар рад этсангиз, бу муаммоларга нисбатан қарашларингизни қайтадан кўриб чиқинг. Тасавур қилинг, умр йўлдошингиз сизга келган хатни ўқияпти ёки чўнтаингизни кавлаштириб, беобру қиладиган нималарнидир қидиряпти. Бу сизга ёқадими?

Бир танишимнинг эри радиотехника таъмири билан шуғулланарди. Бутун уй бўйлаб эҳтиёт қисмлар ёйилиб ётарди. Хотини уларнинг ҳаммасини бир жойга йиғишни, яъни устахона қуришни таклиф этди. Аввалига эр, уйда сочилган эҳтиёт қисмлар тартибсиз ҳисобланмаслигини, бу радиотехника таъмири билан машғул усталар учун «анъана» эканлигини айтиб унамади. Кейин эса хотинининг талабини асосли деб топди ҳамда бўш пайтида устахона қуражагини тушунтирди. Хотин эҳтиёт қисмларни уйдан чиқариш кераклигини айтиб, ғидибидини бошлади. «Агар сиз қилмасангиз, бу иш билан ўзим шуғулланаман, ана шунда эҳтиёт қисмларингизнинг ҳаммасини ахлатхонада кўрасиз», — деди у. Эҳтиёт қисмлар барибир йиғишириб олинмади ва аёл ғазабга тўлиб, «қўлига тушган» биринчи қутини ахлат қувурига улоқтирди. Оқибатини ўйлаб ҳам кўрмади. Қутида эса таркибида олтин бўлган қимматбаҳо деталлар бор эди. Можаронинг қайгули якуни: кўз ёшлар, ўзаро таъна-маломатлар.

Агар аёл ўзини худди кутурган заҳар-закқум аёлдай тутмасдан, эҳтиёт қисмлар солинган қутичани ахлат қувурига ташлаб юбормаганида, сабр-тоқат билан чи-даб, хушмуомала бўлганида, эри таркибида олтин бўлган эҳтиёт қисмларни сақлаш учун бошқа жой топарди.

Эр-хотин ким қанча пул ишлашидан қатъи назар, шахсий пулга эга бўлмоғи керак, токи ўзининг ихтиёрига қараб сарфласин.

Филипп ва Жуди ажralиб кетишиди. Филипп математик бўлиб, доимий даромадга эга эди. Аммо хотини, унинг айтишича, «пулни шамолга совуришни яхши кўрарди». Филипп мудом зорланарди: «Мен яхши пул топаман, хотиним эса оилавий бюджетимизни ўйламайди. Орқа-олдига қарамай сарфлайди. Мен йилдан-йилга кўпроқ топишга ҳаракат қиласман, рўзгоримни таъминлаш, хотинимнинг яхши кийиниши, қулай яшаши учун жонимни жабборга бераман. Ўртамиизда нимаики бўлса, иккимизга расмийлаштирилган, аммо Жуди шунчалик кўп сарфлайдики, менга бир чақа ҳам қолмайди. Ҳар доим нақ бўғзимгача қарзга ботаман».

Бири фақат берадиган, бошқаси эса фақат оладиган инсонлардан иборат никоҳни мустаҳкам, деб бўлмайди. Бундай оила деярли таназзулга юз тутади.

Сизда барча пул тушумларининг режаси бўлиши шарт. Ана шунга боғлиқ ҳолда оилавий бюджетни тузишингиз мумкин. Ҳар қандай турдаги ортиқча жиҳозлар, муҳим бўлмаган харажатлар, қимор ўйинлари, ҳар хил кўнгил очишларга кетадиган харажатлар пул борасидаги қийинчиликларга олиб келади. Баъзан сизлардан бирингиз (эр ёки хотин) худди болалар каби келгусини ўйламай пул сарф қиласизлар. **Пул муаммосига дуч келмасликнинг яхши йўли бор. Бу – кўзда тутилмаган муаммоларни ўйлаб, маълум миқдордаги маблағни жамғарив қўйишдир.**

Ёш эр-хотин жуда оғир таназзулни бошидан ўтказиши. Эр Англияда таваллуд топган, хотини эса Япониядан эди. Эр Рождество байрамини анъянавий инглиз таомларини тайёрлаш билан ўтказмоқчи бўлди. Аммо хотини бундай таомларни тайёрлай олмасди. У эрини хурсанд қилиш учун уч йил ҳаракат қилди. Аммо барча уринишлари зое кетиб, тушкунликка тушди ва ўзини умидсиз, баҳтсиз ҳис этди. «Эрим иккимиз ҳам бу муаммони қачон ҳал қиласиз, уддасидан чиқа олармиканмиз?» — дейди ёш япон келини.

Никоҳнинг асоси ҳисобланмиш анъяналар, болалар тарбияси, ҳатто овқат тайёрлаш, унинг дастурхонга тортилиши сиз олган тарбияга боғлиқ. Масалан, голландларнинг қадимий одатига қўра, тузланган қаймоқни шакар билан дастурхонга тортиш оилавий ҳаётнинг ғамгинлиги ва хушбаҳт кунлар рамзи ҳисобланади. Айнан шундай рамзийликни аччиқ бодом ва шакар қиёми солинган анъянавий инглиз пироги ифодалайди.

Ҳар кимнинг рўзгорни бошқаришга доир ўзига хос тасаввури бўлиши мумкин. Шунга қарамай, биз ким нима истаётганини мухокама қилиб, изоҳлаймиз.

Кўхна Грециядан бизгача етиб келган «Зарур нарсадан қай даражада мумкин қадар яхшилаб фойдаланиш керак» деган қайдларни ёзиб, шиор тарзида ошхона деворига осиб қўйиш керак. Агар кимки, «зарур нарса»ни сидқидилдан бажаришни истаса, натижаси истагандай бўлади. Энг мухими, қуйидагиларни билиш зарур:

1. Нимани бажаришим керак?
2. Уни қай тарзда муваффақият билан адо этишим мумкин?

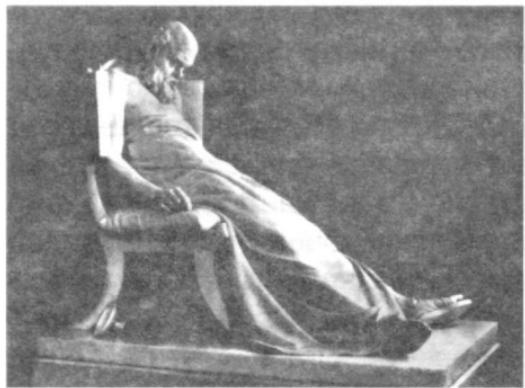
Ўй-рўзғор юмушларини адо этиш барча замонларда оилавий муаммоларнинг энг ажралмас қисми ҳисобланиб келган. Шундай бўлган ва шундай бўлади ҳам!

«Ўй-рўзғор ишларини бошқариш» ҳақидаги диаглогда қадимги юонон ёзувчиси ва файласуфи Ксенонфонт хўжалик манзарасини юксак тарзда таърифлаган.

У Сүкротнинг хўжайини Исхомах билан ўтказилган сухбатни ёдга олади.

«Сүкрот, — деди Исхомах, — модомики сўраган экансан, айтаман: мен умуман уйда ўтирмайман. Уйдаги ишлар билан хотиним шуғулланади, у ҳаммасини қотириб ташлайди.

— Гап ана шунда-да, — дедим мен. — Исхомах, сен хотинингни шундай тарбиялаганмисан ёки у бу одатларни ота-онасидан ўрганиб келганми?

— Нималар деяпсан, Сүкрот? — ҳайрон бўлди Исхомах. — Мен унга уйланганимда укувли эди, деб ўйлайсанми? Ахир уйимга келганида, эндиగина ўн беш ёшга тўлганди. Шунгача кўз қорачигидай асрал-

ган, жуда кам кўрган, кам эшишган, кам сўраган. Унинг уйимга келиб, жундан гиматий (устки кийим) тайёрлашнинг ўзи етарли эмасми? Боз устига чўрилар ишини кўрмаганми? Қолаверса, ошқозон қанча егулик талаб қиласди, — деб қўшиб қўйди у. — Сүкрот, шуни билки, у ҳаммасини яхшилаб ўрганди. Бу эса, назаримда, эркаклар учун ҳам, жуда яхши фан бўлиб қолди.

— Худо ҳаққи, — дедим мен, — Исомах, айт-чи, сен хотинингга нимани ўргатишдан бошладинг?

— Эшиш, Сүкрот. У уйга бироз кўникиб, мен билан бемалол гаплашадиган бўлгач, ўзимга ром қилиб олдим. Кейин шундай дедим: «Хотин, мен нима учун сенга уйланганимни, ота-онанг нима сабабдан сени менга узатишганини тушундингми? Гап менинг келгусида бирга яшайдиган бошقا инсонни билмаслигимда эмас, сенда ҳам шундайлигига ишончим комил. Мен ҳам, ота-онанг

ҳам ҳар биримизнинг кўркам, шинам кулбамиз, болаларимиз бўлишини истаганмиз. Мен сени танлаганман. Ота-онанг эса мени танлаганлар. Агар Худо бола берса, уларни жуда яхши тарбиялаймиз. Чунки бу бойлик иккаламизга тегишли. Улар қариганимизда энг яхши ёрдамчи бўлиб, бизни боқишга ярайди. Бу уй ҳам умумий мулкимиз. Менда нимаики бўлса, умумий мулкка қўшиб қўяман. Сен ҳам нимаики олиб келган бўлсанг, қўшасан. Умумий мулкка қай биримиз қанча қўшганимиз муҳим эмас. Муҳими, ким бунга қимматли улуш қўшган бўлса, у энг яхши дўст бўлиб қолади». Бу гапимга хотиним шундай деб жавоб берди.

— Мен сенга қандай ёрдам берсам экан? Қўлимдан нимаям келарди? Аксинча, ҳамма сенга суянади-ку! Менниг ишим ақл билан ёндашишдан иборат, холос. Буни менга онам тайинлаган.

— Зевс номи билан қасам ичиб айтаманки, хотин, — дедим мен, — отам ҳам менга шундай деган. Аммо ақл билан иш тутадиган эр ҳам, хотин ҳам ўзларига тегишли бойлик ҳақоний йўллар билан кўпайишига ҳаракат қилмоғи керак... Хотинжон, назаримда, Худо ҳам эркак ва аёл аталмиш жуфтликни биргалиқдаги ҳаётида мумкин қадар кўпроқ фойда келтиурсин, деб яратган бўлса керак. Ҳаммадан кўра, бу қўшалоқ жуфтлик, тирик борлиқнинг авлоди узилиб қолмасин, деб қовушади, улар кексайганда, боқувчисига эга бўлади. Одамлар ҳаёти худди қорамоллар каби очиқ осмон остида ўтмайди. Аммо яққол аёнки, улар бошпанага эҳтиёж сезишади. Шу билан бирга инсонга уйга нимадир олиб келиши учун очиқ осмон тагидаги ишларни амалга оширадиган одам керак. Ер ҳайдаш, уруғ қадаш, кўчат ўтқазиш ва чорвачилик, бу — очиқ осмон остида бажариладиган юмушлар бўлиб, шу туфайли ҳаётий кўр-күт, озиқ-овқат қўлга киритилади. Аммо, барибир, бу кўр-күт уйга олиб келингач, уларни сақлаш, ишларни адо этиш, оила талабларини қондириш учун одам керак бўлади. Уйдаги бошпана ҳам, болалар

туғилгач, уларни тарбиялаш, мевалардан егулик тайёрлаш ва жундан күйлак тұқиши талаб қиласы. Шундай қилиб, бу иккى жараён ишни ва ҳомийлик күрсатышни талаб қиласы.

Назаримда, Худо тұғридан-тұғри уй ишларига хотинни, уйдан ташқари юмуш ва ташвишларга эса әркакни мослаштириб қўйган, — гапини давом эттириди Исхомах. — Табиат аёл танасини ана шундай меҳнатга мос яратган. Назаримда, аёлни уй ичи учун бунёд этган. У бола туғади, чақалогига меҳрини беради, кейин тарбиялади. Бу билан әркакка нисбатан юқори даражага эга. Олиб келинганин сақлашни ҳам аёлга ато этган. Худо тортинчоқликни әркакка нисбатан аёлга күпроқ берган. Кимки аёл кишини ранжитса, уни ҳимоя қилиш әркакнинг зиммасида. Шу боис әркакка ортиқча дадиллик, мардликни алоҳида ато этган. Ана шу тариқа иккимизнинг ҳам бериш ва олишимизга тұғри келади. Хотира ва ғамхўрлик эса баб-баробар ато этилган.

— Шунинг учун сен қайси жинс күпроқ афзалликка эга эканлигини ҳал қила олмайсан, — дедим мен. — Биз ҳар биримиз Худо томонидан яратылған эканмиз, зиммамиздаги ишни мумкин қадар яхши адо этишга мажбурмиз, хотинжон. Фалак ҳам буни маъқуллайди. У әркак ва аёлни қовуштирган... Борди-ю, кимдир тескарисини бажарып, Худо берганига хиёнат қылса, айб иш қылса, Худонинг назаридан четда қолмайди. Бундай әркак илтифотсизлик билан жазоланади ёки у хотинлар учун белгиланған ишларни бажарадиган бўлади...

Агар сен болаларим билан бирга менинг энг яхши сақловчимизга айлансанг, уйда жуда катта ҳурмат-эътиборга сазовор бўласан.

Гўзаллик ва оққўнгиллик, — деб гапимни якунладим мен, — ҳаёт кечириш давомида одамларда ёшига қараб эмас, балки саховат, ҳимматига қараб ўсиб боради».

Никоҳ тұғрисидаги юнон тасаввурлари бутунлай үзига хос эканлигини таъкидлагим келади. Юнон тамаддуни

икки асосий марказ – Афина ва Спартага таяниб туради. Бу икки шаҳар давлат бошқаруви, фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, никоҳ ҳамда никоҳ қонунчилигига кўра тубдан фарқ қилган. Спартадаги никоҳ, ҳатто ҳозирги замонавий никоҳга қараганда ҳам «очиқ»лиги, олий дараҷадаги иҳоталангани билан ажралиб турувчи Афинадаги никоҳга нисбатан фарқ қилган.

Спарталик эркак ва аёллар келинни унинг янги уйига ўғирлаб келадиган саҳналаштирилувчи никоҳ маросимида иштирок этганлар. Куёв токи ўттиз ёшга киргунча аскарлар барагида яшаши, казармадан фақат кечалари хотинининг олдига ўрмалаб келиши мумкин эди. Энг ҳайратланарлisisи шундаки, куёв олтмиш ёшгача аскарлар билан бирга қолиб, овқатланиши шарт бўлган. Бу одат нимани англатади? Қадимги спарталиклар фикрига кўра, ҳаддан зиёд ишқий алоқа аскарнинг кучини қирқиб, спарталиклар давлати қудратининг мувозанатига таъсир этади, дейишган.

Спарта эркаклари, биринчи навбатда, жангчилар эди. Улар кўпинча ҳарбий сафар туфайли узоқ-узоқларга кетиб, уйда бўлолмасди. Шундай вазиятда жамиятнинг олий табақасига мансуб аёллар маълум даражада сиёсий куч касб этиб, шу билан бирга эркинликдан кенг фойдаланишган. Спарталик айрим хотинлар икки хона-дон, икки эрга эга бўлишган. Шу йўл билан улар йирик ер ҳудудларига эгалик қилганлар. Умумий тарзда моногамия (якка никоҳ) қабул қилинишига қарамай, никоҳ маълум даражада очиқлик касб этарди.

Афиналик аёлларнинг ҳаёти замондош спарталик аёлларга нисбатан кўплаб чекловларга эга эди. Спарта аёллари уй ишларини кам бажариб, жуда катта эркинликка эга бўлишган. Афина аёллари эса ота ва эрларига оиласнинг иқтисодий қувватига қараб, кўпроқ молиявий ҳамда ҳукуқий жиҳатдан қарам бўлмоқлари лозим эди. Болаларга қараш, оила наслини «тоза» сақлашни кўллаб-қувватлаш уларнинг зиммасидаги мажбуриятга

киради. Қадим дунё мутафаккири Пифагорнинг эрамизгача VI асрда хотин-қизларга бўлган нуқтаи назари бунинг намунасиdir. Унга кўра, эркақдан тартиб ва ёруғлик олинади, хотиндан эса бўшлиқ ҳамда зулмат чиқиб келади.

Юнон шоири Ҳомер «Илиада» ва «Одиссея» достонларида севгини бағоят улуғлаган. Шунингдек, кўпгина юнон шоирлари ўша даврда анчайин раҳмдил эдилар. Ҳатто, эр-хотин ўртасидаги севги-муҳаббат кўпинча маҳзга сабабчи бўлган.

Мен доно хўжайин Исхомах изидан бориб, қуидаги маслаҳатларни бермоқчиман:

Эсингизда бўлсин, эрингиз (хотинингиз)нинг шахсий мулкка эгаликка ҳаққи бор.

Оила бюджетини шамолга совурманг.

«Муҳим, бажарилиши лозим бўлган» ишларни яхшироқ адо этишга ҳаракат қилинг.

Оилавий муаммоларнинг илдизи қаерда?

Сиз кўплаб оилавий муаммоларнинг илдизи хонадонингиздан ташқарида эканлиги ҳақида ўйлаб кўрганмисиз? Уни «ташқи дунёда» деб талқин қила қолайлик. «Ташқи дунё» нима ўзи? Бу – иш, сиёsat. Ижтимоий-иқтисодий вазият, кун давомида одамлар билан бўладиган кўп каррали муносабатлардир.

Инсоннинг энг асосий руҳий эҳтиёjlаридан бири, бу – ҳимояга муҳтожлик ҳисси ҳисобланади. Бу фақат жисмоний хавфсизлик эмас. Бу ҳиссиётни хонадон, оила, кафолатланган бойлик, банқдаги ҳисоб рақами яратади.

Бизнинг жисмоний «мен»имиз тадрижий такомиллашув жараёнида етарли даражада кўплаб ҳимоя тизимларини ишлаб чиқсан: яқинлашаётган хавфхатардан беихтиёр ҳимояланишдан тортиб иммунитетга қадар. Руҳий «мен»имиз ҳам ҳимояга яроқли, фақат

биз психологияк томондан ҳимояланиш имкониятларидан етарли даражада фойдаланмаймиз.

Ўзингиз ўйлаб кўринг, қанчадан-қанча одамларнинг учдан бир қисми қирқ беш ёшга кирмай туриб, вужудини юрак хасталиги, ошқозон яраси ва қон босимининг ошиши оқибатида хароб қиласди. Уларнинг эришган муваффақияти қимматга тушади. Фақат оиласигина одамларни асраб қола олади.

Психосоматик тиббиёт руҳ ва танани бир вақтда даволайди. Мазкур фанни такомиллаштириш билан аллақачон машғул бўлишимиз керак эди. Тиббиёт, асосан, чечак, вабо, сариқ, иситма ва шу каби бошқа ўнлаб, миллионлаб кишиларни қабрга эрта элтувчи юқумли касалликларга барҳам берди. Аммо тиббиёт фани ҳозиргacha микроблар туфайли эмас, балки ҳиссиётлар – безовталик, ваҳима, душманлик, руҳий тушкунлик туфайли юзага келадиган руҳий ва жисмоний зўриқишиларни бартараф этишга қодир эмас. Бундай руҳий зўриқишилурбонлари сони ҳалокатли тезлиқда ошиб бормоқда.

Агар сиз шундай «яқин қариндошлар»га эга бўлишни истамасангиз, ташвишларни остоңада қолдиринг.

Муваффақиятингизга йўлдош, ғамингизга ҳамдам хотиндан ҳам мўътабарроқ хилқат борми?

Яқин инсонларни руҳий нокулайликдан ҳимоялашга ҳаракат қилинг. Бунинг учун нима керак? Энг аввало, ўзингиз ташвишланишдан халос бўлинг, чунки у сизни ички томондан «кемириб», яқин қариндошларингиз тўғрисида ғамхўрлик қилишга йўл бермайди. Бу маълум даражада хотин-қизларга ҳам тегишли.

Қадимгиларнинг айрим қарашларини келтираман. Уларнинг моҳияти бизга анча яқинки, бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Чунончи, «Оилавий ҳаётни севган уддабурон

уй бекаси, болаларни чиройли тарбияладиган, сизнинг саломатлигингиздан шод-хуррам, бетоб бўлганингизда қарашадиган, муваффақиятингизга йўлдош, ғамингизга ҳамдам, шу билан бирга ёшлиқ эҳтиросингизни жиловлаб, ҳаддан зиёд шафқатсиз кексаликни юмшатадиган хотиндан ҳам мўътабарроқ хилқат бормикан?..»

Сиз фақат ўзингизни ўйламанг! Унутманг, сиз эрингиз (хотинингиз)нинг юрак хуружига ҳам сабабчи бўлишингиз мумкин.

Ана шуни оиласиз ҳақида ҳам айтиш мумкин: ички куч-кувватингиз сизни жонсаракликдан халос қиласди, у умр йўлдошингиз ва фарзандларингизни хотиржам келажак билан таъминлайди. Ички куч-кувватингизни ишга солинг.

Ўзларининг ички кувватини ишга соглан одамлар ўлимни енгадилар. Ички кучлар яшашга кўмак беради. Уларни фаоллаштиришга ҳаракат қилинг.

Ҳар қандай қалтис вазиятда ҳам ҳақиқатнинг кўзига тик боқинг. Ҳаяжонланишга чек қўйиб, сўнг ниманидир амалга оширишга ҳаракат қилинг.

Хотираға қалқиб чиқувчи «ўлим нурлари»

Энди рашк билан адоват ўртасида турувчи ҳиссиётни таҳлил қилишга уриниб кўрамиз. У бадгумонлик ва шубҳаланиш бўлиб, одатда оиласи ҳаётга дарз кетганида юзага келади.

Қўйидаги манзарани эътиборингизга ҳавола этамиз.

Урушнинг бошланиши кўпгина одамларда қўрқувни юзага келтиради. У нақадар кутилмаган фожиалар олиб келиши мумкинлигини ҳеч ким билмайди. Инсон ҳаётни хавф-хатар остида қолади. У урушда ўлдирилиши ёки ҳаво ҳужуми оқибатида жиддий жароҳатланиши, қариндош уруғлари ва дўстларидан маҳрум бўлиб қолиши мумкин. Инсон хавф-хатар остида ўнглаб бўлмайдиган ва ақл бовар қилмайдиган фалокатлар қаршисида туриб қолади.

Душман қандай қурол ишлатади? Одамнинг энг кичик ёшидан бошлаб уруш даҳшатлари, ўқотар қуроллар кўллаб ишлатилган ҳужумлар, бактериялар ва «ўлим нурлари» – буларнинг бари хотирасига қалқиб чиқади ва онгни хидалаштириб, унга таҳдид солади. Қандай ноаниқ баҳтсизлик сенга таҳдид солади-ю, айнан қандай кулфат бошингга тушади – буни тасаввур қилиш қийин.

Инсон қалбига даставвал фақат кўркув билинтирмай келмайди. Урушни бошлаган душман бостириб киради. Унинг айби билан тинч ҳаёт тарзи бутунлай абгор ҳолга келади. У ўзи билан бирга барбод этиш, вайрон қилиш иллатларини қамраб олади. Одамларда тажовузкорга нисбатан нафрат туйғуси пайдо бўлади ва тўхтовсиз ошиб боради. Қани эди уни тутиб олиб, янчиб, нобуд қилсалар.

Кўркув ва нафрат туйғулари билан бирга ночорлик, ҳимоясизлик туйғулари юзага чиқади. Улкан ҳарбий машина ишлай бошлайди, у оддий одамлар фаолиятини бўйсундириб олади. Тинч шароитда нима иш билан машғул бўлса, энди уни давом эттириш инсон учун фойдасиз матоҳга айланиб қолади ва барча соҳага ноаниқлик ҳолати кириб келади. Фронтда нималар рўй берадигани ёки рўй берганини ҳеч ким тасаввур қила олмайди: ахборот жуда кам тарқалади, борлари ҳам боши-кети йўқ асоссиз тафсилотлардан иборат.

Мен уруш манзарасини бежиз чизаётганим йўқ. Ахир кўпгина эр-хотинлар ўзларининг биргаликда умр кечира-диган ҳаётларини ҳарбий ҳаракатлар театрига айлантиришган, шу боис мазкур ўхшатиш уларга жуда таниш кўринади.

Фрейднинг машхур кузатувларидан бирида таъкидланганидек, бизнинг ҳар бир истак-ҳоҳишимиз заминида, бу истак амалга ошмайди, деган хавотир ётади. Тасаввур қилинг, шеригингиз ўзини сиз орзу қилгандек тута бошлайди. Шунда нимани хаёлингизга келтирасиз? Қониқиши ҳиссиними ёки сизни бадгумонлик ташвишга соладими?

Мен амалиёт ўтказганимда, қуидаги талқин ишонтиради (бундай ҳол баъзан рўй беради): сиз шеригингизнинг ижобий хатти-ҳаракатларини йўқса чиқариш йўлларини ахтаряпсиз, дейлик. Ё жанжал чиқариш учун беихтиёр баҳоналар излайсиз, ёки шеригингизнинг ижобий хулқ-авторига оид асослар сиз учун шубҳали туюлади.

Сиз севги-муҳаббатни ўзингиздан соқит қилиш йўлларини излай бошлайсиз, ваҳоланки, уни кучли эҳтирос билан истаган эдингиз. Муайян мақсадга йўналтирилган ва аниқ-равshan йўлни топинг.

Романтик севги-муҳаббат қаерда тугайди-ю, ҳарбий ҳаракатлар театри (томушалари) қачон бошланади, улар ўртасига аниқ чегара қўйиш жуда қийин.

Оиладаги муносабатлар ҳарбий ҳаракатларни эслатадиган эр-хотинларнинг аҳволи урушдаги одамларнинг ҳолатига ўхшайди. Худди ўша кўркув ва бадгумонлик.

Кучли, аммо тизгинсиз кўркув ҳисси, асабийлашиш таъсири остида ва ҳимоясизлик, ишончсизлик мұхитида ички таранглик, асабий зўриқиши юзага келади. Бундай зўриқиши одамлар орасида «душман» дейилгувчи кишиларни топиш янада авжига чиқаради. Ана шу пайтда кўркув ўзининг сирли ҳамда ноаниқ ҳаракатини йўқотади. Ҳимоясизлик, чорасизлик ва ишончсизлик ўрнига бевосита бошқа вазифа юзага келади: ўз сафларидағи душманни мажақлаб ташлаш! Шундай зарба берар экан, ҳар бир киши «ниманидир қилаётгани», «урушни охиригача ғалаба билан етказиш учун ёрдамлашаётгани» ҳақида ўйлай бошлайди.

Мазкур вазиятда аксарият одамларда ички рухий таранглиқдан кутулиш учун тасалли берадиган нимадир топишга мойиллик пайдо бўлади. Кўп ўйлаб ўтирасдан ўз сафларидан «душманни топиш керак», деган қарорга келишади. Энди иш шундан иборатки, кимдандир бадгумон бўлиб, биринчи «душман»нинг номини аташ керак. Агар душманнинг номини билишни истасангиз, саҳнага

чиқкан одам сизга «ёрдамлашади». У хушмуомала танишингиз ёки шунчаки қўшнингиз бўлиши мумкин. **Эсингизда бўлсин: одамлар худбин бўладилар.** Шу боис муаммоларингизга ҳеч қачон сизнинг назарингиз билан қарамайдилар. Уларнинг назари фақат ўзларига тааллуқли, муаммоларингиз эса ўзингизни бўлиб қолаверади. Баъзан беихтиёр айтилган бир жумла сўз ҳам фожиага дучор қилиши мумкин.

Айнан ана шу ҳолат Эрос ва Психея тўғрисидаги қадимий юонон афсоналарида акс этган. Мен сизни ана шу афсона билан таништираман.

Маъбуда Афродита Психеяning бениҳоя гўзаллигидан ғаши келиб, уни ўлим иблиси кезиб юрувчи баланд тоғ чўққисида парчинлаб ташлашни буюрди. Занжирлар билан боғлаб ташланган Психея чўққида ўз ўлимини кутиб туриши керак эди.

Шамоллар маъбудаси Зефирнинг раҳми келди ва уни маъбуда Эрос яшайдиган хушманзара гўзал водийга олиб тушди. Эрос ва Психея бир-бирларини севиб қолишиди, аммо Эрос ўзининг маъбудлигини Психея билишини истамасди. Шу боис унинг ҳузурига фақат тунда келадиган бўлди. Муazzам боғ билан зийнатланган сарой, кўнглидан жой олган маҳбуб — буларнинг барчаси Психеяга мислсиз баҳт келтирди.

Бир куни Психеяning сингиллари Эросни қўргани ташриф буюришиди, унинг гўзаллигига ҳаваслари келиб, ўта даражадаги қизиқиш билан суриштира бошлишди. Психея маҳбубининг кўринишини айтиб бера олмади. Шу боис сингиллари, у жирканч маҳлук, шу даражада бадбашара ҳамда хунукки, кундуз кунлари кўринишдан кўрқади, деб Психеяни ишонтиришга урина бошладилар.

Кечкурун Психея шамдон ҳамда пичоқ тайёрлаб, Эрос ҳақиқатан ҳам дўзахий бир алвости бўлса, шу заҳоти ўлдиришни режалаштирди. Тунда Эрос ухлаб қолганида, Психея қизиқишнинг зўридан шамни ёқди. Шунда шам мойи эриб, Эроснинг нозик териси устига

томди. У уйғониб кетиб, тепасида бир қўлида шамдон, иккинчисида пичоқ ушлаб турган Психеяни кўрди-ю, олтин қанотларини қоқанча деразадан учиб чиқиб кетди.

Умидсизликка тушган Психея унинг ортидан талпинди. Қайтгин, деб ёлворди, кейин қоқилиб кетиб, йиқилди. Фусункор сарой ғойиб бўлди ва у яна даҳшатли тоғ тепасида парчинланганича қолди.

Ушбу афсонанинг хуносаси ўзига хос ибратомуз. Уни куйидагича таърифлаш қийин эмас: бадгумонлик энг гўзал севги-муҳаббатни ҳам хароб қиласди.

Психея бу даражада шубҳа-гумонга бормаслиги, сингилларининг сўзига кўр-кўрона муносабатда бўлмаслиги лозим эди.

Албатта, ҳар қандай шубҳа, гумон бекордан-бекор пайдо бўлмайди, буни ҳисобга олиш керак. Аммо унинг ўсиб, авж олиб, васвасага айланиб кетишига йўл кўймаслик лозим.

Кўпгина оилавий жуфтликлар ўз муносабатлари ни худди «харидор-сотувчи» муносабати қабилида баҳолайдилар, муҳаббатнинг намоён бўлишини тўловдай деб биладилар.

Уруш бошидаги жосуслик ана шу тариқа юзага келган. Якка одамнинг хитоби минглаб кишилар томонидан илиб олинади-да, оғиздан-оғизга ўтиб тарқалади. Матбуот ва радио унинг милионлаб одамларга етиши учун тиним билмайди. Мазкур ҳолатда қўзғалиш, ҳаяжон бамисоли учқундек бир одамдан бошқасига «сакраб» ўтади. Ана шунда жуда кўпчилик тарангликни бошдан ўтказиб, асаблари жунбишга келади, қаҳр-ғазаб ва нафратнинг ташқарига гуриллаб чиқиши учун майда зарбанинг ўзи кифоя. Бу учқун туфайли қўзғалиш кўп жойларда бирдан юзага келади, уларнинг тарқалиши ҳаддан зиёд тезлашади, битта одам гумонсирайди, бошқаси эса буни ишончли далил сифатида тарқатади. Ана шунга ўхшаш тахмин ёки

гумон ҳақида газета саҳифалари ёки радио орқали хабар қилишса, ишончли ҳақиқат деб қабул қилинади.

Аксарият кишиларда ўзларигача етиб келган хабарларни танқидий ҳамда совуқонлик билан обдон баҳолашга иқтидор етишмайди. Устига-устак бундай текширувнинг иложи йўқ: алоқа узилган ва урушнинг бориши тўғрисидаги тўғри тасавурлар ҳеч кимда учрамайди.

«Ўз ораларидан душманни топиш ва номи билан айтиш» (бу кўпинча яратишни ҳам англатади) – у ёки бу тарздаги ички истеъододни қондириш шаклларидан биридир. Бу табиий жараён бўлиб, энг қулай усул, кишиларга чидаб бўлмас воқеликни қабул қилиш имконини беради. Мазкур жараёнлар асабий таранглик ҳаддан зиёд кучайган пайтда, айниқса муқаррардир.

Одамларнинг ўзи мамлакат ичкарисида жиноятга шерик кишилар етарли даражада эканлигига ишонишни истайдилар, улар учун бу жиноятга шерик бўлган кишилар жосуслик ва қўпорувчилик билан шуғуланаётгани, ўзлари яшаётган мамлакат аскарларига ўқ узаётганини тахмин қилиш табиий эмасми, ахир? Албатта, уларнинг аксарияти бундай жосуслар мамлакат ичида йиллаб яшаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган ва уларни ҳеч ким пайқамаган, худди шу тарзда ҳужум бошланган пайтда суқилиб кирган душман айғоқчилари ҳам маълум бўлмаган, дея мулоҳаза юритадилар. Айғоқчилар ниқоблаш мақсадида албатта ҳужум қилинаётган мамлакат либоси ёки жангилар уст-бошини кийиш каби усулларни қўллаган.

Энг ёмони: жанжал авжига чиққан пайтда хотин эрига қараб: «Биламан, сенинг жазманинг бор», – деб қичқиради. Бошқача ҳам бўлиши мумкин: «Мен ўйнашинг борлигини биламан».

Ноқулай, боши берк кўчага кириб қолган вазият. Бундай гап-сўзлардан кейин лаш-лушларни йиғиб, чиқиб кетиш керак, аммо қаерга? Боз устига кетишни истамайсан ҳам!

Худо аёлни хонадонни эъзозлаш учун бекордан-бекор яратмаган. Шундай экан, нега у оиласини ўз қўли билан барбод қилар экан? Сабр-тоқат билан кутгани яхши эмасми? Ўтганларни қайта мушоҳада қилиб, биринчи навбатда ўзига-ўзи баҳо берса, дуруст бўлмасмиди?

Сизнинг умр йўлдошингиз шаънига билдираётган айбловларингиз асосслими? Ахир, ҳаётда ҳеч нимани олдиндан билиб бўлмайди. Майли, сиз ҳозир, эрим мени севади, деб ишонинг, аммо бир ойдан кейин бошқасини яхши кўрмайди, деган кафолат борми?

Бадгумонлик ҳамда безовталик тўла-тўқис тахмин қилинаётган хиёнат туфайли юзага келиши мумкин.

Безовталик, ваҳима ва гумон ҳали ҳеч кимни хушбахт қилмаган. Одамлар қўпинча ўз ютидаги душманларни диндорлар, роҳиблар ва роҳибалар орасидан излашган. Улар қуролни яширишга қулай кийимлар кийиб юришган. Маълум вазиятлар тақозосига кўра, черков вакиллари қадимдан бошлаб айрим сирли ҳолатлар гирдобида бўлишган.

Арзимас майдачуидалар ҳам одамнинг душман сафида бўлиб қолишига баҳона бўлиши мумкин. Бошқалардан ажralиб турадиган ҳар қандай киши ўзгалар назарида шубҳали кўриниши эҳтимолдан холи эмас.

1914 йилда Германияда бошқа немислардан салпал фарқ қиласидиган ҳар қандай одамни жосус деб ҳисоблашган. 1940 йили Англияда жуда кўп кишини асоссиз равишда ҳибсга олишган, чунки улар бошқалардан нимаси биландир фарқ қилган, ташки кўринишлари «ғалати» бўлган.

Айнан тегишли ҳаракатлар режасига эга бўлмай туриб иш кўриш бир доира теграсида мақсадсиз айланнишдан иборат бўлиб, оилавий ҳаётни дўзахга айлантиради.

Келин-куёвларга насиҳатлар

Китоб – ҳар томонлама дўст ва ёрдамчи. У – сукут сақловчи, сизга доимий доно маслаҳат берувчи ҳамроҳ. Шундай дўстки, сира ажралмайди ва ҳеч қачон сизга хиёнат қилмайди.

Сиз китоблар оиласвий ҳаётга алоқадор эмас, деб ўйлашингиз мумкин. Нима учун?

Биринчидан, уни овоз чиқариб ўқиш мумкин. Бу – биргаликда вақт ўтказишининг энг ёқимли тури ҳисобланади. Ишонмайсизми? Уриниб кўринг! Бу чарчоғингизни бартараф этади. Бўшаштириб, ҳамроҳингизнинг руҳий дунёсини янада яхшироқ англашга ёрдам беради. Яхшилаб жойлашиб ўтиринг. Ёки қулай ётинг ва мутолаани бошланг.

Иккинчидан, ўқиганларингизни муҳокама қилишингиз мумкин. Бу анчайин фойдали ва мароқли бўлиб, кўни-кўшни, қариндош-урұғ ҳамда ишхонадаги ҳамкасларнинг гийбатини эшиттандан кўра, ҳар томонлама афзал ҳам.

Учинчидан, китоблар – инсоният тарихига оид доно фикрлардир. Китоб орқали сиз барча давр ва ҳалқларнинг энг закий кишилари билан мулоқотда бўласиз. Бу бағоят гўзал ва ҳайратланарли эмасми?! Китоблар сизга ҳаётни англаш ва ундаги ўрнингизни билишга ёрдам беради.

Сиз оиласвий ҳаётингиз янада баҳтли бўлишини истаб, Дейл Карнегининг китобини ўқияпсиз, шундайми? Бундай китоблар энг қадим давларда ҳам ёзилган.

Плутарх ўз замонасида «Келин-куёвларга насиҳатлар» номли асар ёзган эди. Уни биргаликда ўқиб чиқинг. Ҳозирги замон билан солиширинг. Кўп нарса ўзгариб кетганми? Бу асар Плутархнинг қариндошига йўлланган.

«Плутарх Поллиана ва Эвридикага энг яхши тилакларини йўллайди!

Коҳин Деметра сиз, янги келин-куёвларга йўллаган энг кўҳна қўшиқлардан сўнг, менинг сўзларим ҳам никоҳ арафасидаги қўшиқ билан бирниб кетади ва фойдали таъсир қиласди.

Мусиқачилар битта куйни «Йўрга от» деб номланалар. Эҳтимол, бу куй отларда муҳаббат эҳтиросини қўзғаб, уларнинг қўшилишини тезлаштиради.

Фалсафада, гарчи кўплаб ажойиб нутқлар мавжуд бўлса-да, улардан бирортаси ҳам тўйга бағишлианганидан кўра кўп аҳамият касб этмаган. Кимки ўзининг рафиқаси билан қовушмоқчи бўлса, жуфтини мафтун этиб, нозик эркалаш ва навозишларни намоён қиласди.

Мана энди қисқароқ қилиб баён этаман, токи эслаш осон бўлсин: таққослашда асосий фикрни совға сифатида сизларга ҳавола қилмоқчиман. Музаларга ёлвориб, Афродитадан кўмак ва мадад сўрайман. Ахир эр хотинлик ҳамда оилавий хонадон ҳар қандай лира ҳамда кифарарадан афзалдир, у бурролик, санъат ҳамда фалсафа ёрдамида ўзаро келишувни таъмин этади.

Қадимда Афродита ҳайкали ёнида Гермеснинг обидасини қад кўтаришгани бежиз эмас. Бу билан никоҳга боғлиқ эҳтирос ҳаммадан кўпроқ соғлом тафаккурга муҳтоҷ эканлигига шама қилинган. Шунингдек, Пито (ишонч маъбути) ва Харит (хушбахтлик ва гўзаллик маъбути)га ҳам ҳайкаллар ўрнатилган. Бу билан эр хотин ўзаро жанжал ва ур-ийиқит эмас, балки ишонч ёрдамида қовушишини истаганлар.

1. Солон янги никоҳланганларга гўшангода куёв билан қовушишдан олдин беҳи мевасини тановул қилиш кераклигини ёзиб қолдирган. Бу билан, шубҳасиз, келиннинг юзи ва овози ўзгача ҳисни ифодалайдиган ҳамда мафтункор таассурот қолдириши кераклигини назарда тутган.

2. Беотияда янги тушган келинни бутунлай ўраб ташлашган, бошини сарсабил гулчамбари билан зий-

натлаганлар, чунки бу ўсимлик ўзининг қаттиқ тиканлари билан мевага нозик таъм берган. Худди шундай тарзда ёш келин ҳам ўзидан күёвни ҳуркитмай, дастлабки кундан бошлаб ноумид қилмасдан, кейинчалик оилавий ҳаётда ювошлик ва итоаткорлик ила уни мукофотлайди. Кимки, ёш қаллиғи билан тортишувда ўзини тута олмаса, бошқалардан фарқ қилмайди, узумни ҳали пишмаган деб, уни бошқа кишига қолдирганга ўхшаб.

Ҳа, бир амаллаб турмушга чиқкан келинлар эридан нолийди. Улар асаларининг нишига чидаб, асалари уясини улоқтирган кишиларга ўхшайдилар.

3. Энг аввало, ёш келин-куёв турли келишмовчилик ҳамда можаролардан эҳтиёт бўлиши керак. Елимланган тувак ҳам дастлаб озгина зарба туфайли осон тўкилиб кетиши мумкин, аммо вақт ўтган сари уланган жой мустаҳкам бўлгач, олов ҳам, темир ҳам унга таъсир этолмай қолади.

4. Қамиш, сомон ва қуён жуни оловда тез ёниб, тез учади, агар меҳр-муҳаббат ўзига бошқа озиқ ополмаса, ярқ этиб аланга олади, гуллаб-яшнаб барқ уради, кўзни қамаштиради. Шу билан бирга руҳий рутба ва ёш келин-куёвнинг яхши хулқидан озиқланиб турмаса, сал ўтмай сўниб қолади.

5. Оғу ёрдамида балиқни жуда осон ҳамда соз овлаш, аммо уни ейишга яроқсиз қилиб, нобуд этиш мумкин. Худди шу тарзда хотинлар ҳам эрларини ўз хузурларида авраш, иситадиган дамламалар билан тутиб туришга уринадилар, ҳис-ҳаяжонга чулғанганд эҳтирослар ила асир этадилар. Аммо кейинчалик савдои ва ақлсизлар билан яшайдилар.

Ҳатто Кирка ҳам ўзи жодулаб ташлаган эшак ва чўчқалардан ҳеч қандай фойда йўқлигини билган, аммо Одиссей соғлом ақл эгаси ҳолида қолиб, унга ҳушёр қаради. Шу тариқа эсини йўқотгунча яхши кўриб қолди.

6. **Аҳмоқ эрни афзал билувчи хотинлар ақлли эрга қулоқ солишмайди.** Улар ҳушёр ҳамда йўлни би-

ладиган одамнинг изидан боришдан кўра, сўқир кишига эргашган кимсани эслатади.

7. Хотинлар подшонинг бўлғуси завжаси Пасифаянинг ҳўқизни севганига мутлақо ишонмасдилар (критлик бу малика буқани севиб қолиб, ундан Минотавр номли маҳлуқни туқкан эди). Турмушга чиққан бошқа аёллар ўзларининг қаттиқўл, сабр-қаноатли эрларидан машаққат тортишса-да, ҳаммаси рисоладагидек эди.

8. Кимки касаллiği ёки заифлиги туфайли отга мина олмаса, унга тиззасини букиб, эгарга ўтириб олишни ўргатадилар. Шу тариқа кимки ўта бой ва машхур қизга уйланса, ўзини муҳофазалаш мақсадида бўйсунувчи ва итоаткор қилиш енгил бўлсин деб уни камсита бошлайди. Аммо худди от каби авайлаб, ор-номуси ва ҳамиятини сақлаш керак, яъни фақат юган ишга солинади.

9. Қўёшдан узоқлашган ой ёруғ ва шаффоғ нур сочади, аммо ёнма-ён туриб қолса, хирадашиб кўринмайди. Ақлли, фаҳм-фаросатли хотин, аксинча одамларга худди эри каби кўринмаслиги керак, агар эри сафарда бўлса, уйда ўтиromoғи жоиздир.

10. Геродот, аёл либоси билан бирга ўзидағи уят-шармни ечади, деганида ҳақ эмасди. Аксинча, хотин ифратли бўлса, кийимини ечгач, уят-шарм ичидаги қолади. Эр-хотин қанчалик уят-шармга эга бўлса, бу шу қадар меҳр-муҳаббатга сазовор эканликларини англатади.

11. Икки товуш қўшилиб, оҳангдошликни юзага келтиради. Кимнинг товуши паст бўлса, оҳанг жаарангини ўша белгилайди. Ақл-фаросатли эр-хотинлар ҳар қандай ишни ўзаро ҳамжиҳатликда ҳал этадилар. Аммо эркакнинг устунлиги очик-ойдин намоён бўлиб, охирги сўзни ҳам у айтиши керак.

12. Қўёш тоғдан эсган кучли шамол устидан ғалаба қозонди-ю шиддатли ел куч билан одам эгнидаги ёпингични юлқиб ечмоқчи бўлганида, у маҳкам ўралиб олди, ўзининг ечинишига йўл бермади. Шамол ортидан қуёш жамол кўрсатиб, инсонга илиқлиқ баҳш этди. Исиб

кетган одам факат ёпингични эмас, хитон (юононча – кўйлак)ни ҳам ечиб ташлади. Аксарият аёллар ҳам ана шундай йўл тутишади: эрлари зеб-зийнатига кетадиган харажатларни чеклаб ташламоқчи бўлишса, улар қаттиқ ғазабланиб, жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатишади. Аммо аёлларни ишонарли даъволар билан ишонтирсангиз, дарров кўнишади ва тежамкор бўлишади.

13. Катон қизининг олдида хотинини ўпган кишини сенатдан маҳрум этган. Балки, бу жуда қаттиқ жазодир, аммо бегоналар ҳузурида хотинини эркалаш, ўпиш ва қучоқлаш одоб доирасидан эмас, деб билсак, бошқалар олдида сўкиниш, жанжал кўтариш ундан кам бўлмаган уят ҳисобланади. Хотинни эркалаш, унга навозиш кўрсатиш хилватда бўлгани маъқул. Ўзгалар олдида аёлига ақл ўргатиш, очик-ойдин танбеҳ беришни ҳамма эшлиши яхшимикан?

14. Ойна, гарчи унга олтин ҳамда қимматбаҳо тошлар билан зийнат берилган бўлса ҳам, яхши акс эттирмаса, фойдасиз. Агар хотин бой ва умр йўлдошига ҳаммаслак бўлмаса, эри билан гапи бир жойдан чиқмаса, эрига хулқ-атвори илиа навозиш кўрсатмаса, бундай хотиндан мутлақо наф чиқмайди. У шундай кўзгуга ўхшайдики, бу кўзгуда қувноқ чеҳра бадқовоқ кўринади. Бадқовоқ ва тушкун чеҳра эса хушбахт ва барқ урган ҳолда намоён бўлмайди. Агар эри у билан ҳазил-мутойиба қилмоқчи бўлса-ю, хотини қовоғини уйиб, жаҳл қилса, бу ҳолга чидаш қийин. Аммо эри бирор жиддий иш билан банд бўлса-ю, хотин унга ҳиринглаб қараб, ҳаҳолаб кулса, биринчидан, эрининг кўзига балодай кўринади, иккинчидан эса, унга ўта бепарво эканлигини билдиради. Ер ўлчовчи танобчиларнинг таъкидлашича, чизиқли текислик ва яссилик ўз-ўзидан кўчмасдир. У жисм билан бирга ҳаракатланади. Худди шундай ҳолатда хотиннинг ўзи алоҳида ҳис-туйғуларини ифода этмайди, балки эри билан бирга ғам-ташвиш чекади, қувонади, безовта бўлади ва кулади.

15. Хотини билан бир жойда ўтириб овқатланишни истамайдиган эркаклар уларни очлик ва яккамоховлика гирифтор қиласылар. Худди шундай ҳолда кимки хотинга ўта даражада шафқатсиз муносабатда бўлса, у билан ҳазиллашмаса, кулмаса, бундай хотин четдан баҳра олишга мажбурдир.

16. Эронлик подшолар ўзларининг қонуний хотинлари билан бир столда савлат тўкиб ўтириб, бирга овқатланишади. Аммо подшолар ичмоқчи бўлса, маишатга кўнгли кетса, ўзларининг қонуний хотинларини чиқариб юбориб, асира машшоқ аёлларни чақиришади. Тўғри қилишади, чунки ўзларининг беодоб ножӯя ишларини хотинлари кўришларини исташмайди, уларнинг иштирокини ножӯя ҳисобладилар.

Аммо оддий эркак маишатни севса, канизаги ёки сатанг аёл билан ўйнашса, майли, хотини аччиқланмасин ва ҳақоратламасин, бу иш унга ҳурмат туфайли рўй бертаётганини англасин.

17. Агар подшолар мусиқани севса, унинг ҳукмронлиги даврида жуда кўп мусиқачилар етишиб чиқади. Илмни яхши кўрса, илм-фан гуллаб-яшнайди, агар кураш мусобақасини яхши кўрса, полвонлар сони ошади, деяверинг. Шундай тарзда, агар эркак ўзининг ташқи кўринишига ўта зътибор берса, хотинини чиройли, нафис кийинишига ўргатади. Шаҳватпараст эркак хотинини суюқоёқ ҳамда шаҳвонийликка; одобли, хушмуомала эркак эса аёлинин камтарлик ва иффатга ўргатади.

18. Спарталик ёш қиздан бир куни кимдир, эркак билан яқин бўлганмисан, деб сўради. «Йўқ», — жавоб берди у. Мен, турмушга чиқкан аёл ана шундай жавоб бермоғи керак, деб ҳисоблайман. Ўзини олиб қочмаслик, норозилигини мутлақо баён этмаслик керак, чунки бу такаббурлик ҳамда совуқонликни англатади. Аслида эса фақат уятсиз, шаллақилар шундай йўл тутишини унга айтиб ҳам ўтиришмайди.

19. Хотин ўзининг дугоналарини тезлаши мумкин

эмас, эрининг дўстларини ҳам. Аммо улардан энг асосийси ва қудратлиси, бу — Маъбуллардир, яъни эр қайсига эътиқод қўйиб, топинадиган бўлса, хотин ҳам шуни тан олади. Ҳар қандай бесамар урф-одатлар ва ажнабий ирим-сиримлар учун уй эшигини беркитиш керак. Хотин киши урф-одатини сирли ва яширин тарзда адо этса, бу бирорта маъбуд учун ёқимли бўлмайди.

20. Афлотун айтганидек, «меники» ва «меники эмас»ни энг ножоиз сўз сифатида ишлатадиган мамлакат ғоят меҳрибон ва баҳтли ҳисобланади, барча шавқишиши ёқ қандай бўлса, уни фуқаролар умумий ишга сарф этадилар. Аммо ҳаммасидан кўра, бундай сўзларни оиласвий ҳаёт доирасидан ташқарига чиқариб юбориш керак. Шифокорларнинг сўзларига қараганда, чап томондаги лат еган жойнинг оғриғи ўнг томонга берилади, шундай экан, хотин эрнинг ишлари учун, эр эса хотиннинг иши учун жон куйдириши лозим. Шу тариқа уларнинг йўли кесишса, янада мустаҳкам бўлганидек, эр-хотин ҳам бир-бирига янада кўпроқ боғланади, борди-ю ташвишлар юзага келса, уларнинг ҳар бири бошқаси учун жавоб беради ҳам. Уларни табиатнинг ўзи худди бир вужуддек яратган, ҳар биридан бир ҳисса олади-ю, ягона қилиб аралаштиради. Шундай қилиб, дунёда иккиси учун ягона хилқат вужудга келади, уларни ҳеч ким жудо қила олмаганидек, бошқасидан ҳам ўзининг чизигини асло ажратолмайди.

Айнан шу ҳолатдаги мол-мулкнинг умумийлиги эр-хотинларнинг ҳаётини ҳам сайқаллайди, барчаси куйилиб, чатишиб, умумий бойликка айланадики, унда ўзиники ва бегонаникини ажратмаслик учун ҳаммасини ўзиники, бегонаникини ҳеч нарса деб ҳисоблаш керак. Гарчи унда сув анча миқдорни ташкил этса-да, бундай аралаштирилган шаробни биз асл шароб деб атаймиз. Шунингдек, хотин катта миқдорда сеп келтирган бўлсада, бу бойликни эрнинг хусусий мулки деб ҳисоблаш керак.

21. Елена очкўз, Парис эса шаҳватпараст эди. Одиссей доно, Пенелопа садоқатли бўлган. Шунинг учун бир оила барқ уриб, иккинчиси эса эллинларга, шу жумладан, варварларга ҳам жуда кўп кулфатлар келтирди.

22. Римлик кишига дўстлари иффатли, бой ва чиройли хотини билан ажрашгани учун таъна қилишганида, у оёғини бир қадам олдинга ташлади-ю, шундай деди: «Манови бошмоғимнинг кўриниши жуда чиройли, бирор жойи тўзимаган, аммо у оёғимни қачон қисганини ҳеч ким билмайди!» Демак, хотиннинг сепига ҳам, машҳурлигига ҳам, чиройига ҳам учмаслик керак. Балки уни ҳақиқатан эрига нима жипслаштирганини билиш жоизки, бу меҳрибонлик, очиқкўнгиллик ва кўнгилчанлик хислатларидан иборатдир. Буларни куч билан эмас, ҳар куни истаса-истамасин, тайёргарлик, қувонч билан, бажонидил намоён этиб туриш керак. Шифокорлар билинтирмай юзага келадиган ва секин-аста куч оладиган иситмани ниҳоятда хавфли ҳисоблашади. Шундай бўлса-да, унинг сабаби аниқ ва очиқ-оидин кўриниб туради. Худди шунга ўхшаб атрофдагиларнинг пинҳон қоладиган майда-чуйда, ҳар кунги тўхтовсиз оиласвий жанжали уларнинг оиласвий турмушини жар ёқасига келтириб қўяди ва хароб қиласди.

23. Подшоҳ Филипп Фессалияда яшаган бир жувонни яхши кўриб қолди. Айтишларича, у подшоҳни иситадиган қайтарма билан ўзига ром қилган. Олимпиада бу аёлни қўлга олиш учун бутун кучини сарфлайди. Уни маликанинг ҳузурига келтиришганида, фақат чиройлигина бўлиб қолмасдан, сухбат давомида ақлли ҳамда ўз шаънини сақлаган ҳолда муносабатда бўлган. «Даф бўл, ғийбатчи, — деб хитоб қиласди шунда Олимпиада. — Иситадиган қайтарманг ўзингга урсин». Шундай қилиб, қонуний хотин, агар эрини хушфеъллиги ва аъло фазилатлари билан асир этса, ўзи билан барчани жалб қилиб олади: сепни, машҳурликни, иситадиган қайтармани, ҳатто Афродитанинг камарини ҳам.

24. Ўша Олимпиада ёш созанда қандайдир чиройли аёлга уйланиб, бадном бўлганида, шундай дейди: «У фаҳм-фаросатдан бутунлай ажралиби, акс ҳолда фақат кўзларига ишониб, уйланмаган бўларди». Аслида, айрим кишиларга ўхшаб, келин қанча сеп келтирганини кўриб, кўл билан пайпаслаб ўтириш ярамайди. Бунинг ўрнига биргалиқда яшай бошлагач, унинг қандай инсон бўлиши муҳим.

25. Сукрот ёш кишиларга тез-тез ойнага қарашни маслаҳат берган, ярамасларга — ана шу ярамасликни саховатга айлантириш учун, чиройли кишиларга эса гўзалликни ёвуз одатлар билан барбод қилмаслик учун. Турмушга чиқсан кўримсиз аёл қўлига ойна тутиб, ўз-ўзига: «Агар мен кўшимча равишда беадаб бўлсам, нима бўларди?» — деса, мабодо чиройли бўлса: «Мен оғир, вазмин бўлганимда ҳам нима бўларди?» — деса, жуда яхши. Нодоннинг гўзаллигидан кўра, хуш одатларини яхши кўрсалар, бу унинг учун шарафдир.

26. Лисандранинг қизларига сицилиялик ҳукмдор ёпинчиқ билан марварид жўнатганида, Лисандро мазкур совғаларни олишни рад этди: «Бу тақинчоқлар қизларимга безак беришдан кўра, уларни кўпроқ таҳқирлайди». Аммо бу фикрни Лисандрадан олдин Софокль айтиб ўтган:

О! Йўқ, ўша фақат безак эмасди, холос.
Акси эди, лаънат бирла нодонлик тамом!

Ваҳоланки, «безак», Кратет айтганидек, «оро беради», у аёлни безайди, янада гўзал қилиб, чиройига чирой қўшса-да, уни олтин, зумрад ва қирмизи бўёқ эмас, балки камтарлик, одоб чегарасидан чиқмаслик, уятчанлик шу даражага етказади.

27. Никоҳ маросимини якунловчи Герага қурбонлик келтиришар экан, сафрони қолган ичак-чавоқлардан ажратиб, меҳроб олдига томизишган. Шу билан қонун чиқарувчи оиласвий ҳаётда қаҳр-ғазаб ва жizzакиликка

ўрин йўқлигига шама қилгандай бўлди. Турмушга чиқсан аёлнинг юзи жиддий, аммо бу кескинлик фойдали ва ёқимли бўлсин, мисоли шароб каби! Сабур каби аччиқ бўлмасин ёки ёқимсиз эмас, малҳамга ўхшасин.

28. Ксенократга саркаш феъл-атвори билан ажралиб турадиган, аммо қолган ҳолатларда бекаму кўст бўлмиш Афлотун Харитамга қурбонлик келтиришни маслаҳат берди. **«Иффатли хотин, менинг назаримда, эри билан биргаликда ниҳоятда хушмуомала бўлмоғи керак.** У эрига ёқимли рафиқа бўлиб, «ўзининг ҳиммат-саҳовати ила ранжитмаслиги лозим», деган эди Метродор. Севимли эркакка назокатлиликни намоён қилиш зарур. Қахри қаттиқлик маъсума аёлни нари суришга дучор қиласди, худди исқиртлик оддийликни парчалаб ташлагани каби.

29. Эр иштирокида нимаики ҳал этилмаса, кулгили ва қўркув остида ҳазиллашиш қўполлик ва ахлоқсизликдир. Бу худди хушбўй моддалар суртганини кўрсатмаслик учун бошига мой суркамагандай гап. Юзим қип-қизил эмас, деб кўрсатмаслик учун бетини ҳам ювмайди. Шоирлар ҳамда нотиқлар оддий ва ҳалқ тилида гапиришдан қочиб, тингловчиларни жалб этиш ва ҳаяжонга солиш учун мураккаб баён этиш ҳамда ахлоқий мазмунда сўзлашга уринадилар.

Турмушга чиқсан аёл бемаъни хатти-ҳаракатлардан ўзини тийиб, эрини майший ҳамда ахлоқий иззат-нафси билан асир этади. Бунда ёқимтойликни саховат ва ҳиммат билан уйғунлаштиради. Агар у табиатан димоғдор ва хушмуомалаликдан маҳрум бўлса, эри унга марҳамат юзасидан муносабатда бўлмоғи керак. Бу ҳол Антипатр Фокиондан ёқимсиз ва ножоиз ҳаракатни талаб қилганида, унинг, «менда дўстни ҳам, хушомадгўйни ҳам кўрмаслик керак», деганига ўхшайди. Иффатли, шу билан бирга қаттиққўл аёл шаънига: «Бир пайтнинг ўзида ҳам рафиқага, ҳам жазманга эга бўлиш мумкин эмас», дейиш нотўғри.

30. Қадимий одатга кўра, Мисрда хотинлар оёқ ки-

йим (бошмоқ) кийишмаган экан. Токи, уйда кўп ўтирсин, деган мақсад кўзланган. **Агар аёллардан олтин, зар билан тикилган сандаллар, марварид ва билагузук, қирмизи рангдаги кийим ва жавоҳирлар олиб қўйилса борми, уларнинг аксарияти меҳмондорчиликка бормай қўяди.**

31. Пифагорнинг хотини Феано ёпинчиқ ёпинар экан, қўққисдан билагини тирсаккача очиб юборди. «Қўллари нақадар чиройли экан», — деб хитоб қилди кимдир. «Аммо бу ҳар кимга ҳам тегишли эмас!» — эътиroz билдириди аёл. Одоб-ахлоқли хотин фақат қўлини эмас, ҳатто гап-сўзларини ҳам очиқ-ойдин намойиш этмаслиги керак. Шунингдек, бегоналар олдида овоз чиқаришни ўзи учун уят ҳисобламоғи, бундан худди улар ҳузурида ечинаётгандек уялмоғи лозим. Чунки овоз ўз эгасининг феъл-авторини, қалбининг ўзига хослиги ҳамда кайфиятини англатади.

32. Фидий эллинлар учун Афродита ҳайкалини ясар экан, уни оёқ остида қолган тошбақа шаклида акс эттирган, бу билан аёлларга уйдан эшикка чиқмаслик ҳамда индамасликка ишора қилинган. Хотин фақат эри билан гаплашиши, бошқалар билан эса эри орқали мулоқотда бўлмоғи мумкин. У бундан ранжимасин, чунки у флейта (найсимон мусиқа асбоби) чалувчи кишига ўхшайди. Лаблари билан товуш чиқармаса-да, анчайин таъсирили оҳанг чиқаради.

33. Бадавлат кишилар ҳамда подшолар файласуфларга ҳурмат кўрсатадилар, бу ўзларига ва уларга шоншараф келтиради, аммо файласуфлар бадавлат кишилар олдида ялтоқланишади. Бу билан улар ўзларига шон-шавкат қўша олишмайди, аксинча, ўзларини беобрў қилишади. Бу жиҳатни аёллар шаънига нисбатан ҳам айтиш мумкин. Улар эрига итоат этган ҳолда мақтов ва эҳтиромга эга бўлишади. Аммо эри устидан ҳукмфармолик ўрнатадиган бўлса, беобрў қилибгина қолмасдан, балки ўзларини расвойи олам қилишади.

Ҳақиқатгүй әркак хотинини ўз мулкига хўжайиндай эмас, балки танасидаги қалб деб ҳисоблади. Унинг ҳис-туйғулари, ўзгармас ҳаё-ибоси, иффати билан ҳисоблашади. Танага истаганча ғамхўрлик қилиб, унга эркалик қилишига, истак-ҳоҳиши ҳамда харашаларига изн бермайди. Хотинни шундай бошқариш керакки, бу унга қувонч ва қониқиш бахш этсин.

34. Файласуфларнинг таъкидлашича, тана (жисм) учга бўлинади: улардан бири алоҳида қисмлардан иборат. Масалан, флот ёки лагерда турган аскарлар, бошқаси эса бир-бирига боғланган қисмлар. Уй ёки кема, учинчилари эса ягона, бир бутун, ҳар қандай жонзотни ташкил этади. Мисол учун, эр-хотин ўртасидаги иттифоқни тилга олиш мумкин. Агар бу ўзаро муҳаббатга асосланган бўлса, бир бутунликни, яхлитликни ташкил этади. Агар сеп ёки наслни давом эттириш каби мақсадларни кўзлаган бўлса, бир-бирига боғланган қисмлардан иборат бўлади. Борди-ю, фақат ётиш учун бўлса, бундай никоҳни тўғри ҳисобламай, бир бошпана остида яшаш, деб англаш мумкин. Бу худди суюқликка ўхшайди. Табиат ҳодисаларини синаб кўрувчиларнинг сўзларига кўра, улар бир-бирига қолдиқ қолдирмай эриб кетади. Никоҳга кирувчиларнинг танаси ҳам, бойлиги ҳам, дўстлари-ю, таниш-билишлари ҳам бирлашиб кетиши керак. Рим қонунлари эр-хотинга бир-бирларига совғалар беришни ман этган: токи ўзларининг шахсий бойликларига эга бўлмасин, ҳаммасини умумий ҳисобласин.

35. Ливиянинг Лепта шаҳарчасида эски урф-одат сақланиб қолган: унга кўра, ёш келин тўйнинг эртаси куни қайнонасидан ошхона хумчасини сўрайди. Қайнона эса бермай, менда хумча йўқ эди-ку, дейди. Бу шунинг учунки, келин улар ўртасида бирор жиддий воқеа рўй берса, хотиржам қабул қилсин ва ўзини тута олсин. Ана шуни эслаб туриб, келин қайнонаси билан бўладиган низодан ўзини тортиши лозим, ахир қайнона ўғлини келинидан рашк қиласди. Бунда бир омил кўмаклашади — эрнинг ҳолатини

шундай даражага келтириш керакки, унинг онасига нисбатан меҳри камаймасин, балки, ошсин, заифлашмасин.

36. Оналар ўз ўғилларини жудаям яхши кўришади. Чунки уларда ёрдамчи ва ҳимоячи бўлиш қобилияти мавжуд. Оталар қизларини яхши кўришларига сабаб эса – ўзлари уларнинг ҳимояси ва ҳомийлигига муҳтож. Аммо эр-хотинлар бир-бирларини бир хилда ҳурмат қилишади. Ана шунда улардан бири қувонч ва қониқиш, бошқаси эса эҳтирос билан муносабатда бўлади. Шунингдек, бу унчалик аҳамиятли бўлмаса ҳамки, жуда ажойиб: хотин эрининг ота-онасига қанчалик ҳурмат билдиrsa, бу фақат ўз қариндош-уруғларига эмас, балки бошқаларга ҳам ёқимлидир. Хотин бирор нохушлик тўғрисида қайнота-қайнонасига айтса ҳам ўзиникилардан яширади. Кўряпсизми, ўзаро ишонч белгиси яна худди шундай меҳр-муҳаббатни юзага келтиришга сабаб бўлади.

37. Кир аскарлари сафида хизмат қиладиган эллинларга саркардалар, душман қичқириб ҳужум қилса, жим турган ҳолда қарши олишни буюрганлар. Агар ёв индамай турган бўлса, ҳайқириқ билан ҳужумга ташланинг, дейишган. Ақлли хотин эри ғазабланиб, ҳақорат қила бошлаганида, жимликни сақлаб туради, фақат тинчлангач, у билан сухбатлашиб, ҳовуридан туширади.

38. Ичкилик базмида лирага ўйинга тушганларни койиган, танбеҳ берган Еврипид ҳақ эди: уларни бўшаштириш учун мусиқанинг нима ҳожати бор, ахир шусиз ҳам лаззат, ҳузур олишяпти-ку, бу аслида ғазабни юмшатиш, ғам-аламни унутиш учун керак.

Жанжаллашиб, тортишадиган эр-хотинлар хотўрийўл тутишади. Айнан шу кабилар учун Афродитани кўмакка чақириш керак, ахир у турли-туман хафагарчиликларга энг яхши даво! Ҳатто, шоир ҳам бизга Геранинг қачонлардир айтган сўзларини келтириб, ақл ўргатади:

...ва уларнинг азалий қасосин
шундай якун этгум мен:

муҳаббат-ла бирикиб кетган
мотам либосин яна киярлар.

39. Эрнинг хотин билан, хотиннинг эса эри билан ихтилофидан ҳар доим қочиш керак, аммо, энг муҳими, бу борада эр-хотинлик гүшангасидан жуда эҳтиёт бўлиш лозим. Хотин бола туғаётганида ниҳоятда азоб чекди, қийналди. Яъни: «Шундай азобга гирифтор қилган гүшанга сенга ёрдам берармиди?»

Гүшангада бошланган жанжал, тортишув ҳамда ўзаро дарғазабликни бошқа вақтда, бошқа жойда поёнига етказиш осон эмас.

40. Афтидан, Гермиона: «Мени аҳмоқ дугоналарим хароб қилди», — деганида ҳақ эди.

Дарвоқе, бу ҳол ҳар доим ҳам рўй бермайди, аммо эркак билан нифоқ ҳамда рашк фақат эшик тирқишидан ташқарига чиқмай, шу тоифадаги аёлларнинг қулогига ҳам етиб боради. Бундай пайтда ақли бор аёл қулогини беркитмоғи, оловга мой пуркамаслик учун мишишлардан эҳтиёт бўлмоғи шарт. Майли, у Филиппнинг чуқур мазмунли ҳикматларига риоя қилсин. Дўстлари уни эллинларга қарши қайраганида, шундай деган экан: «Агар улар билан янада ёвлашганимизда нима бўларди?» Филипп улар билан жуда яхши муносабатда эди.

Шу сабабли ғийбатчилар: «Сен эрингни севасан, унга садоқатлисан, аммо у сенга фақат кулфат келтиради», — дейишишса, шундай жавоб бериш керак: **«Агар мен эримни ҳақорат қила бошласам ва ундан нафратлансам, кейин нима бўлади?»**

41. Қочиб кетаётган қулни кўрган хўжайнин унинг изига тушди. Қул қутулиб кетди, тегирмонда яширинди ва шундай деб хитоб қилди: «Сени бошқа жойдан эмас, шу ердан кўриш ниҳоятда ёқимли экан!»

Рашк туфайли ажрашган ва не азобларни бошдан ўтказаётган хотин ўзига-ўзи шундай десин: «Мен эримга қарши чиқиб, уйимни ва гүшангамни тарқ этиб, аламдан

ёрилиб ўляпман. Рақибамга бундан ортиқ қандай қувонч ва шодлик бағишлишим мумкин?»

42. Афиналикларда шудгорланган учта ер муқаддас саналади: биринчиси Скиросда, иккинчиси Рарияда ва учинчиси Пелия этагидаги Бузигийда. Аммо янада муқаддас хок – никоҳ ва унга экин экишdir. Софокл Афродита тўғрисида гапира туриб, уни «Ҳосилдор Киферяя» деб атаган. Эр-хотин алоҳида илтифот билан муносабатда бўлиши, ўзларини обрўсизлантиrmай, никоҳсиз иш тутмасликлари керак. Ҳосил унмайдиган жойга уруғ қадаманг, кейин уялиб, яшириниб юрмаслик учун.

43. Нотик Горгий Олимпда нутқ ирод этиб, эллинлар ўртасида муросага келишни тарғиб этганида, Меланфий қичқириб, хитоб қилганди: «Бизга яқдил бўлишни маслаҳат беряптими – уч киши: ўзи, хотини ва хизматкор аёл ўртасида муроса қила олмаган одам-а?» (Маълум бўлишича, Горгий канизак билан учрашиб юрган, шу боис хотини ниҳоятда рашқ қилган). Аслида кимки дўстлари ёки жамоат ишлари билан машғул бўлишни истаса, даставвал ўзининг уйидаги ишларини яхшилаб йўлга қўйиши керак. Ахир хотиннинг хатти-ҳаракатини оломондан пинҳон тутиш осон, хотинга нисбатан муносабатни ва хатти-ҳаракатни эса яшириб бўпсиз!

44. Айтишларича, мушук хушбўй ҳиддан ёвувлашади ва қутуради. Худди шунга ўхшаб, хотинда ҳам ҳеч бўлмаганда бир марта хушбўй ифорлар исидан қаҳрғазаб ва қутуриш юзага келади. Шу боис эрлар хушбўй моддалар суртишдан ҳадиксирасин, ўзларининг сал-пал қаноатланиши учун бундай қилиш уларни қаттиқ қаҳрғазабга солади.

Аёллар билан шундай ҳол рўй берганида, эркаклар хушбўй модда суртган бўлиб чиқади. У бошқа аёллар билан бўлиб, аёлига шу қадар ғам-алам ва азоб-уқубат етказади, уларга фақат покдомон муносабатда бўлиш, бошқа аёллардан тоза-покиза ҳолда аёлига яқинлашмоғи керак. Бу ҳолат худди асаларининг ҳаракатига ўхшайди.

Күхна ривоятларда айтилишича, улар аёл билан иш тутган кишидан қаттиқ ғазабланиб, ташланиб қоларкан.

45. Филларга оқ кийимда, буқаларга эса қызил либосда яқинлашиб бўлмайди. Бу ранглар уларни ҳаддан зиёд қутуртириб юборади. Айтишларича, ургочи йўлбарслар тимпан, яъни қадимий ноғоралар овозидан шунчалик эсини йўқотиб юборадики, ўзини бўлаклаб ташлашдан қайтмайди. Баъзи эрлар ҳам айнан шундай. Улар ялтироқ ҳамда қирмизи либослар ва кимвал (бир-бирига уриб чалинадиган тўгарак ёғоч ёки мис асбоб – чанг) ва тимпан овозига тоқат қила олмайдилар. Хотинлар буни четлаб ўтишса, эрларини ғазабдан тушириб, улар билан тинч-хотиржамлиқда яшашса бўлмасмикан?

46. Филипп қандайдир аёлни куч билан ўзига тортмоқчи бўлганида, у ялиниб-ёлвора бошлади: «Мени қўйиб юборгин! Қоронғида ҳамма хотин бир хил кўринади!»

Бу сўзлар ахлоқсиз ва кўча аёлларига нисбатан ишлатилса, адолатдан бўлади. Қонуний рафиқага келганда эса, айтиш жоизки, шам ўчганидан сўнг у энг камида илк дуч келган аёлга ўхшashi, аммо танаси кўринмас экан, шарм-ҳаёси нур таратиб, итоатгўйлиги билинмоғи керак. Шундай назокат ила у фақат эрига тегишли бўлади.

47. Афлотун: кексалар ёшларга нисбатан камтарона муносабатда бўлишлари керак, деб маслаҳат берган. Ана шунда ёшлар ҳам уларга нисбатан эҳтиром билан ёндашадилар. Уятсиз қариялар бор жойда ёшлар камтар бўлолмайди, эҳтиром ҳам кўрсатмайди. Шундай экан, эркак ҳам хотинига нисбатан анча-мунча камтарона муносабатда бўлмоғи керак. Тўшак унинг учун иффат ва ахлоқсизлик мактаби бўлиши мумкинлигини англасин. Кимки лаззатланиб, буни хотинига ман этса, ўзи асирга тушиб, бошқа аскарга сўнгги қони қолгунча жанг қилишни маслаҳат берган жангчига ўхшайди...

Поллиан, сен ёшингга нисбатан, фалсафа борасида балоғатга етдинг. Ўз феъл-авторингни чукур билимдон-

лик билан безагин, бу борада манфаат келтирадиган кишилар билан мулоқотда бўл, сухбатлаш. Рафиқанг учун ҳамма яхши нарсани болари каби йиғиб, уйга олиб кел, у билан баҳам кўр, сухбатлаш, барча яхшиликлар билан таништир. Нимаики яхши нарсани ўқиган ҳамда эшитган бўлсанг, унга етказгин. Сен хотинингга «ҳам ота, ҳам ака, ҳам ҳурматга лойиқ она»сан. Рафиқангдан: «Хўжайин, сиз энди менинг ягона устозимсиз. Ҳар жиҳатдан файла-суф ҳамда мураббийимсиз, барча гўзал ва илоҳий нарсалар сизга», — деган каломни эшитишга муносиб бўл. Бундай таълим хотинни кераксиз ва заарарли нарсалардан дикқатини чалғитади: геометрияни ўргатгин, шунда хотининг рақс тушишдан уялади ва ўзини алдашмаганини англаб етади.

Аммо кимки, осмондаги ойни олиб бераман, деб ваъда қилса, унга ишонган хотин нодон ва аҳмоқдир, астрономиядан бехабар хотин бунга ишонади ҳам. Фессалиялик Гегеторнинг қизи Аглаоник ҳақида эшитгандирсан: у ой тутилишидан хабардор эди, вақтни олдиндан ҳисоблаб чиқиб, ой булутлар ортига беркинган пайтда аёлларни алдаб, моҳдан тушиб келдим, дерди.

Эркак билан яқинлашмасдан туриб, ҳали бирорта хотин бола туқкан эмас, аммо аёл ўз қорнида нотўғри ривожланиш оқибатида шакл-шамойилсиз бир парча этни қаттиқ шиш сифатида олиб юради.

Шунинг учун аёл қалбини авайлаш керак. Агар у ақлидрок намунаси бўлмиш таълимотлар уруғини олмас экан, эри билан мулоқотда фаросати етмайди ва ўз-ўзи билан овора бўлиб, кўпгина бемаъни фикр-ўйлар, аҳмоқона ниятлар, бидъатлар ҳамда истакларни вужудга келтиради, уларга ўралашиб қолади.

Сен эса, Евридика, ақл-донишга тўла ва фойдали ривоятларга эргаш, биздан олдин қиззлик даврингда ўзлаштирилган сўзларга тез-тез мурожаат қилиб, такрорлаб тургин, бундан эринг хурсанд бўлсин. Бошқа хотинлар бағоят улуғвор, серҳашам ташқи кўринишдан

ниҳоятда ҳайратга тушадиларки, бу бир чақага арзимайди.

Бой хонимдан жавохир сотиб олиш ёки шойи матоларни ажнабий аёлдан қўлга киритиш катта харажатсиз асло бўлмайди, албатта. Боз устига фалон-пиставонларнинг хотини, қизи зебу зийнатларига анграймай, ширин ва баҳти ҳаёт кечириши мумкин.

Сапфо ўзининг қўшиқлари билан шунчалик фаҳрлардики, қандайдир бой хотинга шундай деб ёзганди:

«Ўлимингдан кейин сени унутиш зулмати кутади:
сен Пиерия гулларига тегишли бўлмай қоласан. Шундай экан, бу гулларга алоқадор бўлмасанг, нима билан фаҳрланасан, аммо Музалар фан ва фалсафани аъло даражада эҳтиром кўрсатувчи бутун саховати билан мукофотламайдими?»

Менинг маслаҳатимга қулоқ солинг:

Бўш вақтингизни китобларга бағишланг. Биргалиқда овоз чиқариб ўқисангиз, илгари ҳеч қачон ҳис этмаган туйғуларни ҳис этасиз.

Ягона ҳақиқат, эзгулик, баҳт-саодатнинг сабабчиси ва гарови

«Барча кулфатларнинг энг каттаси — севикли кишидан жудо бўлишдир, — деб ёзган эди Сенека ўғлининг вафотидан ғам чеккан дўстига тасалли бериб, — аммо уни йўқотганингдан ғам чекишдан кўра, ҳар ҳолда боланг бўлганига қувонишинг керак».

Сенека дўсти Люцилийга шундай деганди: «Ягона ҳақиқат, эзгулик, баҳт-саодатнинг сабабчиси ва гарови, бу — ўзига ишончdir. Уни ҳеч нимадан ҳайқмай, фақат меҳнат туфайли қўлга киритиш мумкин. Меҳнат ҳиммати баланд кишиларнинг қалбини тарбиялади».

Сенека ёзганидек: «Бир умр безовталаниб, жонсарак бўлган ва, аксинча ҳамма нарсага бепарво одам-

лар бор. Аммо ҳаёт ташвишлари фаолият бўла олмайди: бу фақат ҳаяжонга тушган қалбнинг титраши, холос. Бошқа жиҳатдан қараганда, ҳар қандай ҳаракатнинг машақатдан иборат ҳолати бу хотиржамлик бўлмай, фақат бўшашиш ҳамда ҳорғинликдан иборатдир.

Ҳордик ва иш бир-бирига мос бўлмоғи лозим: кимки дам олган бўлса, у ишламоғи керак, кимки меҳнат қилиб тер тўккан экан, ором олиши мумкин. Табиат бизни шунга ўргатади».

Очиш мумкин бўлмаган идиш қопқоғи

Оилангизда муаммолар юзага келса, биринчи навбатда уни хотиржамлик, вақт ва чуқур таҳлил ёрдамида ҳал этмоқ керак.

Дунёда ғам ва кулфатлар тўлиб-тошиб ётибди, уйда эса фақат ўзингиз хотиржам мұхитни юзага келтиришингиз мумкин. Баъзида оилада арзимас нарсалардан жуда катта жанжал келиб чиқади. Бу худди иккинчи жаҳон уруши жанггоҳини эслатади.

Шуниси борки, ер юзида ёвузликнинг пайдо бўлиши ҳам айнан оилавий тушунмовчиликлар билан боғлиқ. Сизни ана шу афсона билан таништирмоқчиман.

Пандора Зевснинг иродаси или одамларга ўт-оловни маъбуллардан ўғирлаб берган. Прометей жазолаш учун яратилганди. Пандора гўзаллиги билан Прометейнинг акасини маҳлиё этиб, унинг хотинига айланди. Уйда бир сирли идишни кўриб қолди-ю, қизиқиб, эридан унда нима бор, деб сўради. Тузукроқ жавоб бериш ўрнига эр Пандорага бу идишга тегмасликни қатъий тайнинлади. У эса азбаройи қизиқишининг зўридан идишнинг қопқогини очди. Ана шунда бутун ер юзига инсониятга озор берувчи барча азобу кулфатлар тарқалиб кетди. Идиш тагида фақат умид ёлғиз қолгандагина қопқоқни ёпишга муваффақ бўлади.

Юқоридаги ҳикояга кўра, ер юзидаги барча ёвузлик одамларнинг ўзи яратган муаммолари туфайли юзага

келгани ҳақида мuloҳаза юритишимизга түғри келади. Пандоранинг эри идишни нима учун очиш мумкин эмас-лигини тушунтирса-ку, олам гулистон эди. Аммо у адидабди демай, ман этишни лозим күрди. Натижасини эса күриб турибсиз.

Биз азият чекишимизга түғри келадиган күргина муаммоларни ўзимиз учун ўзимиз яратамиз. Фақат ўзимизга бўлса, кошки эди, уларни яқинларимиз учун ҳам юзага келтирамиз.

Инсон-ку, муаммосиз яшай олмайди. Классикларнинг ибораси билан такрорлагандада: **агар муаммолар бўлмаганида, уни ўйлаб чиқаришга түғри келарди.**

Күргина муаммоларимиз асоси арзимас нарсадан иборат эканлиги маълум бўлади. Сиз шуни чуқур англассангиз, янги кучни эгаллайсиз. Арзимас нарсани эса фожиага айлантирмаслик керак. Икир-чикирлар туфайли қирпичноққа боришнинг ўзи кулгили. Майда-чуйдаларнинг хароб этишидан сақланинг.

Шуниси эътиборга моликки, одамлар энг қалтис вазиятларда баҳтли бўлганларини, аммо бу баҳту иқболни етарли даражада қадрлай олмаганликларини тушуниб қоладилар.

Тинчлик давридаги күргина меъёрий ҳолатлар уруш даври шароитларида шубҳа пайдо қиласди, одамлар устида жиддий хавф соя соганида ана шундай аҳвол юз беради.

Айримларда эса одамларнинг хатти-ҳаракатлари ва хулқ-атворлари борасида нотўғри тушунчага эга бўлиш, душманлик кайфияти уйғонади. Бундай кишилар уларни, айниқса уруш кетаётган даврда кузатиш туфайли янада шубҳали кўринадилар.

Ҳар бир ўқ овози рақибникидай эшитилади. Борди-ю, яқин атрофда рақиб бўлмаса, демак, гап унинг шериклари ҳақида бориши аниқ. Агар уруш шаҳар кўчаларида рўй бериб, ўқ овози бутун ён-атрофни тутиб кетганида, отишма бўйича олинган таассурот янада кучлироқ бўлади.

Зобитлар ва аскарлар сергакланиб қолишиади. Улар ўзларидаги қўрқувни босиш мақсадида пала-партиш ўқ уза бошлайдилар. Аслини олганда, бир-бирларини ўққа тутишиади.

Ҳа, уруш инсониятга жуда катта кулфат келтиради, аммо у ҳақда ўйлар эканмиз, биз айниқса, ҳаётимизни қадрлашимиз ва оилавий бахтимизни ўйлашимиз лозим. Ахир бомба бизнинг устимизга тушмаган-ку!

Ўзаро муносабатларимизни биз, ўзимиз шакллантирамиз. Кўпинча ҳаётнинг оғир руҳий ларзаларига мардан жавоб берамиз, шу билан бирга арзимас нарсаларнинг ништар уришига йўл қўямиз.

Ўз ҳаётига зомин бўлган, аммо шоирлар мадҳ этган хоним

Тақдирингиз ўз қўлингизда. У яна кимга тегишли бўлиши мумкин?

Албатта, ҳар бир киши ҳаётнинг барча соҳаларида муқаррар юз берадиган қалтис вазиятлардан қўрқади.

Инсоннинг ўз шахсини англаш йўлидаги ички кураши жуда катта меҳнатни талаб этади. Аммо бир нарсани англаш талаб этилади: тақдирим ўз қўлимда. Мен учун ҳеч ким ҳеч нимани ҳал қила олмайди!

Шундай муносабатлар борки, уларда эр хотиндан бири худди мустақил шахс каби намоён бўлади. Иккинчиси эса тўла-тўқис унга қарамдир. Бундай никоҳда индивидуаллик, яъни ўзига хослик йўқолади.

Аксарият эркаклар ҳаётда ўзларини катта болалар каби ҳис этадилар. Улар ихтиёрий равишда ўзлари учун шундай хотинни танлашадики, у эрига энагалик қилиб юрсин. Дарвоқе, бу — мазкур оиласда аёл пешқадамлик ўрнини босади, унинг вазифасини бажариш билан машғул бўлади, дегани эмас, албатта. Эрнинг юмушини адо этиш жуда оғир бўлиши мумкин. Шу билан бирга бу: «Тамом бўлдим!» — деган гапни ўз-ўзига айтиш ҳам эмас.

Хатто энг оғир, нокулай вазиятларда ҳам мен аҳволимни қандай яхшилашим мумкин, деб ўйлаш керак.

Мен сизга XVIII асрда Россияда бўлиб ўтган ажойиб, илҳом берувчи ва ибратли бир воқеани ҳикоя қилиб бермоқчиман.

Наталья Шереметьева Россияда Буюк Пётрнинг сафдоши граф Борис Шереметьев оиласида дунёга келди. Бу оила XVIII асрда Россияда жуда машхур эди.

Екатерина II даврига келиб, Шереметьевлар хонадони «ҳар жиҳатдан бойбадавлат эди»ки, буни Шереметьеванинг ўзи ҳам алоҳида таъкидлаган.

«Вятекнинг энг яқин бояри ҳамда ноиби» ҳисобланмиш бу кишини замондошлари «юқори мартабали, амр-у фармон берувчи» деб эъзозлашган. У ов қилиш учун, ҳатто Италияга боришдан ҳам ўзини тиймаган. Бу одам Рим папасидан халоскорлик тимсоли туширилган шарқона мармар ва олтин хоч олишга мұяссар бўлган. Шунингдек, унга Абадий дарахт тимсоли ҳамда малтийлик рицарларнинг алоҳида эҳтиром рамзи сифатида олтин, олмос қадалган хоч ҳам совға қилинган. Пётр уни туғишган укасидай кўриб, «генерал ва малтийлик ҳарбий кавалер» деб ёзишни амр этганди.

Бу одамнинг чет элга саёҳат уюштиргани халқ хотирасида узоқ вақт сақланиб қолган. Мазкур саёҳатга у 20.000 рублдан зиёд пул сарфлади, бу «Шереметьев фамилияси» учун эди, холос.

Түғилажак қизчани баҳт-иқбол ҳамда фаровонлик кутиб турарди. Отасининг дўстлари ва таниш-билишлари унинг таваллуд кунини шод-хуррамлик билан ўтказишиди.

Ота-онаси эса унга, қариганда эрмагимиз, деб қарашди. Натальяни ҳаммадан кўпроқ онаси яхши кўрар, уни «бошқаларга нисбатан алоҳида» меҳр билан тарбияларди.

«Мени болалигимдан бошлаб тўкин-сочинлик, мўл-кўлчиликка ўргатишган», — деган эди Наталья кейинчалик.

У беш ёшида отасидан жудо бўлди, аммо бу гўдак ҳаётида туб бурилиш ясамади. «Ҳар томонлама тўкис ҳаётда ўзининг бева қолган онаси билан умр кечира бошлади».

«Менинг онам, — деб ёзган эди Долгорукаянинг ўзи, — тарбиям борасида ҳеч нимани аямади, фанлардан бирортасини ҳам қолдирмади, обрў-эътиборимни оширишга кўмаклашувчи барча имкониятларни қўллади». Бу тарбия қандай рўй берган, унинг тафсилотлари бизга қоронғи. Наталья учун маҳсус тарбиячи хоним ажратилган, у XVIII асрга хос тарбия берган: оқсуякларга ҳос урф одат, одоб-ахлоқ қоидалари... Кейинчалик Натальянинг ҳикоя қилишича, ўзини «тиқ» тутиши учун калтаклашдан ҳам тойишмаган.

Тарбия шударажада нозик бўлгани шунда кўринадики, Наталья гарчи ўсмир ёшга етган бўлса-да, чақмоқдан ўлгудай кўрқкан. Шу боис у ўзларининг уйидан узоқча чиқмаганини таъкидлаганди.

Наталья Долгорукая ҳақидаги қиссаларда болалигидаги битта лавҳа ўрин олган: даҳшатли чақмоқ чақмоқда, Натальянинг барча укалари энаганинг пинжига тиқилган, фақат ёлғиз угина «қўрқмасдан қутураётган табиий оғатга қараб туради». Афтидан, бу тарихий лавҳа эмас. У шеърий мисраларга жо бўлиб, Долгорукаянинг ўзи иқор бўлганларини инкор этади. Бу тарбия Шереметьевага юксак ақлий такомилни бермади. Оқибатда у Сибирга кетар экан, келажақдаги йўлини етарли даражада тасаввур қила олмади. Бироқ, Москва яқинидаги қишлоқ табиати, Натальянинг болалиги ўтган жойлар унга қандайдир шо-

ирона күтаринкилиқ, назмий орзумандликни ўзига сингдириб, бу ҳолат Долгорукаянинг ўлимигача сақланиб қолди.

14 ёшидан бошлаб Шереметьеванинг тақдири бутунлай ўзгарди. 1728 йилда онаси ҳаётдан кўз юмди. Энди унинг кулиб турган баҳти «уй эгаси бўлмиш» акасининг назоратига ўтди. «Мен биринчи кулфатга дуч келдим, — деб ёзганди Наталья кейинчалик. — Кўзларимда ашким қолмади».

Наталья барча ўйин-кулги, гап-гаштаклардан маҳрум қилинди. У одамлардан айро ҳолда ҳаёт кечира бошлади. Ўзини-ўзи шунга маҳкум қилди. У икки йил шу тариқа яшади. Бу вақт давомида қишлоқда ўсган ўн олти яшар қиз танҳоликда, тарбиячисининг таъсири остида ўзида маълум феъл-авторни шакллантириди. Унда муайян юксак ҳаётий мақсад таркиб топди, «юракларнинг ажралмас тарзда қовушиб кетиши», «мехр-муҳаббат бирлиги» ҳақидаги орзулар пайдо бўлди.

Аммо бу икки йиллик момақалдироқ шунчаки ёнлаб ўтиб кетди, холос. Яхши тарбияланган, бой-бадавлат қиз тез орада акасининг васийлигидан холос бўлиб, турмушга чиқиши мумкин эди. Ҳақиқатан ҳам баҳт-иқболнинг пешанаси ярқираб, ўзига нисбатан, ҳатто орзу қилиш ҳам мумкин бўлмаган бир инсонга дуч келди: бир олам куёвлар орасидан ёш қизга эътибор берган киши топилганди. У Пётрнинг машҳур арзандаси, давлатпаноҳ билан бир кўрпада катта бўлган, икки гвардиячи полк командири, «мамлакатдаги биринчи мўътабар шахс», Натальянинг сўзлари билан айтганда, синглиси Екатерина императорга унаширилган князь Иван Долгорукий эди.

Натальянинг қаллиғи ва бўлажак эри Иван Долгорукий шундай тарихий шахслар сирасига кирадики, бу одамлар гарчи мозий саҳифаларида тилга олинса ҳамки, «тарихни асло яратмаган» эдилар. Улар мозий саҳнида камдан-кам тасодифий равишда пайдо бўладилар, бу кишилар учун қулай шароит вужудга келса кифоя.

Шундай одамлар ҳам келадики, уларнинг номини тарихий арбобларнинг узундан-узоқ рўйхатидан чиқариб ташлаганда ҳам сира билинмайди. Одамлар дунёга келиб, мозий саҳнидан тушиб кетаверади. Шунда қалтис тарихий ҳодиса юз беради: «сафларни жипслаштиш» бошланади ва Долгорукий қандай ўрин эгаллаганини ҳеч ким эсламайди, билмайди ҳам.

Инсон ўлгач, у билан бирга ишлари ҳам ўлади. Тарихчилар Иван Долгорукийни ҳаққоний равишида «оддий шахс», иродаси бўш, узоқни кўра олмайдиган, деб тилга олишади. Энг камтарин ва эҳтиёткор тарихчилар уни қобилиятсиз, маълумотдан маҳрум одам, деб атайдилар.

Долгорукий кечалари ёш император билан бирга тентираб юрар, фақат тонгги соат еттида ухлаш учун ётарди. Айтишларича, «Долгорукий кўпинча отлик аскарлар куршовида бутун шаҳар бўйлаб фавқулодда иштиёқ билан бамисоли телбалардек от чоптирас, тун қоронғисида бегона уйларга киради. Кишини ранжитадиган ва кўрқинчли меҳмон эди у!»

Шербатовнинг ҳикоясига қараганда, «Долгорукийнинг фикри-хаёlinи ёш йигитларга хос эҳтирос банд этган, уларни қандай қилиб жиловлашни билмасди». У иchar, аёлларга хушомад қилар, уларнинг эрини дўппослаб, сал бўлмаса, деразадан улоқтириб юборарди. Шербатовнинг сўзларига кўра, «Долгорукий ҳузурида аёлларнинг бўлиши худди туркларнинг муқаддас шаҳарда улар ёнида туриш билан баробар эди».

Унинг қиёфаси ҳақидаги тасвирни бизга рус шоири Кантемир Ксенон тимсоли орқали қолдирган. Долгорукий

йигирма ёшида «кал илоҳа томонидан жиловлаб олинган» бўлиб, қуидаги шеър ҳам ўшанга тегишли:

*Ўсмирликда сакбонлар шикор учун этган тарбия...
...Балони ҳам билмас у, илкис сўзлардан бошқа
Сурбет қиёфа ила тафтиш этмоқчи барчани...*

Замондошлари Долгорукийни «кувноқ феълли», аммо бошқалар билан муомалада ўта қўпол, деб тилга олишган.

Иван Долгорукийнинг шахсиятида ана шундай қусурлар мавжуд эди. Аммо Долгорукийлар наслидаги бир жиҳатдан кўз юммаслик керак: у баъзида ростгўй, бағрикенг ва мулойим ҳам бўлиб қоларди. Аммо хотини мутлақо бошқа назар билан нигоҳ ташлаган, унинг таърифлашича, Иван Долгорукий бутунлай бошқача қиёфага эга.

«У ножӯя ишларга умуман мойиллик кўрсатмасди,— дейди хотини. — Отаси, амакилари ҳамда қариндошурӯғларининг талончиликларида мутлақо иштирок этмас, ҳатто бу ҳодиса юз берганида, улар билан жанжаллашиб қолган». Айтишларича, у бир куни ёш Пётр II нинг қулогидан тишлаб олган, подшо шу заҳоти уни ўлим жазосига ҳукм қилган, бошидан жудо қилганларида, қанчалик оғриқ беришини билиб қўйсин, демоқчи бўлган.

Наталья Шереметьеванинг қаллиғи ана шундай одам эди. Кейинчалик тақдир уни бутунлай ўзгартириб юборди. Хотинининг таърифлашича, сургундан кейин... «Худо олдидаги тоат-ибодати канда бўлмас, ҳамиша мўмин-қобил, ювош, вақтида сидқидилдан рўза тутади, шу йўлни маҳкам ушлаган. Роҳиблик қоидаларидан яхши хабардор, унга риоя қиласи, ибодатхонага тўхтовсиз қатнайди. Илоҳий сирларнинг барча рукнлари билан мулоқотда бўлган».

«Эрим мени ҳам шу йўлга бошлаб, сабоқ берди, — дейди рафиқаси. — У камбағал бечораларга ҳомийлик қиласи, уларга марҳамат кўрсатар, ҳамиша Муқаддас китобни мутолаа қиласиди».

Сургунда юрган йилларида Иван Долгорукийнинг феъли ҳам обдон тобланди. Шунинг учун бошини кундага қўйганида, ўзини қаҳрамонлар каби тутган эди: жаллод Долгорукийнинг ўнг қўлини кесганида, у қатъий равишда шундай деди: «Мен Сендан миннатдорман, Парвардигори Эгам!» Жаллод унинг чап оёғини кесганида, ибодатини давом эттирди: «Исмингнинг асло ўхшаши йўқ, Раббим!» Долгорукийнинг чап қўлини кесдилар. Шунда у ибодатини тугатди: «Сени танидим, Раббиул Олам!»

Аммо Иван Долгорукийнинг мазкур барча хислатлари ёшлигида сезилмаган: Натальяга уйланганида, ҳали Муқаддас китоб мутолаасига берилмаган, ўзининг чопқир отлари, този итлари, умуман, бошқа қизиқишлиар ва ўзгача ҳаёт билан яшарди.

Ана шунда Долгорукий Наталья Шереметьевага дикқатини қаратди. Йигирма икки яшар бу йигитга ўн олти ёшли қиз ҳам қизиқиб қолди. Бўлажак эрини танлаш борасида Шереметьевада қандайдир алоҳида кўтаринки мақсад йўқ эди.

Қиз ўзининг бўлажак эрида ўзининг идеалини излаб ҳам ўтиrmади. Унинг сўзларига кўра, «ёшлик ақл-идрокни асир қилиб олган», у йигитни эри бўлгунга қадар мутлақо танимаган ҳам.

Айрим, айниқса эзгу кайфиятдаги тарихчилар Наталья «одамни англаб», шундан кейингина енгилтак йигитга маҳкам боғланиб қолган, дейишади. Бундай фаразлар ўрнига ўз таржимаи ҳолида Шереметьева нималар деганига қулоқ тутишга тўғри келади.

Долгорукийни қуршаб олган дабдаба ёш қизни бутунлай гангитиб қўйганди. Ўзи айтишича, уни Долгорукийнинг «давлат миқёсида биринчи шахс эканлиги тўғрисида»ги фикр бутунлай ошуфта этган. Долгорукий саройда машҳур обрў-марtaba ва гвардияга эга эди.

У барчанинг: «Оҳ, у нақадар баҳтли-саодатли!» — деб қичқирганини қониқиши ҳамда нозик таъблик билан таъкидлайди. «Буни қулоқларим билан эшишишга

асло қарши эмасдим», — дейди Долгорукая. «Табиатан ор-номусли», «бойлик», «барча одамлардан ҳам иззат-хурматга сазовор» деган мақтөв сўзлар ҳамда бўлажак ҳукмронлик даъвоси қизни бутунлай ўзига маҳлиё этган эди.

Долгорукая ўзининг таржимаи ҳолига доир қандай қизиқарли сатрлар битганига эътибор беринг: «Кимки марҳаматга зор экан, кўпчилик менинг қўллаб-қувватлашимни тавсия этади. Ўзингиз ўйлаб кўринг: ўн беш ёшга тўлай деб турган қиз шу қадар хушнуд юрса-я!» Долгорукая кейинчалик бўлажак роҳиба бўлиб олгач, ўзининг унашиш маросимини қўйидагича таърифланган: «Ростини айтишим керак, бундай машҳур кишилар жамланган йигинни кўриш камдан-кам насиб этади. Бизнинг унашиш маросимимизда империяга мансуб барча исм-шарифлар бор эди. Ажнабий вазирлар, машҳур жаноблар, бутун бошли генераллар ташриф буюришиди. Бир сўз билан айтганда, уйимиз қанча меҳмон бўлса, ҳаммасини bemalol сиғдиради. Бирор хона йўқки, меҳмон билан тўлмаган бўлсин. Никоҳдан сўнг унинг барча қариндошлари менга қимматбаҳо совғалар, бриллиант зираклар, соатлар, тамакидон ва атторлик анжомлари совға қилишди. Агар менга ёрдам бермаганларида, қўлларим бунча туҳфани кўтара олмасди. Никоҳ узукларимиз – уники 12 000, меники 6000 рубль эди. Акам эримга 6 пуд кумуш, қадимий идиш ва зарҳал қопланган сувдон берди. Маросим соат еттидан тунгача давом этди, шу боис ёруғ бўлиши учун қатронли бочкаларни ёқишга мажбур бўлдилар. Одам ниҳоятда кўп, каретагача тиқилиб келишганди. Улкан гулхан туфайли уйимизнинг олдидан кўчага қадар ҳалқ тўпланган, улус шундай деб қичқираради: «Худога шукур! Отамизнинг қизини улуғ одамга узатишмоқда!»

Наталья Шереметьева билан Долгорукий ўртасидаги мазкур никоҳ унинг ҳаётидаги бурилиш нуқтаси ҳисобланади. Бахтдан масрур, ўз акасига тоқат қилиб,

сўнг озод бўлган бу қиз қисматини бутунлай бошқа ўзанга буриб юборди. Ҳеч кимга номаълум Шереметьева энди ҳаммага таниш Наталья Долгорукаяга айланди.

Шереметьеванинг унашув маросими 1729 йил 24 декабрда ўтказилди. Бу Пётр II подшолик даврининг охирiga тўғри келди. 1730 йилнинг 19 январида Долгорукийларни қўллаб-қувватлаб юрган император ҳаётдан кўз юмди. Тахта Анна Иоанновна чиқди, у билан бирга тарих саҳнасида номаълум Бирон деган шахс пайдо бўлди.

Донғи кетган бирончилик бошланиб кетди. Долгорукийларнинг ўзларидан бирортани тахтга ўтқазиш тўғрисидаги режалари чиппакка чиқди. Юқори мансабдорларнинг барча ниятлари, замондошлар ибораси билан айтганда, «худди кераксиз идиш»дек бўлиб қолди. Улар орасида Долгорукийлар ҳам бор эди. Ҳукмдорнинг ғазабига учраш ва қатллар бошлаб юборилди.

Долгорукийларга сиёсий айб тақашди. Улар «император мулкининг бир неча юз минг маблагини талон-торож қилганлик»да айбланишди. Шу билан бирга князь Иваннинг ҳам бир пайтлардаги ҳаёти ва арзандалигига нуқта қўйилди.

У уйида, хотини ҳузурида баҳтсиз одамга айланди. Хотини билан бирга ўлган давлатни, ўзининг баҳт-саодатини ўйлаб йиғларди. Дўстлари юз ўгиран, «яқинлар узоқлашган», янги қиёфалар олдида хушомадгўйликни кўзлаб, Долгорукийни нарига улоқтиргандилар. Кўпчилиги эса «шубҳа-гумон остига тушмаслик учун» у билан учрашишни ҳам канда қилишди.

Наталья Долгорукийнинг охирги марта гвардияга қўмондонлик қилиб, ўзи ёқтиргмаган император аёлга таъзим қилганини кўрганди. Келин ўз эрининг ачиниш ва раҳмдиллик билан отлиқ аскарларни видолашиш учун бошлаб келганини, император тобути олдидан қандай ўтганини, уни ёрдамчилари суюб турганини кўрди.

Узун тикилган мотам либоси, шляпасида ергача осилган шаффоф ипак мато, паришон соchlар, оқариб кетган

юз — буларнинг барчаси умрининг охиригача Наталья-нинг хотирида сақланиб қолди. Қиз дераза олдида беҳуш йиқилди, ўтиришга ҳам мажоли қолмаганди унинг. Бир неча дақиқага эс-хушини йиғди-ю, сўнг кўз ёшларини тия олмай қолди.

Долгорукая хоним ўз келажаги, баҳти ҳақида қайгуриб, қарорини ўзгартириши мумкин эди. У энди гина унаштирилган, Долгорукий билан тўйи бўлмаган, кўёв билан бемалол алоқасини узид юборса бўларди. Аммо энди бу гўё иложсиз ишга айланганди.

Агар илгари Шереметьевани кўёв билан боғлаб турган ришта шуҳратпастлик туйғусидан иборат бўлса, энди унинг ўрнини бошқача ҳолат эгаллади: баҳтсиз одамнинг кулфати, ранж-алам ичида қолган тақдирига ҳамдард бўлиш ҳисси! Чунки эри бир чеккага суриб қўйилган. Натальянинг ғоят мулойим аёллик кўнгли тилга кирди. Шу билан бирга тўсатдан унинг аслзодаларга хос мағрурлиги бош кўтарганди.

Шереметьевлар ўз наслини XIV асрга бориб тақалади, деб ҳисоблашган, бу Рюрик аждодлари ўрта бўғинининг сулоласига тегишли. Уларнинг кўпчилиги «давлатга хизмат қилиб, урушларда ўз бошидан ажралган», россиялик давлатпаноҳлардан турли унвон ва нишонларга сазовор бўлишган. Айнан шу боис Наталья аслзодаларча мағрурлик илиа ўз куёвини тарк этиб, душманга ён боса олмасди.

Шереметьеванинг иззат-нафси, ўз сўзлари билан айтганда, «энг пасткаш одам», яъни бир пайтлар унинг қариндош-уруғларига этик тикиш билан шуғулланган инсон бугунга келиб, барчанинг тақдирига амру фармон берувчига айланганини, одамлар қўлини ўпиб, «Аъло ҳазратлари» дея атрофида гирдикапалак бўлиб турганларини асло ҳазм қила олмасди. Наслдан-наслга ўтиб келаётган ана шу аристократларча мағрурлик, нафсоният Натальянинг ўз қаллиғидан воз кечишига йўл қўймасди.

Бунга унинг авлодига хос виждонлилик фазилатини

ҳам қўшиш керак. Натальянинг отасини Пётр ростгўйлиги, ҳалоллиги учун бекордан-бекорга «Баярд» деб атамаган. Шереметьева шундай деб ёзади: «Бу ҳалолликми ёки имонми? У буюк бўлганида-ку, қувончу хушбаҳтлик илиа изидан кетардим, аммо Долгорукийга баҳтсизлик юзланганида, ундан воз кечайми? Мен виждонсизларча айтилажак бундай маслаҳатга рози бўла олмайман. Менда бугун биттасини севиш, эртага эса бошқасини яхши кўриш одати йўқ».

Ахлоқий мотивлар билан бирга, энг аввало, «кўнгилларнинг узилмас иттифоқи» деган ақида, «мехрмуҳаббатнинг абадий қовушмоғи» туйғуси бор эдики, бу орзуманд қизнинг фикр-хаёлида азал-азалдан тўлиб-тошган эди.

Наталья ана шу ўйлар кучи билан ўз баҳти сари қайтди. Қариндош-уруглари жўрттага тўйни орқага суриш, алоқани узишга ҳаракат қилиб, куёвдан воз кечиши маслаҳат беришди. Лекин Наталья бунга кўнадиган қиз эмасди.

Шереметьева турмушга чиқиши, катта оиласа кириши, барчага ёқиши, уларнинг кўнглини топиши керак эди. Шу мақсадда у ҳал қилувчи қадамни босишга қарор қилди. Москвадан ўн тўрт чақирим нарида, Владимир йўлида жойлашган Горенки қишлоғидаги Долгорукийлар кўнимгоҳида ниҳоятда дилгир никоҳ маросими бўлиб ўтди.

Йиғи-сиги билан уйни тарқ этган келинни фақат икки кампир черковга бошлаб келди. Унинг йиглайвериб кўзлари шишиб кетганди. Шу тарзда қайнона-қайнотасининг уйи томон йўл олди. Долгорукая бу қарори билан ўзини тарих саҳифаларида ёзиб қолдирди. У ўз ҳаётига зомин бўлди. Аммо шоирлар Долгорукаяни мадҳ этдилар. Шу тарзда у тарихда абадийлик касб этди. Бу босган қадами туфайли Долгорукая мангулик қозондикси, князъ Иванни ҳам абадийликка мушарраф этиб, Долгорукийларни шон-шарафга буркашга муваффак бўлди.

Орадан уч кун ўтгач, турмушга чиқкан Долгорукая учун азоб-уқубатли дамлар бошланди: «Қирқ йиллик умримнинг фақат йигирма олти куни омадли бўлган экан, холос. Шунча йиллардан буён қамоққа тушгандайман. Ҳар бир куним икки йилдек ўтади, ундан кам эмас», — деб ёзганди Долгорукая кампирга айланиб, эллик ёшни қоралаб қолганида.

Ўзининг изоҳига кўра, биринчи «тўй ширинлиги» сенат котиби томонидан уч кун ичидаги энг олис қишлоқлардан бирига кетишлари кераклиги ҳақидаги буйруқ бўлди. Узоқ йўл босиб, уч ҳафталик муддатда бориш шарт эди у ерга. Сургун қилингандар шаҳардан 900 чақирик йўл босишгач, отлиқ аскарларни қайтариб олишди. Долгорукийлар Касимов, сўнг Селиша қишлоқларига бир амаллаб етиб олишди. Кулбага тиқилиб ўтирганларида, зум ўтмай янги фармойиш ҳақида эшишишди. Қишлоққа кириб келган гвардиячи зобит аскарлар ҳамроҳлигига уларни милтиқ найзалари билан тутиб, бир сафга тизди-да, араваларга чиқиши буюрди.

Сургундагиларнинг пойтахт шаҳардан 4000 чақирик олисга юборилишларини эшишган Наталья даҳшатга тушди. Улар кучли назорат остида эдилар. Соқчиларнинг ҳеч кимни яқинлаштирумаслиги, фақат черковга олиб боришлари мумкинлиги ҳақидаги овозалар рост бўлиб чиқди. Долгорукийлар узоқ ва машақкатли йўл босиб, Березов қишлоғига кириб боришли.

Оғир йўл азобини бошдан кечириш ва Березовда яшаш машҳур фельдмаршалнинг навниҳол қизи учун ғоят машақкатли эди. Долгорукийларни саройдаги ўн нафар хизматкор кузатиб келар, улар билан бирга князь Иваннинг севимли оти ҳам бор эди. «Агар рассом бўлганимда, унинг сиймосини чизишдан асло уялмасдим», — деб ёзганди Наталья бу жонивор тўғрисида.

Сургун қилингандар фақат бекатларда маълум қулагилкларга дуч келишарди. Баъзан този итлари билан ов қилишар, уларни ўрмонга қўйиб юборишарди. Долго-

рукийлар олиб бориладиган баржа деворлари намлик ўтмасин, деб ичидан суваб ташланганди. Аммо шунга қарамай, сургун улар учун барибир ниҳоятда оғир эди.

Наталья, ҳатто эрининг уйига қўчиб ўтишдан ҳам даҳшатга тушар, яқин кишилари билан учраштиrmай олиб кетишса нима бўлади, деб хавотирга тушарди. Долгорукая учун қариндошларидан ажralиши қанчалик қийин бўлганини англаш қийин эмас. Унга яқин кишиларига хат ёзиш мумкин эмаслиги тўғрисида хабар келди. Ўша дақиқаларда Долгорукаянинг аянчли аҳволини кўриш керак эди, холос. Сургунда юрган кишиларга қофоз, қалам бериш қатъиян тақиқланганди.

«Бу хабарлар менга қанчалик таъсир қилганини билсангиз эди, — деб ёзади Наталья. — Мен, энг аввало, ота-онам ва қариндош-уруғларимизнинг уйига боришдан маҳрум этилгандим. Энди улар тўғрисида эшитмасдим ҳам! Битта-ю битта укам бўлиб, мени ниҳоятда яхши кўрарди. Сингилларим ҳам қолиб кетди... Ё Раббим, мен қандай бало-қазога дуч келдим ўзи! Раҳм-шафқат, яқинлик, қон-қариндошлиқ — барча-барчаси чидаб бўлмас даражага етиб, қайнаб-тошди! Энди яқин кишиларимни кўришга зор бўлиб, улардан айро яшасам керак. Мен шўрликка ким ёрдам қўлини чўзади экан? Энди мени йўқлашмайди, қаердалигимни билишмайди ҳам! Улар ҳақида хабар топганим билан ҳеч ким кўмак бермайди. Балки бу ердан мен ҳақимда, ўлди, дунёдан ўтди, деб хабар қилишар? Улар фақат йиғласалар керак... Менинг ҳиссиётларим ана шу туйғудан заифлашиб, хиралашди, шундан сўнг кўз ёшларим оқиб кетди».

Долгорукаянинг қадрдонлари, қариндош-уруғларидан узоқ-узоқларда жудоликда яшаши ўта оғир, мashaқатли эди! Натальянинг қўллари музлаб қолганини ҳам айтиш керак. У Касимов қишлоғида, каютада тарбиячиси билан охирги марта хайрлашганини элас-элас эслайди.

Янги келин-куёв учун сургун шароити ҳаддан зиёд мashaқатли эди. Наталья болалигидан ҳашаматга

үрганган, унинг тарбияси нозиктабиатликка асосланган эди. Ўзининг айтишича, уйдан, қариндошлариникидан бошқа ҳеч қаерга бормаган, Москвадан ташқари катта шаҳарларни кўрмаган. Энди эса мутлақо нохуш кўргиликлар...

Наталья ўзининг барча олтин, кумуш тақинчоқларини қолдирган, олмослари, пўстини, ипак пайпоқ ва кўйлаклари билан хайрлашганди, фақат пошша оймининг тухфаси бўлмиш қимматбаҳо тамакидонни ўзи билан олганди, холос. Йўлда далада, ботқоқликларда ётишга тўғри келди, тўшак кўпинча бутунлай ҳўл бўлиб қолар, эрталаб йигиштирганда, баржа сув билан тўлган бўларди. Баъзан тўхташга тўғри келар, Натальянинг сўзларига қараганда, шу қадар оғир руҳсизлик ҳукмрон эдики, барчанинг боши қақшаб оғириди. Йўлда кетаётисб, эри Иваннинг сувга чўкишига бир баҳя қолганида Наталья сал бўлмаса, ҳушидан кетиб, иссиғи чиқиб кетди. Йўлларда Долгорукая ўлгудек қўрқкан қароқчилар изғиб юради. Кичикроқ қишлоқда тунаганларида маҳфий хатдаги кўрсатмага мувофиқ, қароқчилар келиши керак эди. Наталья ўша тунни шунчалик қўрқувда ўтказганки, кейинчалик бу ҳақда эслаганида юраги орқасига тортиб кетарди.

Ҳар жиҳатдан бекаму кўст ётоқхона ўрнига, пичан солинган омборларда ётишга тўғри келди. Бир пайтлардаги кўплаб хизматкорлар ўрнига фақат битта қиз бўлиб, у ҳам кир юувчининг ёрдамчиси эди, холос. «Болалигимдан момақалдироқдан ўтакам ёриларди, — дейди ўзи тўғрисида Долгорукая. — Аксига олиб, йўлда шамол туриб, чақмоқ чақар, осмон гумбурлаб, қайиқ у ёндан-бу ёнга қаттиқ чайқаларди».

Наталья, икрорига кўра, «рўшнолик»ни ҳар бир дақиқада кутган. «Сув бўйлаб йўл юриш бутун ҳаётимни барбод қилди», — дейди у Сибирь томонга йўл олганларини таърифлаб. Натальяга тоғда юриш ҳам жуда даҳшатли кўринди. Ғадир-будур тошлар устидан юзлаб

чақирим юришга тұғри келар, бу жойлардан фақат отда үтиш мүмкін зди. «Юрагим ёрилиб кетса керак, деб үйлагандим, — дейди Долгорукая. — Дам олишга рухсат беринг, деб юз марталаб сұрагандирман. Қайда дейсиз, әрталабдан-ярим кечагача фақат юришга тұғри келарди. Атрофда бирортаям уй күринмас, фақат тұрт юз чақиримдан сұнг кичкина карвонсарой ҳовлилари намоён бўлганди».

Азоб-уқубатлардан иборат сургун йўли. Ўн олти яшар Долгорукая узоқ масофани қисқартиришга қанчалик уринмасин, энди шод-хуррамликни қайтариб бўлмасди. Дарёлардан сузиб үтишда у ўз каютасида үтирап, сұнг худди ёш бола сингари дастрўмолини ювиб қўярди.

Натальянинг шўх-шодон кулгиси ҳам эшитилиб қоларди. Аммо хуш кайфият бир неча дақиқа давом этар, бу кўз ёшлари орасидан сизиб чиқкан шодлик бўларди, холос. Мижжалари доимо ёш билан тўлган хаста эри ҳам у билан бирга туганмас азобларни бошидан кечирарди. Йўлда аслзодалик ҳамияти бир неча бор азият чекишига тұғри келди. Натальяга зобит бошлиқлар «пасткашларча» муносабатда бўлишар, чунки уларнинг ўзи «пасткаш» дехқонлардан келиб чиқкан зди. Йўллар ҳам, сургун жойи ҳам яхши эмасди. Бу жойлар Худо томонидан унutilган бедаво жойлар зди. Долгорукая Березовни шундай таърифлаган:

«Бу ернинг атрофи сув билан ўралган. Аҳолиси пасткаш ҳалқ. Ҳом балиқ ейишади, итларга миниб юришади. Буғу терисидан тикилган кийим киядилар. Кулбалари кедр ёғочидан тикланган, кичик дарчалар ойнаси ўрнида музни кўрасиз. Қиши саккиз ёки ўн ойлаб давом этиб, чираб бўлмас совуқдан иборат. Ҳеч нимани: нонни ҳам, мева-чева, ҳатто карамни ҳам кўрмайсиз. Ўрмонлар ўтиб бўлмас ботқоқликлардан иборат. Ичишга, ейишга ҳеч вақо йўқ, бирор нарса олиб келишмайди ҳам».

Долгорукийлар ана шу кедрзор ўрмонлар, қаҳратон совуқ, туман ва бўронлар орасидаги ёғоч саройда яашаш-

лари керак эди. Саройда иккита печка бўлиб, Наталья-нинг ёғоч қошиқдан фойдаланишига, қалайи стаканлардан сув ичишига тўғри келди. Бу ерда у худди қариндош эркаклар каби ўрдак, ғоз ва оқкушларга қараб юпанар, черков лиbosларини тикиш билан машғул бўларди. Баъзи ҳолларда березовлик кўнгли очиқ аскарбошиларнинг кечки ўтиришларида қатнашиши мумкин эди. Ҳаётининг оғир дақиқаларида эса, ўзи билан олиб келган соатларни «турли хил озиқ-овқатлар»га алмаштиради.

Унинг ўз ҳаёти тўғрисидаги битикларида даставвал эзтиқод йўлида қурбон бўлган Варваранинг тасвирини бергани бежиз эмас. Натальянинг қисматига кўп кўз ёши тўкиш ва ғам-алам насиб этди. Ҳар бир дақиқа шу қадар қайғу ва дард оғушида ўтардики, бу ҳолат, «ҳатто дажжол давридагидан ҳам баттар эди». Шундай дақиқалар бўлганки, Натальяга ҳатто қуёш нур сочмаётгандай ту-юлган. Фақат эри билан бирга кўз ёши тўкиш озурда кўнглининг азият чекишини сал-пал енгиллаштиради. Гарчи Долгорукая ўзини кўлга олишга уринса-да, гарчи иродаси бўш эри ва қариндош-уруғларининг кўнглини кўтармоқчи бўлса-да, барибир, бу унинг ғам-қайғусини енгиллатмасди. У кўпинча ёлғиз қолар, кўз ёшига зўр берар, қанча истаса, шунча ғам чекарди. Айрим дақиқаларда, ҳатто оёқда ҳам тура олмасди. Таскин-тасаллиси биргина эри бўлиб, ўзининг сўзларига қараганда, фақат шу инсон туфайли у шаън-шавкати, бойлиги ва хеш-акраболаридан воз кечган эди: «**Мени фақат эримнинг ёнимда бўлгани кўнглимни кўтарар, у ҳаммадан азиз, дунёда мен учун энг муҳими шу эди**», — деб тан олган эди Наталья.

Наталья князь Иваннинг меҳр-муҳаббати, баҳт-саодатли кунлари учун умрини бағишлиди, ҳаётини фидо этди. У ҳам Натальяга миннатдорчиллик билдириш учун ғамига ҳамдам бўлиб, барча азоб-уқубатини баҳам кўрарди. Аммо рафиқаси учун ғоят азиз бўлган бу одам хотинини ҳамма вақт ҳам яхши кўришнинг уddасидан

чиқа олмасди. У Березовда хаста хотинига қарап, саройга олиб борар, түшаги ёнидан жилмай, унга спирт ҳидлатарди. Натальянинг ёнида «шерикичиллик» учун ўтирар, кема палубасида ётганида, устига пўстин ташлаб, у ёқ-бу ёғини тўғрилаб қўярди.

Аммо Иваннинг Березовдаги ҳаёти унчалик ёмон эмасди. Сургуннинг оғир йилларидаги ҳам у аввалги йиллардаги саёқ ҳаётини эслаб қолди. Шу боис маҳаллий гарнизон зобитлари ҳамда котиблар билан бирга ароқхўрлик қилиб, маст-аласт ҳолда жанжалларга аралашадиган бўлди. Бунга ғам-аламда ўртанган хотини қандай чидалган, айтиш қийин. Наталья қанчалик йиглаб-ёлвормасин, эри барибир кундузи ҳам, кечалари ҳам токи ҳушини йўқотгунча ичарди.

Аммо ана шу баҳт ҳам Долгорукаяга узоқ насиб этмади. Сургуннинг саккизинчи йилида эрини «ундан тортиб» олдилар. «Мен умримнинг охиригача у билан бирга бўлмоқчи эдим, – деб ёзади Долгорукая. – Бирга яшаган қора кулбам подшо қасрларидан ҳам зиёда эди, аммо гуноҳлар туфайли Раббим уни бизга кўп кўрди».

Долгорукийни тор, зах ертўлага қамаб қўйишди. Наталья уни фақат ярим тунда яширинча бориб кўра оларди. Эрига кечки овқатни элтар, соқчилик қилаётган аскар орқали бериб юборарди. Бироқ бундай дийдорлашиб туриш ҳам тезда интиҳо топди. 1738 йилнинг кузида қопкоронғи зулмат тунда княгина Наталья охирги баҳтидан ҳам маҳрум бўлди.

Чопар орқали махфий равишда буйруқ юборилган эди. Шунга кўра, таҳликали сукунат ичиди Иванни бир неча киши билан бирга кемада Березовдан олиб кетишиди. Бундан хабар топган Долгорукая ўзини ерга отди, қичқириб, соchlарини юлди. У йўлида учраган кишининг оёқларига ўралашиб, кўзларидан шашқатор ёш оқизганча, эри билан хайрлашиб қолишга изн сўрарди: «Рахмшафқат қилинглар, – ёлворарди Наталья, – ахир сизлар насронийсизлар-ку, кўришга ва хайрлашишга рухсат бе-

ринглар!» Аммо бу уринишлари бекор кетди. «Бирорта ҳам раҳмдил киши топилмади, — деб ёзади Долгорукая. — Менга ҳеч ким тасалли бермади, аксинча қоп-қоронғи хибсхонага тиқиб, найза ушлаган соқчи ҳам қўйишиди».

1739 йил ноябрь ойида Иван Долгорукийни Новгород шаҳрида чархпалакка тортиб, қатл этдилар. Натальянинг бахтига учқун бериб турган энг охирги чўғ ҳам сўнди. У шу вақтгача эри билан нима рўй берганини билмаганди. Ҳатто, 1738 йилнинг нояброда ўзини монастирга қабул қилишларини сўраб, «агар эри тирик бўлмаса», роҳибага айланиш учун сочини қирқтиришга ижозат сўраганди. Бу сўзлардан маълумки, кузда қамоқقا олинганидан сўнг Наталья эрининг қисмати қандай кечганини тахмин қилган. Олдиндан ҳис этиши уни сира алдамади: Иван Долгорукийга нима бўлгани ойдинлашди. Наталья учун ватанига қайтиш имконияти туғилди.

1740 йилда Долгорукая хоним ўзининг икки фарзанди билан Березовдан жўнаб кетди. Унинг Москвага ташрифи Анна Иоанновнанинг ўлемига тўғри келди (17 октябрь). Ватанига қайтиш Долгорукая учун бахтининг янада ярқираб намоён бўлиши эди. Бошидан булут ариб, осмонини ёритган иккинчи воқеа ҳам рўй берди: тез орада у нафратланган Бирон ҳам қамоқقا олинди. Кўп ўтмай Елизавета Петровнанинг подшохлик даври бошланди, яъни «тун қоқ пешинга алмашди». Долгорукая токи Екатерина II давригача яшашга муваффақ бўлди. Император хоним уни ўзининг хатларида «ростгўй она» деб тилга оларди.

Аммо эри аллақачон қатл этилган, баҳт-икబолни сира ортга қайтариб бўлмасди. Азият чеккан кўнгилга фақат биргина гўша — ибодатхона тасалли бериши мумкин эди. Сургунда бўлган Наталья ўғлининг тақдирини ўйлаб, 15 йилдан сўнг (бу пайтда у қирқ беш ёшда эди), 1758 йилда Киевдаги Флоров монастирида Нектария исмли роҳиба сифатида соchlарини қирқтирди. Ана шу монастирга, орадан уч йил ўтиб, уни қариндош-уруглари йўқлаб келишди. 1810 йилда эса набираси ташриф буюрди. У бувисининг

хўжрасини кўздан кечирди, сўнг тош устида ўтирганча, бувисининг сиймосини эсга олди (Киев аҳолиси ўртасида тарқалган ривоятларга кўра, Долгорукая сочларини қирқтиришдан олдин Днепр қирғоғига чиқиб, дунёдан бутунлай воз кечгани рамзи сифатида ўзининг никоҳ узуги-ни дарё пўртаналярига ташлаган экан). Бу ерда Долго-рукаянинг яна ўн йилдан ортиқ яшашига тўғри келган. Унинг кичик, ярим савдойи ўғли қўлида вафот этди. Бола бир ярим ёшда бўлганида, онаси Сибирнинг машақатли йўлларида олиб юрган эди. Наталья монастирда 1767 иили ўзининг «Мактублар» асарини яратди.

Княгина Долгорукаянинг оғир ҳаёти 1771 йил 3 июлда ниҳоясига етган. Киев-Печёрск қабристонида, ибодатхона черковига кираверишда ўғли билан бирга 56 ёшли, машҳур фельдмаршалнинг шўрлик қизи мангуга кўз юмиб ётиби.

Ушбу монастирга унинг отаси чет элга жўнаб кетишидан олдин зиёратга келар, Успенъя хилхонаси учун шоҳона кумуш эшиклар туҳфа қилганди. Қабр устига император хоним Екатерина II фармойиши билан панжара ўрнатилди. 1810 йилда Натальянинг набираси Долгорукий машҳур саёҳати давомида келиб, бувисининг қабрини зиёрат қилди. Жаноза маросимларини ўtkазиб, тирик қолган кишилардан бувиси ҳақидаги хотираларни сўраб-суриштирди.

XVIII асрдаги рус аёлларидан бирининг қисмати шу тарзда интиҳо топган. Шундай масканда интиҳо топдики:

Унда йўқдур ғам ҳам, алам ҳам,
Унда лангар ташлаган умид.
Унда Раббим ҳам абад, ҳам ишқ...
Шудир айнан ҳаётнинг ўзи.

Бу шунчаки оддий умр бўлмай, балки музaffer ҳаёт эди.

Мард бўлинг!

Сарсон-саргардонликдаги азоб-уқубатлар

Мазкур воқеа мен ва хотиним Дороти анча ёш бўлганимизда рўй берган. Хотиним қўшни аёл билан дўстлашган. Бу аёлнинг исми Норма эди.

Норма жуда ёқимли, муомалада назокатли эди. У эри ҳамда кичкина ўғлини ниҳоят яхши кўрарди.

Эри яхши пул топар, оиласи ҳеч нимага муҳтожлик сезмасди. Норма ўзини бемалол бола тарбиясига бағишлиши, дўстлари билан борди-келди қилиши ҳамда шу вақтгача машғул бўлган француз тилини ўрганишни давом эттириши мумкин эди.

Оилада ўзаро меҳр-муҳаббат, тинчлик-осойишталик ҳамда келишувчанлик ҳукмрон эди. Бу Норма эрининг ҳамкасби бўлмиш бир эркакнинг хотини билан сухбатлашгунига қадар давом этди.

Маълум бўлишича, ўша эркак умумий ғазна орқали катта сарф-харажат қилган. Ўзига битта эмас, учта машина сотиб олган, икки қаватли уй қурган. Ваҳоланки, ўша вақтларда Норма оила аъзолари билан бир қаватли уйда яшарди. Ҳалиги эркакнинг аёли дўконга кириб, нархига қарамай, ўзига ёқкан маҳсулотларни олаверган. Норма эса харид учун молларни диққат билан текшириб, сўнг танларди. «Мен нимани истасам сотиб оламан, деб чегарадан чиқмаслик керак, чунки пулни мен эмас, эrim топяпти», — деган ақидага амал қиларди у. Бундай тартиб маълум вақтгача Нормани тўла-тўқис қаноатлантириди.

Воқеанинг индаллоси шуки, Норма ўзини маълум даражада баҳтли ҳисоблаган. Энди эса хафа, энг юксак ҳис-туйғулардан маҳрум, ҳақоратланган каби ҳис этди ўзини.

«Сенга нима етмаяпти?» — сўради ундан эри. Нормада ҳаммаси етарли, аммо у янада кўпроқ истарди. «Сизларда касса ўртада, аммо улар нима учун бизга нисбатан кўп пул сарфлашади?» — деб очиқ-ойдин айта олмади

Норма. У эрининг ҳар қандай ортиқча харажатга қатъий равишда қарши чиқишини яхши биларди.

Норма ҳеч нима қила олмади. Шунинг учун борғазабини ичига ютди. У ўзини бошқача ҳаётий тамоилилар ва турмуш тарзига эга бўлган кишилар билан таққослади, бу эса баҳтини барбод қилди.

Шу тариқа Норма ўзи ва яқинларининг ҳаётини заҳарзаққумга айлантирди. Унга бир фикр асло тинчлик бермасди: «Мен ҳам яхшироқ умр кечиришим мумкин-ку, ахир улар жуда зўр яшашияпти».

Наҳотки ҳақиқий баҳт-саодат ортиқча машинада бўлса? Ер юзидағи бирорта ҳам одам бошқага айланиб қолиш қобилиятига эга эмас.

Нимаики бўлмасин, сиз «ўз боғингизни ўзингиз яратмоғингиз керак». Қандай бўлмасин, «ҳаёт оркестри»да сиз, ўзингиз мусиқа асбобингизни чалмоғингиз шарт. Инсоннинг мақсади — ўзини асраш ва мавжудлигини англашдир.

Спиноза шундай деган: «Агар от одамга, худди шунингдек, ҳашаротга айланиб қолганида борми, у мутлақо мавжуд бўлмасди». Мен қўшимча қилмоқчиман: агар қўшнингизга айланиб қолсангиз, сиз ҳам мавжудликни бас қилган бўлардингиз.

Биз ўзимизни яхши яшаган кишиларга таққослаб, баҳтдан маҳруммиз, деб ўйлаймиз. Со лиширишнинг нима ҳожати бор?

Агар таққослаш керак бўлса, инсон ҳаётидаги бир нечта фожиали тақдирни эслаб кўриш мумкин, ана шунда сизнинг оиласвий ҳаётингиз жаннат мисоли кўринади.

Мана, узоқ Россияда рўй берган воқеалардан бири. XVII асрнинг биринчи ярми — рус православ черковида парчаланиб кетишнинг илк намоён бўлиш даври.

Мазкур парчаланиш марказида, Григорьев қишлоғининг энг хилват жойида Анастасия исмли қиз яшарди. У бой савдогарнинг фарзанди бўлиб, кўхна рус оиласида тарбияланди, аммо отаси камбағаллашиб ўлди ва қиз етим қолди.

Художўй, «ночорликда» яшаган Анастасия тиним билмай черковга қатнар ва ибодат қиласарди. Афтидан, тақдир дугоналариға нимани раво кўрган бўлса, унинг ҳаётига ҳам шуни тақдим этди. Яъни, ғам-ташвишдан иборат ҳаёт ва умри поёнида сокин қишлоқ қабристонида ором олиш.

Анастасия яшаган қишлоқда, у билан бирга, тарихчилар тилида айтганда, XVII аср «баҳодири», эски эътиқоднинг машҳур ҳимоячиси Аввакум ўсди ва вояга етди. Тақдир бу икки инсонни бир-бирига боғлади.

Деҳқонлар майший ҳаётидаги оғир шароит, турмушга чиқиш истаги, шу билан ўзининг таъминотини озгина бўлса-да енгиллаштиришга интилган Анастасия Аввакумга турмушга чиқишга мажбур эди. Оддийгина қишлоқ черковида бўлажак зри билан никоҳланганида, ҳеч қандай иззатталаблик, оиласда ҳукмронликни қўлга киритиш нияти йўқ эди бу ночор қишлоқ қизининг.

Анастасия мазкур никоҳ ўзини қай манзилларга олиб боришини мутлақо билмасди. Қишлоқи етим қизга тақдиди боғланган Аввакум темирдай мустаҳкам иродали, «улуғ» ғояларга мутаассибона берилган эди. Бу тоифа кишилар ҳаёт ва ўлим ўртасидаги кураш даврида дунёга келади, улар гўё ана шу кураш туфайли яшагандай кўринади. Мазкур шахслар учун хотиржам, сокин дамлар яратилмайди, ўzlари ҳам шундай кунлар учун яратилмайди, албатта.

Аввакумнинг оғир, зил-замбил ташқи қиёфасидан қандайдир енгилмас куч-куvvат ёғилиб турарди: яғрин-

лари кенг, новча, кўзлари катта-катта, гўё фақат курашиш учун яралган, дейсиз. Белгиланган тўйни ўтказгандан сўнг 21 ёшида дъякон, икки йилдан сўнг поп, саккиз йил ўтиб эса, олий мартабали поп вазифасига ўтган Аввакум православ динининг «сустлашган» даврида бор куч-куввати ва темир гавдаси билан ўзига қадрдон бўлган ўтмишни қайтариш йўлига ўтди.

Ўтмиш қадриятлари учун курашга отланган бу одам қадимги рус киши сига хос барча ақлидрокни ўзида мужассамлаштирган эди. Аввакумни ҳар бир дақиқа ўқиш, ўрганиш, тарғиб қилиш, курашишга ундар, уни бу йўлдан ҳеч нима қайтара олмасди. Ҳақиқатан ҳам қўлида учта ёқилган шамни беихтиёр ушлаб турган киши учун бирор бир курашнинг қадри бормиди? Аввакум умрбод ўқиш-ўрганиш билан машғул бўлди.

У ўзининг тарихий ролини кейинчалик кексалигига ёзган машҳур «Авлиё-анбиёлар ҳақида қиссалар» асарида шу тарзда кўрсатган: «Мен, гуноҳкор банда, ўлим топмасдан подшо амри остидаги шаҳарда яшаб, Сибирь мамлакатида Раббимнинг сўзларини ўқиб, тарғиб этганман».

Эҳтимол, феъл-атворининг жами кучи ва сабр-қаноат Аввакумга онасидан мерос бўлиб ўтгандир. Онаси «улуг мардонаворлик кўрсатиб» ҳаётдан кўз юмган, бир умр эътиқодгўй, художўй, ибодатли аёл эди.

Аввакумнинг метин феъли чек-чегара билмас, ҳад-ҳисобсиз дарражада эди. Бу одамни қишлоқдан ҳайдаб юборишар, у эса бошқасида пайдо бўлиб қоларди. «Бошқа жой»да ҳам Аввакумга босим ўтказишар, ўлгунча калтаклашар, черковда ибодат чоғида руҳонийлар киядиган либосларидан ушлаб, ерга судрашар, у эса тинмай ибодат қилгани-қилган эди. Боз устига бармоқларини нуқиб

жонидан тўйдириб юборишар, йўлинни тўсиб, милтиқ ўқталишар, Аввакум эса қўлидаги рўмолчани оҳиста силкитиб, ўзини отмоқчи бўлганларга қараб чўқинарди.

Аввакумнинг ҳовлисини тортиб олиб, ўзини ҳайдаб чиқардилар. Йўлда нон ҳам беришмади. У эса қўлига илмоқли чўп олиб тентиради, «балки Раббим шунга буюргандир». Кейин яна эски жойига судралиб борди. Аммо у ерда ибодатхона деворлари бузилган, харобага айланган эди. Юрьевликроҳиб Аввакум ўзи ҳақида шундай деб ёзади: «Бу ерда озгина, бор-йўғи саккиз ҳафта яшадим. Дехқон ва кампирларга ўлгудай ўргатдим. Аҳкомларни адо этаётганимда ҳузуримга келишди-ю, мени судраб чиқаришди. Сўнг кўчанинг ўртасида гавронлар билан уриб, оёқ остига олишди, кампирлар ҳам дастаклар билан урдилар. Ҳамроҳларимдан уч киши жойида ўлди ва уларни бир бурчакка улоқтиришди. Одамлар ҳовлига бостириб киришади, шу заҳоти поплар ва кампирлар шовқин солишади. «Манови ўгрини ўлдириб, жасадини жарга улоқтириш керак, токи итлар есин», — дейишарди улар.

Аввакум Юрьевдан уч кундан сүнг чиқиб кетди. Москвада уни ўқчилар тутиб олиб, қамоққа тиқиши. Оёқ-қўлини занжирбанд қилиб, аравада Андроньев монастырига элтиши. Сүнг қоронғи хонага тиқиб қўйиши. «У ерда ўтириб, уч кун на едим, на ичдим, — ҳикоя қилади Аввакум. — Зулмат қаърида занжирбанд ҳолда тонг оттиридим. Шарқ қайси томонда, фарб қайси тарафда, билмасдим, ҳеч ким олдимга келмас, фақат сичқон, суваралар ва қора чигирткалар чинқирап, бурга тўлиб-тошиб ётарди».

Қарангки, уч кунлик очлик ҳам метин иродага деярли таъсир этмади. Уни палаткадан чиқариши. Бош руҳоний келиб, ундан Никонга бўйин эгишини илтимос қилди. «Мен эса, — дейди Аввакум, — уни ҳақоратлайман, сўкаман».

Ҳамма жойда ҳамиша шундай ҳол тақрорланади: бош роҳиб черковда унинг соchlарини чанглаб, биқинига туртади, занжирларини силкитади, кўзларига, юзига тупуради, у эса чидайди, «Исо Масиҳ каби азиат чекади». Успенский соборида юқори мартабали арбоблар Аввакумни муртад деб эълон қилиши. У эса, парчинланган киши эрталабки ва тушлик ибодатни адо этиши мумкин эмас, деб таъналар ёғдирди.

Анастасия ана шундай метин иродали, қадриятлар учун курашувчи киши билан ўз тақдирини боғлаганди. Аввакум унинг тўхтовсиз черковга қатнашини билар, шу билан бирга ўзига ёрдам беришини, ҳеч бўлмагандан, диний тарғиботига халақит бермаслигини тахмин қилганди.

Аввакум бекордан-бекор муножот қилиб, халоскор хотин ато этишини сўрамаган экан. Анастасия, ҳақиқатан ҳам, кўхна рус ибораси билан айтганда, эрига «дўст» чиқиб қолди: бир оғиз гапирмай ортидан эргашди. У Аввакумнинг азиат чекишлари, азоб-уқубатлари ва «сансалорлиги»га teng шерик эди.

Аввакум билан музокаралар ўтказишгач, охирокибатда уни оиласи билан Сибирга сургун қилиши. Шу

фурсатдан бошлаб қишлоқ етимчаси, кейинчалик роҳиба бўлган Анастасиянинг чинакам азоб-уқубатлари бошланди.

Аввакумнинг хотинига сургунгача ҳам жуда кўп ғамалам чекишига тўғри келган. Ҳатто, эрга теккан дастлабки пайтларида анча машаққат чеккан. Аввакумнинг ҳовлисини тортиб олишгач, у билан бирга хаста, эндигина фарзанд кўрган, қўлида ана шу боласини кўтарганча Анастасия ҳам бирга юрарди. Бу аёл Юрьевда ҳам қийналиб яшади, эрини минглаб одамлар кўчада сазойи қилиб, калтаклаб, оёқ ости қилганларида, у ҳам азоб чекди.

Анастасия нари турсин, Аввакум ҳам ўзига нима бўлганини билмасди: тирикми-ўликми, англамасди. Сургунга жўнатилиши ҳақида фармойиш келганида, ўғли эндигина туғилган эди. «Шўрлик роҳибани, – деб ҳикоя қиласди Аввакум хотини ҳақида, – касал ҳолида аравага чиқаришди. Уч минг чақирим йўлни аравада, сувда эса чана орқали ўн уч ҳафтада босиб ўтишга тўғри келди, аммо бу ҳали йўлнинг ярми эди».

Оммавий жазолар жабрини Аввакумнинг хотини ҳам бирга тортарди. Қайсиdir тунда Тобольскдаги оломон чанани Аввакум турган уйга олиб келиб, унинг ҳузурига ёпирилиб кирди ва роҳибни «сувга чўқтироқчи» бўлди.

Анастасия бир ойни ўзи ва эри учун қўркув ичида ўтказди. Бу пайтда эри гоҳ ибодатхонада, гоҳ аскарбоши ҳузурида, гоҳ турмада бўларди.

Кўп ўтмай, сургун жойи ўзгарди: «Мени Тобольскдан Ленага жўнатиш буюрилди, чунки мен муқаддас ёзувни ҳақоратлаган, даҳрий Никонни эса, койиган эдим».

Ленага Аввакумнинг хотини ҳам бирга жўнади, албатта. Сургундагилар оиласи Енисейскка етганида, аскарбошининг янги фармойиши етиб келди: сургунни яна янги жойда ўташ керак.

Бу йўллардан юриш роҳибнинг хотинига янги азоб-уқубатлар келтириди. Унинг кўзи олдида болалари сал

бўлмаса чўкиб кетаёзди. Бўрон кутириб, улар тушган кемани сув қоплаган, палуба кўринар, она эса қандай бўлмасин, болаларини қутқаришни ўйлаб, бошяланг юрганча, Худога илтижо қиларди.

Роҳибнинг хотини янги жойда ҳам эрини жазолашларига гувоҳ бўлди. Аввакумнинг елкасига 70 дарра уришганини, кузда кун бўйи калтаклаб, унинг мажағланган ҳолда чак-чак томаётган томчилар орасида ётганини кўрди.

Анастасия эри билан бирга Сибирнинг барча дарё қирғоқларини кезиб чиқди. Бирор марта ундан ажралмади. Қамоқхоналарда ҳам, сомон тўшалган жойларда ҳам, ярим оч ҳолда, «итдай азоб еб», эрига яқинлашган сичқонларни уриб, нари ҳайдарди.

Анастасиянинг салкам музлаб қолаёзган кичик ўғли Исо Масиҳ туғилган кунида отаси томон югуриб, у билан бирга муздек ҳибсхонада тунаган. Эрталаб эса болани яна онасининг олдига қувиб юборишиди. Унинг қўл-оёқларини совуқ урган эди. Ярим музлаб қолган боласини кўрган онанинг аҳволини тасаввур қиласкеринг!

Сургундагилар Байкалга етиб келиб, уни четлаб ўтиб кетишиди. Бу ерда Аввакумнинг хотини Шикла дарёсида тасмаларни тортаётган одамларнинг қанчалик эгилиб-букилганини, «оёқ ва қоринлари» кўкариб кетганини кўрди.

Аввакум Анастасиянинг кўз ўнгидаги учинчи марта нақ сувга чўкиб кетаёзди. Хотини қирғоқда туриб, эри судраётган баржа (қайик) қийшайиб, сўнг ботиб кетганини, Аввакум эса белигача сувда турганини кўриб, йиғлаб юборди. Сўнг унинг ҳўл бўлиб кетган ички кўйлак-иштонларини дараҳт шоҳларига ёйиб қўйди.

Эри билан бирга Иргей кўли ёнида судралиб юрган Анастасия, қишида, ишсизларга ҳамда жажжи болалари билан боши кулфатдан чиқмаган роҳибга нарта (чана) ясашга ёрдамлашарди.

У Тобольск йўлида тўртинчи йили эри ва болалари билан Ингода дарёси бўйида очлик азобини тортди. Бу ерда одамлар очлик ва солнинг оғир юриши туфайли қирилиб кетарди. «Дарё кичик бўлса-да, соллар ниҳоятда оғир, нозирлар эса раҳм-шафқатни билмайди. Қамчилар жуда ўткир, калтаклар роса катта, гавронлар эса сербутоқ, жазолаш ҳаддан зиёд шафқатсиз – ҳақорат, койишларни олов дейсиз», – ана шундай узуқ-юлук, аммо таъсирли ифодалар билан ўша даврни эслаб ёзган роҳиб Аввакум.

Бу ерда Анастасия эри ва болалари билан бирга ўтва томир қазиб олар, шулар билан озиқпанишарди. Қишинаслыда эса қарағайнинг пўстлоғини шилиб ейишар ёки бўри, тулки гўштларини тановул қилишга мажбур бўлишарди.

Ана шу дамларда баҳтсиз хотиннинг кўз ўнгидаги иккита ўғли ўлди: улар ота-онаси билан тоғу чўлларда яланг оёқ юрган, биргаликда ўт-ўлан, ўлаксаларни егандилар.

Оиланинг кичик қизи Аграфена эса раҳм-шафқат қилишларини сўраб тиланчилик қиласарди. «Баъзан гўдакни дераза тагидан қувиб солишарди», – деб ёзганди унинг отаси.

Роҳиб ўтин олиб келиш учун ўрмонга кетганида, Анастасия гулхан олдида ўтириб, қизи билан кўз ёши тўкарди.

Даурияда олти йил мисли кўрилмаган азоб, муҳтожликни бошидан кечирган, беҳад азият чеккан роҳиба аёл, ниҳоят эри билан ортга қайтди. Аммо муҳтожлик, азоб ҳали тугамаган эди. «Чанада муз узра олти кун йўл босдик, – деб ёзади Аввакум. – Болалар ва эски лаш-лушлар учун иккита қирчанги от беришди. Менинг ўзим ва роҳиба муз устида мурдадай қотиб, яёв юрадик».

Ана шу йўлларда у бир неча марта йиқилиб тушди, чунки отлардан ортда қолмаслиги, улар билан баравар

юришга улгуриши керак эди. «Роҳиба шўрлик тентирар, ҳадеб ағдарилиб тушарди», — эслайди Аввакум.

Узоқ йўлда бир амаллаб тунашга ҳам мажбур бўлишган. Анастасия эрини панжара ортига элтиб қамаб қўйишганида, эҳтимол, неча марта жунжикиб, қалтирашига тўғри келгандир. Орадан уч йил ўтгач, у Даурия бўйлаб ҳам қалт-қалт титраганча кетиб борарди.

Қишлоқи етим қиз ана шу тариқа эри билан бирга ит азобини бошдан кечирган эди. У индамай, сабр-тоқат билан ўз насибасига тушган машаққатларга чидади. Роҳиб Аввакум билан сургуннинг бутун азоб-уқубатини ҳамда зилдай юкини баҳам кўрди.

Анастасия эрига эргашиб, Сибирь, Байкал, Даурияга ўз ихтиёри билан бормаган, албатта: унинг юксак дараҷани кўзлаган мақсади ҳам йўқ эди. Аммо Анастасия охиригача эрининг доимий ҳаммаслаги бўлиб қолди. У метин Аввакумни энг оғир дамларда ҳам қўллаб-қувватлади.

Бир марта роҳибнинг оиласида қизиқ воқеа рўй берди. Бу сургундан қайтгач, бўлиб ўтган.

У шаҳарга келгач, барча орзу-умидлари саробга айланганини тушунди. Эски ақидалар қайтмас бўлиб кетган эди.

Аввакум умидсизликка тушиб, чукур ўйга ботди. «Энди нима қилиш керак, яна тарғибот-ташвиқот билан машғул бўлиш оиласага фақат ғам-кулфат келтиради», ахир у хотини ва болалари билан чамбарчас боғланган-ку!

Анастасия ғам-ғуссага чўмган эрига кўзи тушиб сўради: «Нега ғамгинсиз?» Аввакум хотинига бир олам ташвишни қалаштириб ташлади. «Хотин, нима қилиш керак? — деди у. — Ташқарида қиши изиллаб, эшик қоқиб турибди. У бидъатдан иборатлигини биласан! Менинг гапирганим маъқулми ёки индамай ўтирганимми? Сизлар менинг оёқ-қўлимни боғлаб қўйгансизлар-ку!»

«Ё Раббим, Ўзинг мадад бергин! — жавоб берди Анастасия. — Нималар деяпсиз? Сиз ўзингиз, «хотинга боғланиб қолдингми, бас, ундан рухсат кутиб ўтирма»,

деганингизни, муқаддас китобдаги бу сўзларни ўқиб берганингизни ўз оғзингиздан эшитдим-ку! Мен сизни болаларим билан алқаб, Худо ярлақасин, дейман. Худди аввалгидек тарғиб-ташвиқ қилаверинг, бизни ўйлаб қайғурманг. Худонинг ўзи паноҳида асрайди. Фақат муножотларингизда бизни унутмасангиз бўлгани. Боринг, ишингизни давом эттиринг».

Аввакумнинг айтишича, у мазкур сўзлардан кейин «ғам-қайғудан иборат сўқирлик»ка барҳам берган. Яна қишлоқларга чиқиб, эски ақидаларга қайтиш ҳақидаги тарғиботини бошлаб юборган.

Мазкур ҳодисада уни руҳлантирган овоз хотини томонидан айтилган, чунки Лена ва Амурда юз марталаб азобни бошдан кечирган эди. Мотам кунларида ҳам Анастасиянинг эрига нисбатан зиғирча норозилиги сезилмади, етим жувон унга сира қарши бормади.

Русга қайтишда йўлда у бир неча бор йиқилганида, эрига қараб: «Бу азоблар узоқ давом этадими?» — деб сўради. — «Ҳа, ўлимга қадар», — жавоб берди Аввакум. «Ўндай бўлса, яхши», — деди лўнда қилиб Анастасия, сўнг яна муз узра юриб кетди.

Русда роҳибани баҳт-иқбол озгина сийлади, холос. Москвага қайтиб келишгач, подшо ва малика унинг эрига пул юборишди. Аммо бу фақат ярим йил давом этди, холос.

Уларни яна сургун қилишди. Бу сафар Аввакум ва хотинини совуқ, олис Мезенга юбордилар. Яна Москвага олиб кетишмагунча Анастасия эри билан у ерда бир ярим йил яшади. Аввакум дастлаб ибодатхонада, сўнг ўн етти ҳафта мобайнида Николо-Угрешский монастирининг муз-дек совуқ чодирида турди. Эр Пустозерсқда, хотин эса Мезенда яшарди. Шундан кейин Анастасия ўғли билан Москвага келди. У шу ерда ўз ҳаётининг кўп қиррали азоб-уқубатини поёнига етказди ва дафн этилди.

Бу аёлнинг ҳаёти, сўзсиз, фожиалардан иборат. Аммо у чекига нима тушган бўлса, ҳаммасига сабр-

бардош билан муносиб равишда чидади. Анастасияга ниҳоятда оғир эди, бироқ у ўз ҳаётини бошқалар билан таққослаганида, юз карра ёмон бўларди. Бундай муқояса аёлни кучдан маҳрум қилар, шу тариқа ўз эрига садоқат кўрсата олмасди.

Хотинимнинг дугонаси Норма кўпроқ хоҳламаганида ўзини янада баҳтли ҳис этарди. «Ўзингга тегишли бўлмаган нарсани истама», — дея мажбурият юклайди дин. Бу мажбурият биринчи навбатда уни ким адо этган бўлса, ўшани қутқаради. Бундай одам зиқналийдан бутунлай холи. Кўролмаслийдан буткул халос бўлиш эса, ҳаётни маълум даражада енгиллаштиради. Зиқна киши ҳеч қачон ўзини баҳтли ҳисобламайди — унга ҳамиша ҳамма нарса кам кўринади.

Моддий бойликларни баҳт билан асло тенглаштирманг. Бу икки тушунча аксар ҳолларда бир-бирига мос келмайди. Инсоният тарихи давомида уни яхши англаған донишманд кишилар бўлган. Сенека шундай деб таъкидлайди: «Тақдирнинг ҳар бир инъомига шубҳа ва ҳадиксираш билан муносабатда бўлинг».

Ахир ваҳший ҳайвон ҳам, балиқ ҳам алданиб қопқонга, қармоққа тушади. Сиздаги баҳт-иқбол неъмати ортида ҳам пистирма бўлиши мумкин. Кимки зиён кўришни истамаса, бу неъматлардан ўзини холис тутсин. У қармоққа илинган ёлғон хўрак бўлиши мумкин. Биз, шўринг қурғурлар эса яна овлашга уринаверамиз. Ўлжани қўлга киритсак кифоя, деб ўйлаймиз. Аслида эса ўзимиз тузоққа тушиб қоламиз.

Баҳтли турмуш тик чўққига, ярқироқ, дабдабали ҳаёт эса ҳалокатга элтади. Сизни ёлғон йўлга бошлаган баҳтга қаршилик кўрсатиш жуда қийин.

Соғлом ҳаёт тарзини одат қилинг, танангиз учун саломатликка тааллуқли барча нарсани сарфланг, бу борада ғамхўрлик қилинг. Майли, емак фақат очликин қондирисин, ичимлик ташналийни, кийим-кечак танани совуқдан, уй эса бутун вужудни ҳар қандай намгарчи-

ликдан асрасин. Аммо уй ёғочдан ясалғанми ёки рангли ҳамда бегона тошданми, бунинг сира фарқи йўқ. Шуни яхши билингки, инсон пичан тагида ҳам, олтин остида ҳам бир хил тарзда яширинади. Ҳар қандай безак, ҳашаматдан, меҳнатсиз қўлга киритиладиган нарсадан ўзингизни тийинг.

Ёдингиизда бўлсин, қалбдан бошқа илҳом берувчи нарса йўқ, унинг юксалиши учун эса ҳеч нима етишмайди.

«Мен қачонлардир ҳайкалга турмушга чиққан эдим»

Сиз ўз ҳис-туйғуларингизни қай тарзда намоён эта-сиз? Ёки уни умуман ошкор этмасликни афзал деб ҳисоблайсизми?

Эслатиб қўяй: барча даврларда ҳам ҳис-туйғуларни ифодалашнинг тўлақонли қулай воситалари бўлган. Кўхна мисрликлар севги-муҳаббат мавзусидаги қўшиқларни ошиқлар тилидан куйлашган. Бизга замондош ҳиссиётларни тўлақонли равишда шеърий шаклда ифода этишган.

«Илтимос, мени эшитинг», — аксарият эр-хотинларнинг ўтинчи шу тарзда намоён бўлади. Шу билан бирга сергак одамларнинг кўпчилиги аксар ҳолларда энг ёмон тингловчилардир.

Эшлишни истамаслик илдизи кўпинча инсоннинг ёшлигига бориб тақалади. Аксарият оиласларда билиб-бilmay болаларни эшитмаслик одатига ўргатишади. «Менга қулоқ сол», — қабилидаги гаплар шунга олиб келадики, бола ўзини худди эшитаётгандай тутади, аммо ўз иши билан банд бўлади ва аслида бирортаям сўзни қулоғига илмайди.

Айримларнинг ўта эзма бўлишига сабаб шуки, уларни ёшлиқдан бошлаб, куннинг қандай ўтганини батафсил гапириб беришга ўргатишган. Бола гапирган, ота-оналари эса тинглашган. Фарзандлар кейинчалик ҳар бир

воқеани икир-чикиригача айтиб беришга ўрганишади, бошқаларнинг гапини эса тинглашни билмайдилар.

Эшлишининг уддасидан чиқинг!

Эйнштейн вақт нисбий эканлигини аниқлаган эди. Эҳтимол, у оиласвий ҳаётда ҳам нисбийдир, агар оиласа жиддий аҳамият берилмаса шундай бўлади.

Инсоният вақтни турлича ўлчаб келган: қуёш, ой, юлдузлар ҳамда офтоб, қумсоат ва механик соатларга қараб белгиланган ва ҳоказо.

«Ҳайкал» билан никоҳдан ўтган инсон бахтга эриша олмайди, дейиш мумкин. Оташқалб Моцартнинг хотини ниҳоятда оғир ҳаёт кечирган эди.

Бир куни Моцартнинг олтмиш олти ёшли беваси Констанцани икки ғалати инглиз, мусиқа ихлосмандлари – Винсент Новелло ва хотини Мэри йўқлаб келишди. Улар мархум Моцартга алоқадор жойларни зиёрат қилиб юргандилар. Европа бўйлаб саёҳатга чиқишар экан, Моцарт қачонлардир бўлган жойларда тўхтаб, энг маъқул маскан Зальцбург, деган хуносага келишди. Сабаби, бу шаҳарда улар ҳали ҳаёт бўлган Констанцани учратишлари мумкин эди.

Констанца уларни илиқ кутиб олди ва машҳур эри ҳақида илтифот ила гапириб берди. Неча марта деб ўйлайсиз? Жуда кўп марта! Улар Констанцанинг синглиси Софи Хейбл ҳамда Моцартнинг кичик ўғли Ксавер билан ҳам учрашдилар. Бу боланинг туғилиши

Моцартнинг ўлимига тўғри келган эди. Орадан ўттиз саккиз йил ўтиб кетган. Энди Констанца ўзининг никоҳи ва эрига ана шу ўтган йиллар ортидан назар ташлади. Эҳ-хе, вақт унинг нигоҳини хиралаштирган, шу боис сайёҳлар 1829 йилнинг ёзида Зальцбургда бўлиб ўтган сұхбатдан бирор янгиликни олишолмади. Эр хотин Новеллолар Моцарт тўғрисида майда-чуйда тафсилотлар гача қизиқдилар, аммо икир-чикирлар Констанцанинг хотирасида сақланмаганди.

Новеллолар Констанцанинг қиёфасига назар ташлашиб: унинг юз ифодаси, француз тилида равон сўзлаши, қадди-қомати, хатти-ҳаракати жойида эди. Ўлимидан сал олдин Констанца ҳозирги кунда *Моцарт номи билан юритиладиган майдондаги уйга кўчиб ўтганди*. 1841 йилда Констанца дераза ойнасидан (у ўша йили вафот этган) Моцартга ҳайкал қўйиш учун тайёргарлик кўрилаётганига назар ташлади.

У тўлақонли равишда: «Мен қачонлардир ҳайкалга турмушга чиққандим», — дейиши мумкин эди.

Дунёда яхши кўриш мумкин бўлган битта одам бор...

Обрў-эътиборингиз ҳақида ўйлаб кўринг, ана шунда ҳаётингиз шоҳоналик касб этади!

Аниқ мақсадга интилиш — муваффақият сари қўйилган қадам, ўзига нисбатан меҳр-муҳабbat қўйиш — унинг гаровидир. Мен худбинликни тарғиб этмоқчи эмасман, аммо бошқаларни севиш, биргалиқда баҳтга эришишдан кўра, инсон, энг аввало, ўзини севишни ўрганиши керак. Ўзини яхши кўриш билан худбинлик ва мағрурлик ўртасида умумийлик йўқ. У мутлақо хотиржам ҳолатда рўй беради.

Ўзига ва бошқаларга нисбатан меҳр-муҳабbat бирбирига боғлиқ. Дунёда яхши кўриш мумкин бўлган битта одам бор, дейиш нотўғри. Ҳаётдан асосий мақсад ана шу инсонни топишдан иборатдир. Агар бундай одам топил-

са, унга бўлган муҳаббат ўзига ва бошқаларга нисбатан меҳр-муҳаббатни рад этишни талаб қилган бўларди, бу янада нотўғридир.

Инсоннинг чинакам қизиқиши — ўзининг барча имкониятларини мумкин қадар борича намоён этишдир. Бу эр-хотин муносабатлари ҳамда ҳаётнинг бошқа барча жабҳаларига ҳам тегишли.

Машхур руҳшунос Уильям Жеймс шундай фикрни билдирган: «Инсоннинг «мен» ва «меники» дегани ўртасидаги чегарани англаш ниҳоятда оғир. Биз муайян тушунчаларни нисбий тарзда ҳис этамиз ва унга таъсир этамиз. Шу тарзда ўзимизни ҳам айнан шу ҳолатда ҳис қилиб, ҳаракатланамиз.

Бизнинг нуфузимиз ва болаларимиз худди танамиз каби ўзимиз учун қадрли бўлиши мумкин. Борди-ю, улар бизга зарап етказса, жавоб тарзида ҳаракатларимиз пайдо бўлади.

Шу билан бирга, кенг маънода олганда, инсоний «Мен» одам нимани ўзиники деб ҳисобласа, яъни фақат ўзининг танаси ва руҳий кучларини эмас, балки ишдаги обрў-эътибори, отлари, яхтаси, банқдаги ҳисоб рақами ва бошқалар бутун жамулжам қийматни ташкил этади. Бу омилларнинг барчаси унда айнан бир хил ҳис-туйғу уйғотади. Агар улар жуда кўп ҳамда аъло даражада сақланган бўлса, у ғолибликни ҳис этади, аксинча ниҳояда оз ҳамда тобора камайиб кетаверса, аҳволи ёмонлашаверса, у тушкунликка тушиб қолади. Ҳар қандай нарсага бир хил даражадаги муносабат шарт эмас, кўпчиликка айнан ўша муносабатнинг ўзи кифоя қиласди».

Ўзини яхлит шахс деб ҳисоблаган одам мақсадни аниқ ҳис этади, барча ҳаётий соҳаларда муваффақият қозонишга уринади. Агар сизнинг мақсадингиз оилавий баҳтга эришиш бўлса, бунга сўзсиз эришасиз.

Муваффақиятларингизни ҳисобга олиб боринг!

Мен сизни Францияда, Людовик XIV даврида рўй берган ибратли бир воқеа билан таништирмоқчиман.

Франциска Д'Обинье мұкаммал шахс зди. Унинг ҳаёти бир текис кечмади. Биз мақсадға әришиш учун күпгина нохушликларга ҳам құл уриб құямыз, чунки ақп-идрок шуни бажаришимиз кераклигини «айтган бўлади».

Франциска Д'Обинье Тэодор Агрипп Д'Обиньенинг набираси, Констан ва барон Сюромонинг қизи зди. Барон Сюромо отасининг розилигисиз Анна Маршанга уйланди. Сўнг уни хиёнат қилғанлиги учун жазмани билан бирга ўлдирди. Кейинчалик 1627 йилда Шато-Тромпетта шахри губернаторининг қизи Жан Кардльякка уйланиб, ундан дастлаб ўғил, кейин қиз кўрди. Бу қиз 1635 йилнинг 27 нояброда Пиорт қамоқхонасида туғилган эди.

Тақдири ғоят ғам-қайғуга чулғанган қизнинг бутун аъмоли қамоқхона деворлари билан қуршалганди. Исм-шарифи Франциска Д'Обинье бўлган бу қиз дастлаб шоир Скаррон, сўнг қирол Людовик XIV нинг рафиқасига айланди.

Герцог Франциск ла-Рошфуко, яъни машхур

«Ҳаёт қоидалари» асари муаллифи унинг чўқинган отаси Франциска Тирако, графиня Неилльян эса чўқинтирган она бўлишди.

Бу қиз туғилганидан сўнг бир неча ой ўтгач, Констан Д'Обиньенинг синглиси Вильєтт хоним ундан хабар олгани қамоқхонага борди. Сўнг ночор оиласа раҳми келиб,

ўзининг жиянини Мюрсей саройига олиб борди, у ерда қиз бир неча йил яшади.

У тўрт ёшга тўлганида, кумуш идиш-товоқлари жуда кўп бўлган қамоқхона бошлигининг қизи билан ўйнаб ўтирас экан, у қизга камбағаллигини юзига солиб, таъна қилди.

— Тўғри, камбағалман, — жавоб берди кичкина Франциска, — аммо мен дворян қизиман, сен эмас.

Нихоят 1639 йилда Д'Обинье қамоқхонадан озод этилди. Кальвинизм билан алоқани узишни истамагани учун у Ришельедан Францияда доимий яшаш учун рухсат сўрай олмасди. Шу боис Мартиника оролига жўнаб кетишига мажбур бўлди.

Ана шу пайтда кичкина Франциска бетобланиб қолди ва летаргик уйқуга кетди (летаргия — уйқу, узоқ ухлаш саллиги). Врач уни ўлди, деб эълон қилди. Қизчани денгизга улоқтирмоқчи бўлдилар, денгизчилар одатига кўра, дафн шу тарзда ўтказиларди. Аммо онаси ёлвориб, уни охирги марта ўпишни илтимос қилди. Шунда қизининг оғзидан нафас олаётгани ва юраги заиф ураётганини сезиб қолди.

Юраги тошиб, уни каютасига олиб борди. Гўдак онасининг тиззасида кўзларини очди. Кичкина Франциска қутқарилган эди.

Орадан икки йил ўтгач, она-бала Мартиникада майса устида ўтирганча сут ичишарди. Шунда ўзларидан бир неча қадам нарида енгил шитирлаш, сўнг вишиллаш овози эшитилди. У сут ҳидини сезиб, ўрмалаб келган илон эди. Илон бошини кўтариб, кўзини узмай, уларга яқинлашди. Д'Обинье қизининг қўлидан маҳкам ушлаб, шоша-пиша нари қочди. Илон уларни таъқиб этиш ўрнига, коса олдида тўхтаб, сутни ичди-ю, сўнг ўрмалаб қайтиб кетди. Лўнда қилиб айтганда, гўдакни Раббим ўз паноҳида асраган эди.

Қолаверса, Д'Обинье хонимнинг чеккан азоблари туфайли Мартиникида қувғинда юрганларнинг иши бир

мунча яхшиланди. Шунда эрининг хаёлига бўлмағур фикр келди. У хотинини Францияга жўнатар экан, мусодара қилинган хонадонидан бирор нарсани қўлга киритиб қайтишни буюрди.

Д'Обинье хоним жўнаб кетди. Унинг йўқлигидан фойдаланган эр қимор ўйинига қўшилиб, нимаики янги анжомлар олинган бўлса, барчасини ютқазди. Франциядан қайтиб келган аёл эрини бутунлай хонавайрон, бор-йўғидан жудо бўлган ҳолда кўрди.

Уларнинг арзимас маошидан бўлак ҳеч вақо қолмаган эди. Устига-устак маошни ҳам аллақачон олиб сарфлаб бўлгандилар. Констан Д'Обинье 1645 йилда дунёдан кўз юмди. Хотини Европага қайтмоқчи бўлди. У олган қарзи эвазига қизини бош кредиторга гаровга қолдирди. Аммо кредитор қизчани боқиш харажатидан қўрқиб, Францияга жўнатиб юборди.

Кичкина Франциска ля-Рошли қирғоқларига тушди. Онаси унинг келганидан хабар топди. Д'Обинье хоним олдингидан беш баттар ночор эди. У Вильєтт хонимдан яна қизини ўз бағрига олишини илтимос қилишига тўғри келди. Шундай бўлди ҳам.

Шўрлик қиз ғам-андуҳ ва ночорлик туфайли ўлаётган онасини кўриш учун унинг ҳузурига борди, холос. Қайғудан гангид қолган қизалоқ волидаси ёнида туриб, уч ойгача Ниорадаги мўъжаз хонасидан чиқмади. «Наҳотки ҳаёт шунчалар зулм ўтказади? Менга фақат тўсиқлар, муваффақиятсизликлар дуч келаверадими? Илтимос, онам билан тобутимизни бир қилгин», — деб қўлини кўксига қўйганча кеча-кундуз Худога илтижо қиларди у.

Худди шу пайтларда Д'Обинье холасининг уйида Мере исмли йигит билан танишди. У олима аёллар жамиятига кириб қолган, улар орасида юксак дидли ҳисобланарди. Мере қизнинг нафақат чиройини, шу билан бирга нозик, чуқур тафаккурга эга эканлигини ҳам кашф этди. Бу эътиборга молик эди. Зотан, қиз билан ҳеч ким қизиқмаган, у ўз-ўзидан барқ уриб ўсган дала гулларини эслатарди.

Бундай гуллар эса жонли тусларга ва худди шундай мұаттар ифорға әга бўлади.

Мерега бўй етган қиз — Д’Обинье ниҳоятда ёқиб қолди ва уни ўзининг ёш ҳиндуда қизи деб аташдан бошқа гап топа олмади. Қизни энг замонавий урф-одатлар билан таништириди, аммо ушоққина Франциска шу даражада баҳтсиз эдики, машғулотлар пайтида фақат бош чайқаб ўтиради. У, бир сахий одам учраса-ю, монастирга жойлашишим учун менга пул бериб турса, шу кифоя, деб ўйлар, бошқа ҳеч нимани истамасди.

Графиня де Неилльян истиқомат қиладиган уй қаршисида шоир Скаррен ҳам яшарди. Гарчи у фақат шеър ёзувчи камбағал шоир бўлса-да, вақт ўтган сайнин улкан ҳиммат, саховат эгаси эканлиги ҳам ойдинлашди. Бу фазилати бой-бадавлат кишиларнинг елкасини қисишига мажбур этди. Ошиқ йигит Мере ундан шўрлик қизга ҳомийлик қилишни сўради.

Скаррен бор маблағи ҳамда таниш-билишларининг чўнтағидаги пулларни йиғиб, баҳтсиз етимчани монастирга жойлаштиришга ваъда берди. Мере бу янгиликни ушшоққина Францискага етказганида, у хуш-хандон ҳолда миннатдорчиллик билдириш учун Скарренning қошига югуриб кетди. Аммо қизнинг шу қадар нағисли-

гини кўрган шоир ўз режасини ўзгартириди. «Марҳаматли хоним афанди, — деди у, — ҳозир қаршимда экансиз, мен қарорим ҳақида ўйлаб кўрдим ва сизга ҳеч нима бермасликка аҳд қилдим. Энди монастирга бормайсиз». Франциска аламидан қичқириб юборди. «Шошманг, — давом этди Скаррен, — мен роҳиба бўлишингизни мутлақо истамайман, чунки мен сизга уйланмоқчиман. Одамларим

қонимни қайнатиб юборишади, аммо уларни ура олмайман, дўстларим мени ташлаб кетишяпти, бироқ уларнинг ортидан қуволмайман. Агар хизматкорларим ёш бека ихтиёрида бўлса, барчалари амримга бўйсунишади. Дўстларим ҳам ёнимга қайтиб келишади, чунки чиройли хотинимни кўргилари келади. Хоним, сизга ўйлаб куришингиз учун бир ҳафта муҳлат бераман».

Скаррен, гарчи чўлоқ бўлса-да, аммо қадду басти жойида, очиқкўнгил, қувноқ одам эди. Унинг шеър ёзиши обрў-эътиборини янада ошириб юборганди. Д'Обинье Скарренning шахсиятига анча кўнишиб қолди. Ниҳоят саккизинчи куни қиз ўзининг розилигини маълум қилди ва иш дарров ҳал бўлди.

Никоҳдан бир неча кун ўтгач, у ўзининг акасига шундай деб ёзган: «Мен яқинда никоҳдан ўтдим. Унда кўнгил кўп нарсани англатмайди, аслини олганда, вужуд ҳеч қандай аҳамият касб этмайди».

Скаррен алданиб қолмади. Ёш беканинг бошқаруви остида хизматкорлар бўйсунувчан, итоаткор бўлиб қолишди. Ёш хотин ҳузурига эрининг дўстлари ҳам қайтиб келишди. Кўп ўтмай Скарренning уйи сарой ва шаҳардаги нуфузли одамлар йиғиладиган масканга айланди. Ўша даврда уларникуга ташриф буюриш одатий зарурат бўлиб қолганди.

Аммо Скаррен Фронди (Мазарини ҳукумати тақдим этган абсолютизмга қарши ҳаракат)нинг қизғин фаолият олиб борувчи иштирокчиси эди. Унинг Мазаринига қарши йўналтирилган сатирик пьесалари адабий бисотидан чиқкан бўлиб, ҳар жиҳатдан қараганда, адолатли ёзилганди. Вазир иқтисод қилиш баҳонасида шоирга тегишли нафақани бекор қилди, Скаррен хасталиги туфайли уни қироличадан олиб турганди. Шоир Худо томонидан мукофотга берилган «қурол» билан пўписа қилиб қўйди, холос.

Бахтга қарши вазир Парижга янада қудратлироқ бўлиб қайтди. Сулув Скаррен хоним олдида эса қайсар

хизматкорларни итоаткорга айлантириш ҳамда эрининг ҳар томонга тирқираб кетган дўстларини қайтариш билан бирга, янада оғирроқ вазифа туради: бу эрини саройга яқинлаштиришдан иборат эди.

Скарреннинг ёш, нозикниҳол хотини бу юмушни ҳам аъло даражада бажаришга киришди. У ҳақда ҳеч ким ножоиз гапира олмасди. Сарой қошидаги канизак Нинона орадан қирқ йил ўтгач, де Ментенон хоним тўғрисида шундай деган: «У ёшлигига ақли заифлигига қарамай, покиза, иффатли эди. Мен ана шу ғалати қилиқларидан халос қилмоқчи бўлдим. У Худодан ҳаддан зиёд қўрқадиган, тақводор эди».

Битмас-туганниси иффат, назокатли обрў-эътибор, мислсиз гўзаллик Скаррен хонимга барча эшикларни очиб берди. Эрини Париждан чиқариб юбормаслик тўғрисидаги кўплаб илтимослари, ишончга сазовор бўлган яқинлик ва ёш жувоннинг жозибаси ўтинчларида бутун хушмуомалалигини англатиб туради.

Бу борада маркизлар Ришелье, Вилларсо ҳамда д'Альбрэ фаоллик кўрсатишиди. Ниҳоят аёлнинг илтимоси қондирилиб, эри Парижда қолди. Шундан сўнг Скарренлар уйи аввалги гавжумлигини қайтарди. Ҳатто бу гўшада жамиятнинг нозиктаъб кишилари тўпланадиган бўлди.

Скаррен хотинига агар турмушга чиқишини истаса, бошқа эрга тегиши мумкинлигини айтиб, вафот этди.

Бир куни бева Скаррен эшик остонасидан ўтаётганида, тош терувчи уста Барбе (ўша пайтда башоратчи дебном чиқарганди) унинг кўлидан тутди ва ўйламайнетмай: «Хоним, сиз малика бўласиз, бу аниқ, албатта бўласиз!» — деди.

Бева Скаррен устанинг кароматига унчалик эътибор бермади. Чунки она қиролича вафот этгач, у ўз хизматкори билан бирга тор, кичкина ҳужрада, тўртинчи қаватда яшашга мажбур бўлган, бу уйга ифлос ҳамда тор зинадан чиқиларди.

Скаррен хоним, гарчи камбағал бўлса-да, уни кўргани саройнинг таниқли кишилари келишар, бағоят гўзал бева, деб таърифлашарди.

Людовик XIVнинг майшуқаси Монтеспан ўғил кўргач, дарҳол ўзининг севимли дугонасини эслаб қолди.

Скаррен хоним фавқулодда қатъий қоидаларга риоя қилувчи аёл бўлиб, оқсусяклар орасида катта ҳурмат-эътиборга сазовор эди. Монтеспан ўғил фарзанд, яъни герцог Менскийнинг дунёга келганини яширмоқчи бўлди, ваҳоланки, у қиролдан бошқа фарзандлар ҳам кўрганди. Бева Скаррен хоним мураббий деб белгиланди. Уни Маренинг уйига элтиб қўйишди ва бу болаларга қарагани учун унга нафақа тайинлашди.

Малика бева Скаррен хонимни жуда яхши кўрар, шунинг учун ўлими олдидан уни ўз хузурига чақириб олди.

Қиролича ўзига етказган азиятлари учун Монтеспандан нафратланар, уни асло кечира олмасди. Скаррен хонимни эса яхши кўрарди. Скаррен хоним қироличанинг сўнгги нафаси қолгунча унинг ёнидан жилмади. Қиролича дунёдан кўз юмгач, уйига кетмоқчи бўлди.

Аммо герцог ла-Рошфуко Скаррен хонимнинг қўлидан ушлади-да, уни қирол бўлмасига олиб борди ва: «Энди қиролни ёлғиз қолдириб бўлмайди, сиз унга кераксиз», — деди. Шу дақиқадан бошлаб, де Ментенон хоним қирол устидан ҳукмфармоликни қўлга олишга киришди. Балки, ҳукмронликни унда Людовик XIV учратган одатдан ташқари қаршилик кўрсатилгани учун эгаллашга мажбур бўлгандир.

Бошқа аёллар бу такаббур монархнинг биргина сўзига маҳтал турган бўлса-да, ишқий ўйинлари билан маъбуллар отасига тақлид қилган подшоҳнинг асло қайтариб бўлмас илтимослари ҳамда ҳавасни келтирувчи ваъдаларига у фақат икки оғиз сўз: «Дўзахдан ва ундан қутулиб кетиш умидидан қўрқаман», — деб жавоб берди. Людовик XIV умрининг қолган дамларида шу гапнинг таъсирида юрди.

Ана шунда руҳоний ла-Шез Ментеноннинг енгиб бўлмас қаршиликларига бир неча бор дуч келган монархига у билан яширинча никоҳдан ўтишни таклиф қилди. Шу тариқа унинг эҳтиросини қондириш, иккаласининг ҳам виждонини тинчлантириш мумкин эди. Лекин Людовик XIV иккиланди.

Ниҳоят у махфий никоҳни амалга оширишга қарор қилди. 1686 йил январь ойида кечқурун руҳоний ла-Шез, камердинер Бонтан, Париж бош руҳонийси Гарле ва де-Моншевреллар саройга таклиф этилди. Улар Версаль саройи кабинетида ҳозир бўлдилар.

Лувуа мазкур никоҳ яширинча ўтказилсагина гувоҳ бўлишга кўнди. Версаль саройи кабинетида меҳроб қўйилди. Белгиланган кишилар аллақачон кабинетда йиғилган ва қиролнинг келишини кутишарди. Бир неча дақиқадан сўнг Ментенон хонимнинг қўлидан тутган қирол меҳроб ёнига келди-да, у билан ёнма-ён турди ва тиз чўқди. Отахон ла-Шез уларни никоҳлади. Бонтан кўмаклашди; Лувуа ва Моншеврель гувоҳ бўлишди. Эртаси куни Версаль саройи бу ғалати хабардан сесканиб кетди гўё: бева Скаррен хоним қирол Людовик XIVга турмушга чиқсан эди, ахир!

Бу вақтда Людовик XIV қирқ етти, Ментенон хоним эса эллик икки ёшда эди. Франциска ҳаёт кечириш санъатида муваффакиятга эришди. У ўзининг қадрига етди, одамларни севди, одамлар ҳам уни яхши кўрдилар. Франциска қироличага айланди.

Аммо қимматли нарса осонлик билан қўлга кирмайди. Инсон саломатлигини сақлаш учун оғир операцияни бошидан кечирса, бу мақсаднинг ўзи даволанишни хуш ёқадиган қила олмайди. Ҳатто, бола туғиш жараёни ҳам она учун ёқимли ҳолат ҳисобланмайди.

Бахт – инсоннинг ҳаёт кечириш санъатидаги энг улуғ муваффакияти, у ўзига ва ташки дунёга хушмуомала муносабати, шахсиятнинг намоён бўлишидир.

Шу ўринда Спинозанинг сўзларини келтирмоқчиман:

«Мен кўрсатган йўл ҳаддан зиёд мاشаққатли кўринса ҳам, етиб бориш учун уни барибир топиш керак. Бу йўл оғир, машаққатли бўлиши шарт, шунинг учун тезда топа олмайдилар.

Агар нажот йўли барчанинг қўли тагида бўлганида, уни ҳеч қандай қийинчиликсиз топа олишарди. Аммо барча гўзал нарсалар машаққат билан қўлга киритилади, шу боис улар жуда камдан-кам учрайди».

Оилавий ҳаётда баҳтли бўлишни истасангиз, энг аввало, ўзингизни яхши кўришни ўрганинг.

Қани эди, ўзингга ҳам ишонмай, ҳар қандай маҳфий гапни мумкин қадар чуқурроқ яширсанг

Римлик файласуф Сенекага қулоқ тутинг:

«Шундай одамлар борки, фақат дўстларига айтиш мумкин бўлган гапни биринчи дуч келган кишига шипшиб қўяди, шу тариқа кўнглидаги сирли «юк»ни ва қулоғига хуш келадиганини бошқа бировга юклайди.

Бошқалар эса энг яқин кишиларга ишонишдан даҳшатга тушадилар, қани эди, ўзингга ҳам ишонмай, ҳар қандай маҳфий гапни иложи борича чуқурроқ яширсанг! Аммо унисини ҳам, бунисини ҳам қилмаслик керак. Иккала чегара — барчага ишониш ҳам, ҳеч кимга ишонмаслик ҳам бир хилдаги бемаънилиkdir: фақат биринчиси очиқкўнгиллилик, бошқаси эса хавф-хатардан холи».

Биз кўпинча кўшниларимизнинг фақат салбий хусусиятларини кўришга ҳаракат қиласмиш. Улар бизга ёмонлик қиласмиш, деган шубҳа-гумонга борамиш. Кўшниларингиз душман жосуслари эмас, ахир. Ҳатто ўз-ўзидан уларни жосуслиқда айблаш ҳам кулгили. Эътиборингизга яқин йилларда бўлиб ўтган уруш хотираларидан мисол келтирамиз.

1940 йилнинг май ойи охирида бир француз лейтенантини ўз юртдошлари ўлгудай калтаклашган. Саба-

би, «унинг соchlари малла бўлиб, бу шубҳа туғдирган» эмиш! Брюсселда ҳам айни ўша, 1940 йилнинг май ойида қамоққа олингандарни трамвайдага вокзалга олиб кетишаётганди. Уларни уч аскар ва бир лейтенант кузатиб келарди.

Шу пайт кўчанинг нариги томонида бир киши ҳомиладор хотини билан ўтиб кета бошлади. Ҳар иккиси ҳам қораҷадан келганди. Лейтенантга нимадир шубҳали кўринди. Эҳтимол, уларни ажнабий деб ўйлагандир. Трамвайнин тўхтатиши. Лейтенант ўша йўловчиларни ҳузурига олиб келишни, сўнг худди ажнабийлар каби маҳбуслар сафига қўшишни буюрди. Эркак қаршилик кўрсатди: «Мен анчадан буён шу ерда яшайман, мана ҳужжатларим». «Ҳужжатлар эмиш!» – деб кулди лейтенант. Эркак ялинганинмо деди: «Менга қаранг, хотиним ҳадемай фарзанд кўради!» Лейтенант бўш келмади: «Ҳаммасини биз сизни олиб борадиган жойимизда айтиб берасиз!»

Ҳеч кимнинг бошқалар гуноҳига жавобгар кишидай гардани кенг эмас, албатта. Шубҳаланманг, таниш-нотаниш инсонларга меҳр кўзи билан қаранг.

Ишда йўқолиб кетиб, оиласвий мажбуриятларини бутунлай унуган эр

Бир гал катталар учун ташкил қилган машғулотларимга қатновчи хушқомат ёш аёлнинг дугонасига айтган гапи қулоғимга чалинган: «Мен уни огоҳлантиридим, энди агар яна шунчалик кўп ишлайдиган бўлса, ё мени, ёки ишини танлашига тўғри келади».

Бунгача эса аёл эрининг етарли ишламаётгани, қизрасини тарбиялашга қийналаётганини, ёзги саёҳатга чиқишига имкон топа олмаётганликлари ва ҳоказоларни айтган эди.

Маълум бўлишича, эри яхши иш топибди, янги маоши билан ёш оиласининг молиявий муаммоларини бемалол

ҳал этиши мумкин экан. Аммо янги иш кўп вақт талаб қилар, шунинг учун эр уйга кеч кела бошлабди. Ахир у ишда энг яхши томонларини намоён этиши керак, бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Аммо хотини мутлақо тушунмасди. Үнга эри ишда йўқолиб кетиб, оиласвий мажбуриятларини бутунлай унугандай кўринарди. Ваҳоланки, эркак уларнинг умумий фаровонлиги учун тер тўкарди.

Эркак оиласвий ҳаётини янада яхшироқ йўлга қўйиш учун нима сабабдан бор куч-ғайратини ишга солмайди? У иши ёки мутахассислиги бўйича муваффақиятга эришиш учун қандай чоралар кўради – ҳеч қайси аёл буларни тушунмайди.

Шу билан бирга ҳаммасидан мамнун хотин ва баҳтли оиласвий турмуш миллион доллардан кўра қадрлидир. Юз эркақдан биттаси рўзгорини қандай қилиб яхши таъминлаш кераклиги хусусида жиддий равишда бош қотирмайди, бунга бор куч-қувватини сарфламайди. У ҳаётидаги энг муҳим ишларни ўз ҳолига ташлаб қўяди ва қандай шароит тўғри келади, бу борада ютадими-ютқазадими, эътибор бермайди. Аёллар нима учун эрлари улар билан устомонлик асосида муомала қилмасликларини ҳеч қачон тушуна олмайдилар, ахир оғир мушт ёрдамида ҳаракат қилиш ўрнига баҳмал қўлқоп усулини ишлатиш ниҳоятда қулай-ку!

Никоҳ қуриш кўпчилик учун анчайин енгил кечади. Одамлар бир хилдаги тасаввурлар билан никоҳга кириб, оила қурмоқчи бўлсалар, уларнинг умумий қарашлари ўзаро биргаликда янада қулай бўлишини таъминлайди.

Кўпчилик эҳтиросли муҳаббатни орзу қилади, бу бошқа барча омилларни эътиборга олмаслик муқобилидек қабул қилинади. Инсон мажбуриятларини унугради, ишини эсдан чиқаради, ўз-ўзини асраш туйғусидан маҳрум бўлиб қолади. Бу фақат маълум вақт оралиғида самарали.

Гарчи биз ялқовларнинг баҳтли қисматига оид кўпгина мисолларни билсак-да, аммо ҳаётий тажриба ўз иши-

ни ҳам эсдан чиқармасликни тавсия этади. **Эсингизда бўлсин: ақлдан маҳрум баҳт – тешик қоп демакдир.**

Мехр-муҳаббат ёвузликни билмайди – шундай мақол бор. Бироқ қанчадан-қанча жиноят ва ёвузлик муҳаббат туфайли рўй берган!

Ишқ-муҳаббат қаҳрамонлик кўрсатишга илҳомлантиради, аммо у жиноятга туртки бўлиши ҳам мумкин.

Эҳтиросли муҳаббат ошиқни ақл-идроқдан, иродадан маҳрум этади. Одам жазавага тушиб, онг-шуурсиз дараҷага етади. Бироқ эҳтиросга чулғанган кишининг ҳамма ҳаракатлари ҳам кечирилавермайди.

Мен сизларни профессионал жиноятчи Жон Торрионинг ҳаёти ва муҳаббатига доир ибратли воқеа билан таништиromoқчиман. Ишқ-муҳаббат уни ўзининг «иши»ни унтишшга ва бунга ҳаётини тикишга мажбур этган.

Бу тарих Торрионинг хотини билан боғлиқ. У гангстерга турмушга чиқиб, нафақат ўзининг қўшиқчи сифатидаги мартабаси ва обрў-эътиборини, шу билан бирга кейинчалик эрини ҳам қабрга тиққан эди.

1871 йилда Италияда туғилган Колосимо 1881 йили қўшма штатларга келган бўлса-да, кўплаб ватандошлидан ўзиб кетди. Отаси уни «Леви» номи остида машҳур бўлган, қизил чироқлари бор уйли ҳудудга, Чикагога олиб келди. «Катта Жим» 1902 йилдан жамиятга таъсир кўрсата бошлади. У бордел соҳибасининг қизига уйланди ва кўп ўтмай қатор кўнгилочар масканлар тармоғи эгасига айланди. Ўзига ёрдамчи сифатида Нью-Йоркдан жиянини, Жонни Торриони чақириб олди. Аста-секин Колосимонинг барча ишлари Торрионинг қўлига ўтди ва Жонни уни ҳақиқий империяга айлантириди.

Аммо шу босқичда кексараётган жиноятчи ўзининг самовий эҳтиросини учратди. У қўшиқчи Дэйл Уинтер эди.

Биринчи марта Колосимонинг одамлари унинг ортидан қовоқ уйиб қолишиди. Улар учун ишқ-муҳаббат дунёда иснод келтирадиган энг пасткаш ожизликлардан бири,

хасталик хисобланарди. Колосимо ёшлигиде кекса құшмачи аёл Виктория Морескога уйланган эди. 1917 йилда эса журналист Жак Ле уни қүшиқчи билан танишитирди. Колосимо Дэйл Уинтерни күрганида шунчалик ҳаяжонга тушдикі, беихтиёр узун мүйловлари диккайиб кетди. Үн түккіз яшар бу мафтуңкор қызы туғма истеъоди ва соф, нафис, баланд овози билан Саут-парк авеню черковидаги услубий хорда бошқалардан яққол ажралиб турарди. Биг Жим уни үзининг «Колосимо кафеси»га қүшиқ айтишга таклиф қилды. Үшандаёк

илк зиддият келиб чиқди. Мутахассислар түғри йўлдан тойган ва үзининг ўлими сари борувчи қўйдай ювощу қизни айблай бошлашди.

– Нега менга таъна қилишади, тушунмайман, – деди ҳайратта тушган Дэйл. – Бу кафеда оперетталардан ариялар ижро этиб, яшашим учун ҳалол пул топаман, ахир.

Уни хор таркибидан ҳайдаш бўрининг оғзига қўл суқиш билан баробар эди. Шундай бўлди ҳам. Аммо Дэйл Уинтер учун Биг Жим қўзичоққа айланди. У қизнинг барча инжиқликларига чидаб, айтганларини бажариш асносида қўшиқларини эшитиб кўриш учун машҳур Энрико Каузо ва Бродвей қироли Флоренс Зигфрилдни таклиф қилди. Нуфузли меҳмонларнинг ҳар иккаласи ҳам Дэйл нинг ҳақиқий истеъодод эгаси эканлигини тасдиқлашди. Морис Нест эса ҳаддан ташқари йирик шартнома таклиф

қилди. Аммо энди кеч эди. Юксак обрў-эътибордан юз ўғирган қўшиқчининг ихтиёри энди ўзида эмасди. Коло-симонинг чангалига тушгач, у бошқа ришталар ҳақида тасаввур ҳам қила олмасди. Улар бир-бирини ниҳоятда ёқтиришарди. Биг Жим никоҳини бекор қилди ва ўзини янада ғалати тута бошлади. У очиқдан-очиқ маҳбубасини қўлтиқлаб юрар, ҳатто чавандозларнинг шимини кийишга тайёр, чунки мафтункор севгилиси от минишни жуда яхши кўрарди-да! Энг ёмони, Колосимо ўта ҳиссиётга бериладиган, ҳассос кишига айланди.

– Мен гўё қайтадан туғилдим, яшаш нима эканлигини англадим, – ишонч билан таъкидлади у жияни Жонни Торриога. – Мен қаёқка кетаётганимни яхши биламан.

Жавоб ўрнига:

– Сен ўзингга гўр қазияпсан, – деган гапни эшилди.

Вазият ниҳоятда мураккаблашиб борарди.

Биг Жим маҳсус мураббий ёллаб, Дейлга энг яхши урф-одат ва

услубларни ўргатиш ҳамда назокатли, хушахлоқ бу қизни керакли мақомга кўтаришга ҳаракат қилди. Шу ташвишларга берилиб, гарчи босқинчилар бошлиғи бўлса-да, ўзининг фаолият кўламидан бутунлай йироқлашиб, унубтиб кўйди.

Жонни Торрио бежиз безовта бўлмаган экан. Империя бошлиғи бутунлай шалвираб қолди. Айрим ваколатли шахслар босснинг хулқ-атворини ўзаро муҳокама қилиб, ундан даромадларни яшира бошлашди. Ваҳоланки, бир йил аввал Колосимо шаънига эҳтиётсизлик билан айтилган битта сўз туфайли нариги дунёга равона бўлиш ҳеч гап эмасди. Хавф-хатарни биринчи бўлиб Тулки лақабли Жонни сезди. У ким олдинга, ким орқага кетяпти, билиб турарди. Ахир, қариндоши қўлга киритганларини

йүқотишдек қалтис ишга қўл урмоқда, даромад топишни бас қиласпти. Биг Жим бу ҳақда унутиб қўйган.

Интиходан олдинги қадам 1920 йилнинг 20 мартада қўйилган эди. Шу куни Биг Жим ва Виктория никоҳни бекор қилиш ҳақидаги ҳужжатни расмийлаштиришди. Энди Дэйл Уинтерга уйланиш учун ҳеч қандай тўсиқ қолмаганди. Асал ойини ўтказиш учун Индиана штатидаги курорт шаҳарча танланди. 4 майда Колосимо хотинини ҳашаматли мавзелардан бирига олиб борди. У Чикагода жойлашганди. Энди чиройли турмуш бошлаш мумкин эди.

1920 йил 11 майда Жонни Торрио Биг Жимни ҳақиқий воқеликни англашга қайтаришга уриниб кўрди. У телефон орқали «Колосимо кафеси»га икки автоуловда виски келганини хабар қилди.

— Сен уни кечи билан соат 16 да кутиб олишинг керак, — деди Жонни. — Кейин кузатиб келган кишига тилхат беришга улгуришинг лозим.

Колосимо бу пайтда Дэйл билан тушлик қилиб бўлган, дам олиб ўтирганди. У шошмасдан ўрнидан турди. Ўзига оро бериб, пўрим кийинди. Бармоғига беш қиротли бриллиант узук, костюмининг ёқасига қизил атиргул тақди. Аъло навли юпқа наматсимон матодан тикилган фетр шляпасининг қора тасмасини бир оз суриб қўйди. Шундан сўнг ўзининг идораси томон йўл олди.

У ерда даставвал, ҳамма иш жойидами, деб текшириб кўрди. Шундан сўнг адвокати Рокко де Сьефанога қўнғироқ қилди, аммо топа олмади. Котиб Фрэнк Камилла Колосимонинг бош чайқаган кўйи чиқиш эшиги томон йўл олганини кўрди. Соат 16²⁵ да иккита ўқ овози эшитилди. Фрэнк шефининг ортидан югуриб чиқди. Колосимо полда юзтубан ётарди. Биринчи ўқ унинг ўнг қулоғидан сал юқорига, иккинчиси эса танасини тешиб ўтиб, деворга теккан, деворнинг каттагина сувогини кўчириб юборганди.

Биг Жимнинг ўнг қўли костюмининг чўнтагида эди. Полициячилар бир амаллаб, қўлинини чиқариб олишганида,

бармоқлари марваридлар қадалган, садафдан ясалган тўппонча дастасини маҳкам қисиб турганини кўрдилар. Марваридлардан бири қора эди.

Босқинчилар бошлиғининг қурули ҳам анча ғалати: у ёш хотинига тухфа бўлиб, Дэйл Уинтер олишни рад этганди. Биг Жим рафиқасини ўз фаолиятига жалб этишни, бу вақти келиб амалга ошишини чамалаганди. Ёвуз ниятда қилинган тухфа!

Тўппончани қисган бармоқлар шуни англатадики, Жим кийим жавонида беркинган қотилни пайқаган, аммо ёш хотини билан тушдан кейинги ҳордиқ, ҳатто бу энг моҳир мерганинг ҳаракатини ҳам сусайтирган эди.

Чикагода Колосимони тантанали равишда дафн этиш маросимини ташкил этишди. Бу ҳақда оммавий ахборот воситалари хабар берди.

Босқинчилар ҳаётига доир мисоллар сизни ҳайратга солса керак, аммо ишонаманки, жиноят оламига ҳеч қандай алоқангиз йўқ. Бу ҳикояни сабоқ ўрнида тушунинг ва эр-хотинлардан оиласи учун ишларини қурбон қилмасликни қатъий талаб этинг.

Ҳамма ишда меъёр бор. Энг асосийси, уни ҳис этиш керак.

Мазкур ҳолатда меҳр-муҳаббат, ҳақиқатан ҳам, «ҳамма нарсани енгди».

Ҳис-туйғу билан бурч ўртасидаги қарама-қаршилик барча антик трагедияларнинг маркази бўлган. Шуни унутманг.

Эндиги ҳикоя эса бурчга садоқат фақат оиласи бахтни барбод қилибгина қолмай, оиласи ҳалокат ёқасига олиб боргани ҳақида.

Рихард Зорге 1895 йилда Азербайжоннинг Сабунчи қишлоғида

немис устаси, кейинчалик нефть худуди соҳибининг оиласида дунёга келган. Рихарднинг онаси рус эди. Унинг болалиги алғов-далғовсиз оила муҳитида ўтди. Сўнг Зорге Германияга жўнади.

Биринчи жаҳон уруши бошлангач, Зорге кўнгилли бўлиб фронтга кетди. У социал-демократик қарашларга мойил кишилар билан танишиб, ўз тақдирини ўшаларга боғлади.

Ҳарбий сафдан бўшаган Зорге университетнинг социология ва сиёсий иқтисод факультетида таҳсил олди. Талабалар ўртасида социал-демократик ташкилот тузди.

1925 йилда у Россияга йўл олди. У ерда Катя Максимовага уйланди. Қиз институтнинг саҳна санъати факультети битирувчиси бўлиб, қобилиятли актриса ҳисобланарди. Аммо 1929 йилда Катя санъат йўлидан бормай, заводни, «ишчилар тўдаси»ни афзал кўрди ва цех устасига айланди. Эри эса бош штабнинг разведка бошқармасига ишга ўтди.

1935 йилнинг сентябрь ойида Зорге махфий топшириқ билан Японияга кетди. Токиода фаол аристократик ҳаёт кечирди.

Зоргени яхши билган кишиларнинг гувоҳлик беришича, у ичиш ва хотин-қизлардан асло юз ўгирмаган. Япон контрразведкаси Кэмпэйтай Зоргенинг тўхтовсиз равишда саккиз йил давомида ўттиздан ортиқ гўзаллар билан учрашганини қайд этган. Бошқарма ўз айғоқчисининг хатти-ҳаракатларини қоралаб, уни койиб қўйди. Эҳтимол, Зорге Дон Жуан қиёфасига кириб, ўзини пухтароқ дараҷада яширмоқчи бўлгандир? Лекин шундай заифликларга эга одам жиддий разведкачи бўла опармиди?!

Москвага Зоргедан ҳат-хабарлар билан бирга хотинига ёзилган назокатли мактублар ҳам келиб турарди.

1936 йил, октябрь.

«Севимли К.!

Сенга бир нечта сатр ҳат ёзиш имкониятимдан фойдаланаман. Мен яхшиман, ишларим ҳам, азизам, жойида.

Агар ёлғизлик бўлмаганида, ҳаммаси янада яхши бўларди. Сизларда энди қиш бошланяпти. Биламан, сен қишини унчалик хуш кўрмайсан, балки кайфиятинг ҳам унча соз эмасдир. Аммо сизларда қиш, ҳар ҳолда, чиройли кўриниш касб этади, бу ерда эса ёмғир ва нам совуқ ҳолатида намоён бўлади. Акс ҳолда уйлар муҳофазасиз қоларди, чунки одамлар очиқ осмон тагида яшайдиларда!

Мен қачонки машинкада ҳарф босишни бошласам, деярли бутун қўшнилар эшитади. Бу ишни кечаси адо этсам, кучуклар вовиллай бошлайди, болалар эса йиғлайди. Шунинг учун овоз чиқармайдиган машинка олдим, токи ҳар ой қўшниларимизнинг болалари кўпайишига халақит бермайин.

Ҳа, гувоҳи бўлаётганингдек, ўзига хос вазият. Умуман, бу ерда ўзига хослик жудаям кўп, мен бу ҳақда сенга мамнуният билан сўзлаб берган бўлардим. Баъзилари устидан бирга кулишардик, бу икки кишининг хотира чиғиридан ўтказилса, умуман бошқача кўринади.

Умид қиласанки, сен яқинда мени деб хушвақт бўласан, чунки «сенга тегишли киши» бутунлай наф келтирадиган инсон эканлигига ишонч ҳосил қиласан. Агар сен менга тез-тез ва кўп хат ёзиб турсанг, «жонажон» йигит эканлигимга ҳам амин бўлардим.

Шундай экан, азизам, ёзгин. Сенинг мактубларинг мени ҳамиша хурсанд қиласди. Фақат яхшиликлар тилайман.

Сени севаман ва сенга сидқидилдан салом йўллайман.
Сенинг Иканг».

1938 йил.

«Қадрли Катя!

Мен сенга шу йилнинг бошида ёзган охирги хатимда, ёзни бирга ўтказамиз, деб ҳаддан ортиқ ишонган эканман. Бунинг устига иссиқ, тинка-мадорни қуритадиган ёз ҳам аллақачон ўтиб кетди, доимий оғир ишда унга чидаш

ниҳоятда қийин. Айникса, мендай омадсизликка ураган кишига бу күпроқ билинади.

Мен билан баҳтсиз ҳодиса рўй берди, бир неча ой қасалхонада ётдим. Энди эса ҳаммаси жойида. Яна худди олдингидек ишлаяпман.

Тўғри, мен кўримли бўлганим йўқ. Бир неча тириқ орттиридим, маълум даражада тишларим камайиб кетди. Унинг ўрнига қоплама тишлар қўйилди. Ҳаммаси мотоциклдан йиқилганим оқибатида рўй берди. Шундай қилиб, агар уйга қайтсан, энди олдинги чиройимни кўра олмайсан. Ҳозир мен увадаси чиқкан қароқчи-рицар аҳволига тушганман. Уруш давридан қолган бешта жароҳатдан ташқари бир олам синган сүякларим ва тириқларим ҳам бор. Шўрлик Катя, ҳаммаси ҳақида яхшилаб ўйлаб ол. Мен яна қайтадан ҳазиллашишим мумкинлигидан хурсандман, аммо бир неча ой олдин бунинг уддасидан ҳам чиқа олмасдим.

Дарвоқе, сен совғаларимни олганмисан, нега бу ҳақда ёзмадинг? Умуман, мана, бир йилга яқин вақт ўтибдики, мен сен тўғрингда ҳеч нима эшитмадим. Ҳозир нималар қиляпсан? Қаерда ишлаяпсан? Балки, катта директор бўлгандирсан, мени фабриканга жилла курса хат-пат ташийдиган дастёр бола қилиб оларсан? Ҳа, майли, кеинин кўраверамиз.

Соф бўл, азизам Катя, барча энг яхши самимий, сидқидилдан тилаклар сенга бўлсин!

Мени унутма, менга сенсиз жуда-жуда кўп ғам-алам рўбарў бўлади.

Сени ўпид қоламан ва қўлингни қисаман – сенинг И.»

Эри кетганидан сўнг Екатерина ертўладан кенг-мўл катта уйнинг тўртинчи қаватига кўчиб чиқкан эди. У ерга Рихарднинг буюмларини, китобларини олиб ўтди. Китоблар жуда кўп, факат немисча нашрдагиларнинг ўзи бутун жавонни эгаллаганди. Зорге ўзининг янги, Москвадаги уйини бир умрга кўра олмаслигини ҳали билмасди.

«Уни кўз олдимга келтириш учун бот-бот уриниб кўраман, — деб ёзди Зорге олис юртдан, — аммо бу жуда қийин бўляпти».

Зорге уйига қайтишни орзу қилар, худди аввалгидек хотинини тезроқ кўриш истагида ёниб-куярди. Екатери-нага юборилган жўнатмалардан бирини олиб келган, аммо унинг ўзини учрата олмаган кишилар томонидан шундай хатча илова қилинган эди: «Ўртоқ Катя!.. Автоматик қаламни эрингиз учун сақлаб қўйсангиз».

Аммо у келмади.

Нима қилиш керак?

Бу жуда мураккаб савол.

Нима бўлганда ҳам, бизнесингиз ва оилавий ҳаётингиз бир-бирига қай тарзда мос келиши керак? Буни фақат ўзингиз ҳал қилишингиз мумкин. Буни никоҳдаги ҳамроҳингиз (рафиқангиз ёки эрингиз) билан ҳал этасиз. Ҳамиша, ҳамма вақт бир-бирингизни тушу-ниш йўлларини ахтаринг.

Энг асосийси, ўзаро суҳбатларингиз муайян маънога эга бўлсин ва натижага олиб келсин. Обрў-эътиборингиз ва истакларингизни холис баҳоланг.

Агар эрингиз буларнинг ҳаммаси вақтинча экан-лигини ва ҳадемай оила учун энг кўп вақт ажратиши мумкинлигини таъкидласа, бу мавжуд вазият учун энг хавфли ҳисобланади. Сиз қанча кутсангиз ҳам бун-дай бўлмайди, муқаррар юз берувчи ҳолатни қабул қилиб, муқобил йўл ахтаришингизга тўғри келади. Эр-хотиндан бири ўз шахсиятларини амалда синааб кўриши керак. Мабодо эрингиз сизнинг хоҳиш, иродан-гиз билан ҳисоблашмай, кўп вақтини ишда ўтказса, бундан асло ранжиманг.

Бари қандай бўлса, худди ўшандай қабул қилинг. Ахир бу одам (никоҳдаги ҳамроҳингиз) сиз учун бағоят қадрлидир! Менинг орзу-истагим воқелик билан мос кел-майди. Ақлингизни бой берманг. Уйингизни рафиқангиз учун кафанга айлантируманг!

Эркаклар! Қуруқ ваъдалардан йирок бўлинг. Бир ойдан сўнг ҳаммаси ўзгаради. Ўзингизни бутунлай оилавий ишларга бағишилашингизни айтиб ўтируманг. Ўзингиз ва яқинларингизни ҳеч қачон алдаманг.

Аёллар! Ўзингизни ёлғиз ва ғурбатда ҳис қилманг, айниқса эрингиз ишда бўлса, шундай аҳволга тушманг. Ўзингизга муносиб машғулот изланг.

Агар сиз ҳам оила, ҳам ишга эга бўлишни истасангиз, биттасига тўхталиб қолманг! Қурбон бўлишнинг ҳожати йўқ.

ИШҚИЙ МУНОСАБАТЛАРДА АСЛО НОДОН БҮЛМАНГ

Муваффақиятсизликнинг сири нимада?

Ҳамма ўзининг хотини (эри) эҳтиросли, жўшқин ва хоҳиш-истақдан ёнгудай бўлишини истайди. Аммо бунга қандай эришиш кераклигини ҳар ким ҳам билавермайди.

Бизнинг жамиятимизда жинсий жиҳатдан заиф кишилар сони ошиб бораётганини ким билмайди, дейсиз! Бу эса шаҳар ҳаётига хос ҳиссий-руҳий зарбалар, безовталиқ, ишқий муносабатларда ақл-идрокка хос ҳамда функционал жиҳатлар туфайли юзага келади.

Табиатга яқин яшайдиган кишилар замонавий жинсий ҳаёт бўйича мутахассислар дуч келган ишқий асаббузарликка доир масалаларни умуман эшитмайдилар ҳам.

Тамаддуннинг зарари хусусида ҳақиқатан ҳам жуда кўп гапириш мумкин. Шу билан бирга тарихий-этнографик маълумотларга кўра, узоқ ва яқин ўтмишдаги «оддий кишилар»нинг ишқий ҳаёти маълумотли кишилар тоифасидаги ҳаётдан қўполлиги билан ажralиб турган. Бу эса аёлларга нисбатан муносабатда кучли тарзда намоён бўлган.

Эркаклар шаҳвоний жиҳатдан кучли ва баҳтга беланганди ёки улар аёлларни кўпроқ қониқтирганди – мазкур масалалар тўғрисида фан ҳеч қандай маълумотга эга эмас.

Оммавий савол-жавобларга кўра, ишчи ёки дехқон шаҳвоний – физиологик ёки руҳий жиҳатдан зиёлилардан ортиқ эмаслиги маълум. Гарчи зиёлилар қўпроқ асабийликка дучор бўлсалар-да, бундайроқ эркакларнинг ҳам ўз муаммолари бор: улар мураккаб руҳий-ишқий кечинмаларни сўзларда ифодалай олишмайди, буни

англашлари қийин кечади, улар анъанавий қолипларга қарамдирлар.

Бир-биридан мутлақо мустақил ижтимоий тадқиқот натижаларига кўра, юқори даражадаги маълумотга эга ва ишлайдиган ижтимоий фаол аёллар фақат шаҳвоний совуққонликдан азият чекмайдилар. Улар энг фаол шаҳвоний фаолликка эга бўлиб, кам маълумотлиларга нисбатан жинсий ҳаётдан жуда катта қониқишга эгалиги билан ҳам ажралиб туради.

Оғир ҳаётий фаолият доимо ўз руҳий ҳолати тӯғрисида ўйлаш, хаёл суриш ва уни таҳлил этишга мойиллик туғдирар экан, олий маълумотли кишилар ўз-ўзига савол бериб, шаҳвоний ҳаётимиз меъёридами, у табиат ёки тарбия туфайли маҳрум этилмадими, деб сўрашади. Улар тез-тез шифокор ёки руҳий таҳлилчиларга мурожаат этишади. Аксарият ҳолларда шаҳвоний жиҳатдан тушкун ва азият чеккандай кўринадилар. Шунингдек, кўпгина ман этилган қоидалардан ўзларини озод этиб, ҳиссий бамайлихотирликка эга бўлишади. Шу билан бирга ҳаммадан кўпроқ шаҳвоний қониқишга қарамликни на-моён этадилар.

«Оилавий жуфтликнинг гўшангода ва ташқарида муайян тинч-хотиржамликка эришиши унинг анъанавий меъёрларига мос келишига эмас, балки ҳар бир кишининг ўзига хос тарзда шаҳвоний ролга муносиб бўлиши қанчалилиги билан белгиланади. Бошқача сўзлар билан айтганда, ўртacha қолипдаги эркак ёки аёл тимсоли эмас, балки реал шаҳвоний шерикнинг ўзига хос муайян жиҳатларига тенглашмоқ керак.

Шунингдек, ишқий қовушиш эркак ва аёл ўртасидаги муносабатнинг яхлитлигини англатади. Аммо бу муносабатлар бизга маълум бўлгандан кўра анчайин кенг. Бизга бир нечта қўпол шакллар аён, холос: жазман, хотин, она, севимли ёр. Аёл, бу — арзанда, қўғирчоқ, у ёки бу ролни ўйнашга мажбур суюкли ёр, жазман, хотин, она. Агар биз шуни, аёлнинг ҳақиқий ўзига хослигини англаб олгани-

мизда эди! Аёл – ирмоқ, ҳаёт дарёси, у эркак ҳаётининг дарёсидан кескин фарқ қилади. Ҳар бир дарёга битта йўналиш берилган, у чек-чегара билмайди. Эркак ва аёл ўртасидаги муносабатга келганда, шуни айтиш керакки, бу икки дарёning ёнма-ён оқиши, вақт-вақти билан бир-бирига қийилади ва кейин ажралиб, узокларга оқиб кетади. Ана шунинг ўзи қовушиш ҳисобланади».

Юқоридаги қайдлар инглиз адаби Д.Г.Лоуренснинг «Биз бир-биримизга жуда муштоқмиз» номли эссесида таъкидлаган.

У дўсти Эдвард Гарнетга шундай деб ёзган эди:

«Мен ўзимни ниҳоятда ҳаяжонга соглан бир ҳолат түғрисида ёзмоқчиман. У ҳам бўлса, ҳозирги эркак ва аёл ўртасидаги муносабатлардир. Эркак ва аёл ўртасидаги муносабатлар эндиғина ўрнатилган бўладими ёки эски муносабатларни қайтадан қуришми, хулласи калом, бу гуннинг энг асосий муаммоси ана шу ҳисобланади».

Эркак ва аёл имкониятлари

Ишқий ҳаётингизни жонлантириш ва ранг-баранг қилишнинг самарали восита ва усуслари анчагина. Улар шунчалик кўпки, бирортасига алоҳида тўхталиш қийин. Бунинг устига ҳар бири ўзига хос.

Битта универсал, ҳаммабоп восита бор, дейиш хато. Жисмоний муҳаббатни турли-туман тарзда намоён этиш, уни белгиланган йўсинда амалга ошириш керак, ягона шаклга келтириш мушкул.

Шунга мувофиқ шароит – тўлақонли ишқий ҳаётнинг энг асосий шароитларидан бири ҳисобланади. Буни эса кўпинча унутиб қўйишади!

Инсон танасининг ҳар бир миллиметри эркалаш учун имконият берувчи нуқталардан иборат. Афсусланарли жиҳати шундаки, кўпинча эр-хотинларнинг бир қисми (бу, аввало, эркакларга тааллуқли) тадқиқот учун бир нечта жойда тўхталадилар, холос.

Барча имкониятлар ичида энг яхшиси меҳрмуҳаббатнинг ўзи ҳисобланади. Агар муҳаббат бўлмаса, ҳар қандай ҳийла-найранг, қувлик муваффақиятсизликка дуч келади. Бир-бирини чин юрақдан севадиган, эрхотинлик муносабатларини англашда билимдон икки инсон эса севгида янги даража касб этиши мумкин.

Нима учун биргаликда ювиниш мумкин эмас — бу тана мушакларининг бўшашишига, кун давомида йигилган тарангликни ёйишга ёрдам беради. Биргаликда бир-бирига совун уриш ёки артиниш, сўзсиз, ёрдам беради.

Кўпроқ самарага эришиш учун иситилган сочиқлардан фойдаланиш керак. Уни ваннага киришдан олдин қуритгич устига қўйсангиз кифоя. Керакли вақтда иссиққина бўлиб туради.

Бир-бирига яқин бўлиш учун массаж (үқалаш) энг яхши усул ҳисобланади. Энг аввало, ҳамроҳингизнинг ҳиссиётини илғайсиз. Борди-ю, сизни ҳеч ким илгари массаж қўлмаган бўлса, энди уриниб кўринг!

Мен ишқий муносабатларнинг аҳамияти ҳақида гапириб, қитъя очаётганим йўқ, албатта. Бу тўғрида ҳамиша, ҳамма вақт гапирадиган одамлар топилади. Масалан, француз файласуфи *Клод Адриан Гельвецийнинг ўлимидан кейин чоп этилган «Инсон тўғрисида» номли китобида* қўйидагилар ёзилган:

«Энди руҳий соф муҳаббатга жуда кам аҳамият беришади. Уни жисмоний муҳаббат деб улуғлашади. Аслида руҳий соф муҳаббат унчалик кучли эмас.

Буғу жисмоний муҳаббатини ҳис этса, ўзининг кўрқоқлигини унутади ва жуда дадил, ботир бўлиб қолади. Садоқатли ит хўжайинини тарқ этади-ю, урғочи кучукнинг ортидан чопади. Агар жуфтидан акратиб ол-

сангиз, у овқатдан бош тортади, бутун танаси титрайди, увиллаган овоз чиқаради. Руҳий муҳаббатда бундан ортиғига эришиб бўладими?

Турли даврларда аёллар борасида муваффақиятга эришиш учун турфа воситаларни қўллашган. Бу муҳаббатни акс эттириш ранг-баранг эканлиги билан изоҳланади. Боз устига уларнинг мазмуни ҳамиша бир хил: эркак ва аёлни қовуштириш. Ижодкор уларни тўшакка ётқизгач, ишқ ўйини ҳам тугайди.

Агар бу тахлит асарлар бир-биридан фарқ қиласа, қаҳрамон турли усувларни қўллаб, ўз маҳбубасини ёввойиларча ифодаланган сўзлардан фойдаланиб кўндиromoқчи бўлади.

Канадада ишқ ўйини, ошиқ-маъшуқлик ёввойилар учун жуда қисқа давом этади. Эркакнинг муҳаббат билан машғул бўлишга асло вақти йўқ: у балиқ тутиши, ҳайвонларни овлаши керак. Ниҳоят, ўзининг маъшуқасига гугурт тақдим этади: борди-ю, қиз уни ёқса, йигит баҳтга эришган ҳисобланади.

Иш билан кучли машғул бўлган халқ муҳаббатга кам аҳамият беради. Бунда муҳаббат узоқ сақланмайди, худди атиргулнинг гуллаши каби узоқ давом этмайди.

Ошиқ биринчи марта маҳбубасига бўйин эгиб, дил изҳор қилар экан, бу атиргул ғунчасига ўхшайди. Илк лазатланиш дамларида бу ғунча очилади ва ундан атиргул бўй чўзади. Кейинги ҳузур-ҳаловат дамлари охири бутунлай очилади. Атиргул бутун чиройини кўз-кўз қилгач, қуриб қолади. Унинг гулбарглари тўкилади».

Жинсий мойиллик инсонда 18-20 ёшгacha ўзининг юқори даражасига етади. Тахминан 40-45 ёшгacha бир хил даражада туради, сўнг аста-секин пасаяди ва кексалик давригача сақланади.

Ишқий мойиллик борасида эркакнинг имкониятлари ўзига хосдир. Жинсий ҳаётдаги меъёр тушунчаси ҳақиқатан ҳам ниҳоятда кенг. Мутахассисларнинг ҳисоблашига кўра, сурункали жинсий ожизлик

билан 30 миллион америкалиқ азият чекади. Шифокорлар жинсий ожизлик ўзига ишонмаслик, ҳаётдаги муваффақиятсизлик, асабий бузилишлар, асоссиз күркүв каби психологик омиллар билан боғланган, деб ҳисоблаб келишган. Шу билан бирга ҳозирги пайтда шундай хулоса чиқаришди: аксар ҳолларда тобора ўсиб бораётган жинсий ожизлик рұхий әмас, балки физиологик омиллар туфайли рўй беради. Уни даволаш мумкин.

Кўпчилик эркакларда жинсий ожизлик тўқималарда қон айланишининг бузилиши туфайли рўй беради, чунки аксар ҳолларда бу катта ёшдаги кишиларда юзага келади. Тўқималарда тиқилмалар рўй бергани боис қон томирларга етарлича бормайди, шу туфайли жинсий ожизлик авж олади. Мижознинг жинсий яширин имконияти фаол, ҳаракатчан ҳаёт турини таъминлайди. Бунинг учун жисмоний тарбия машқларини бажариш, калта иштонда югуриш, спортнинг ҳолдан тойдирмайдиган турларидан, шунингдек, ҳар куни душ қабул қилишдан (эрталаб совук, кечқурун илиқ сувдан) фойдаланиш зарур.

Жинсий қувватни ошириш учун қаҳва, шоколад, асал, грек ёнғоги, тухум сариги, хуштаъм ва ўткир озиқ-овқат зираворлари қўлланилади. Чекманг ёки никотинни бутунлай чегаралаб ташланг. Ёдингизда бўлсин, доимий равишда спиртли ичимликлар истеъмол қилиш жинсий фаолликни пасайтиради.

Рафиқангиз билан илиқ, дўстона муносабатда бўлинг. Истагингиз бўлса-да, ишқий қовушишни мумкин қадар кам ўтказинг. У вақт-вақти билан амалга оширилиши керак. Ёшингиз ўтгач, мажбурий танаффуслардан имкон қадар четда туринг. Шаҳвоний хулқ-авторни ҳамда ишқий ҳаётнинг барча аломатларини ранг-баранг қилишга интилинг. Хотинингизни ҳам шунга унданг. Унутманг, бир хиллик ишқий ҳаёт ҳамда меҳр-муҳаббатни сўндиради.

Ўзаро ишқий лаззатни умр йўлдошингиздан асло яширманг. Аксинча буни имкон қадар сўз, хатти-ҳаракатлар билан намоён этинг. Диққат-эътиборингизни ҳеч қачон

муваффақиятсизликларга қаратманг. Фақат ёқимли, руҳлантирувчи шарт-шароитга ишонч бағишлиовчи воқеа-ходисаларни ёдга олинг.

Аёлларга шуни эслатиб қўймоқчимизки, ишқий фаоллик эркаклар учун алоҳида диққат, ташвиш тортиш ва кўпинча фахр-ифтихор туйғусидан иборат бўлади. Шунинг учун унга қониқмаганингиз, ҳамдардлигингиз ёки кинояли гапларингизни ҳеч қачон айтманг. Бу мутлақо мумкин эмас.

Барча ишда бўлганидек, мазкур масалада ҳам меъёрни унутмаслик керак. Ишқий фаолликка ўта берилиб кетиш, марафончи бўлиш, бу — исталган ошиқ эмас, балки оғир юқ тортувчининг айнан ўзгинасидир. Шу боис, узоқ чўзиладиган ишқий қовушиш битмас-туганмас ҳолатга айланиб, зерикарли бўлиши билан бирга аъзоларга птур етказади. Ҳушёр аёллар ҳаддан зиёд берилиб кетган эркак аслида бепарво ва совуқон эканлигини аниқ билишади. Шеригида уйғонишнинг бўлмаслиги эса юқумли касаллик бўлиб, у худди қизамиққа ўхшайди.

Нега бутун дунёда эркаклар хоҳиш-истаги бўлмасада, ишқий фаоллик билан машғул? Сиз шуни англамадингизми? Чунки энг қизғин истак — ўзининг эркаклигини кўрсатиб қўйишидир. Балки у ишқ-муҳаббат устаси сифатида ўзини намоён этмоқчидир, шунга эҳтиёжи бордир. Эҳтимол, эркак худди шундай яралгандир, шу боис шеригининг эмас, ўзининг ҳам имкониятларини ҳисобга олиш лаёқатига эга эмасдир. Ҳаммадан кўра, у шу ишнинг қурбонига айланиб, механик равишда рўй берган лаззатланишдан ҳақиқатан ҳам истагим рўёбга чиқди, деб хулоса қиласди.

Эркакнинг меҳр-муҳаббат билан боғлиқ куч-кувватининг мезони заифликни намоён этади, чунки у деярли худди шундай ҳиссиз, аммо ўзини хато равишда жинсий заиф деб қабул қиласди. Бу одатий ҳол, чунки қизиқмайдиган хизматчи ўз мажбуриятларини бажаришга киришади, ҳатто охир-оқибатда лаззатланишдан ҳам бош тортади-

ки, бу ҳам одатий ҳолдир. Эътибор беряпсизми, механик равишда, яъни беихтиёр амалга ошириладиган ишқий қовушиш, албатта, ҳалокатга олиб боради.

«Давом эттириш»га жўшқинлик билан киришиш, уни узайтиришга тиришиш жуда катта куч-қувват ва тарангликни талаб қилади. Барча мушаклар таранглашиб, айниқса тос қисмда роҳатбахш лаҳзалар юзага келади. Ундан воз кечиш истаги эса тескари ҳолатга сабаб бўлади.

«Менда бундай ҳолат дарров юзага келади, истайманми-йўқми, қатъи назар, шундай бўлади», — дейди бир танишим. Маълум сабабларга кўра, унинг исмими китоб саҳифаларида келтира олмайман. Ички таранглик туфайли эркак етарли даражада юзаки қовушса, шундай бўлади. Мазкур ҳолат унинг ҳақиқатан ҳам жунбишга келгани учун эмас, балки ҳаддан зиёд зўр бергани учун рўй беради.

У ўзини назорат қилса, шунинг ўзи кифоя. Бу жуда осон. Керакли ахборотларни тегишли китоблар ва ишқий фаолиятга доир маслаҳатлар тақдим этади. Агар сиз фақат ўзингизни бошқаришни ўйласангиз-у, рафиқангизни ҳисобга олмасангиз, қандайдир порох ишлаб кетади. Ўзингизни қандай тутиш хусусида фикр-ўйларингизни бир нуқтага йиғишини мустасно этсангиз, бу ишқий таъсирларга нисбатан диққатни бир жойга жамлашга халақит беради. Жуда қайгули, лекин начора, табиий жараён.

Уятнинг генитал ҳисси эрамизнинг 200 ва 400 йилларида юзага келди. Одамлар гениталлик безак эмаслигини жуда яхши англадилар. Бундан уят ҳиссига қадар фақат бир қадам қолди, холос. Орадан юз йиллар ўтгач, гениталлик ҳудуди ман этилган, деб эътироф этилди. У билан ўйнама (!) дейилган — ҳозир ҳам болаларнинг жинсий аъзоларига қизиқиши қаттиқ қораланади. Ҳатто, боланинг «белдан пасти» билан қизиқиб машғул бўлишига мутлақо йўл қўйилмайди. Қўлгина аёллар ҳам

ўз жинсий аъзоларидан уяладилар (улар бекордан-бекорга «шармандалик» деб атамайдилар). Масалан, ихлосни қайтарадиган эркалатишларга чидай олмайдилар, ўзлари ҳам ҳаракат қилишмайди, шу боис нималар мамнунлик бағишлишини ҳам билмайдилар.

XVIII асрда яшаган инглиз файласуфи Дэвид Юм ҳаддан ошган уят ҳиссини ўзининг «Кўп хотинлик ва ажralишлар тўғрисида» номли эссесида қаттиқ қоралаган эди. Унда ҳикоя қилинган воқеа XVII асрда тегишли.

«Эҳтимол, бу жуда қизиқ туюлиши мумкинdir, аммо Европанинг бир мамлакатида уят шу даражага етгандики, ҳатто аслзода аёлнинг оёғи борлигини айтиш ножӯя ҳисобланган.

Ишончли манбадан олинган воқеани эшитиб кўринг.

Марҳум испан қиролининг онаси Мадридга боришда йўл-йўлакай Испаниянинг кичик шаҳарчасида тўхтаган, бу шаҳар пайпоқ ва қўлқоп ишлаб чиқариши билан машҳур эди. Шаҳар маъмурияти янги қироличани қабул қилар экан, ўз қувончини қандай изҳор этишни билмай, номлари кўрсатилган молларни совға тарзида топширишдан бошқа йўл топа олмади. Чунки шаҳар ана шу пайпоқ ва қўлқоплар туфайли танилган эди-да! Қироличани кузатиб бораётган хизматкорлар бошлиғи қўлқопларни илтифот ила қабул қилди. Аммо пайпоқларни олиб келишганида, дарғазаб бўлиб, иргитиб юборди, сўнг шаҳар маъмурларини бу беадаб, уят иш учун қаттиқ койиб берди.

—Билиб қўйинглар,—деди у,—Испания қироличасининг оёқлари йўқ.

Ёш қиролича испан тилини ёмон билар, испанларнинг рашки тўғрисидаги ҳикояларидан жуда гангигб қолган ва

улар оёгимни кесиб ташламоқчи, деб ўйлаб, йиғлашга тушди. Ҳамроҳларидан ўзини Германияга қайтариб олиб кетишни ёлвориб сўради. «Бундай жарроҳликка чидай олмайман», деб зорланди. Улар қироличани бир амаллаб тинчлантиришди. Айтишларича, Филипп IV (испан қироли)га ушбу воқеани айтиб беришганида, чин юракдан хаҳолаб кулган экан».

Шу сабабли, жинсий ҳаёт терапиясининг мақсади хуш ёқиши сезишдаги тўсиқларни бартараф этиш, бунинг негизидаги уятни очиқ-ойдин лаззатга йўналтириш, ўзининг жуфти томон йўл топишдан иборатdir.

Аксарият эркак ва аёлларда уларнинг танаси омма томонидан қабул қилинган гўзаллик меъёрларига жавоб бергунicha уят билан боғлиқ муаммолар юз бермайди. Шундай аёлларни биламанки, улар ўз жуфтига тунги кўйлаксиз кўринмасликни афзал кўришади, чунки туққанидан кейин уларнинг тўши осилиб қолади. Ва кўпгина эркакларнинг ёши ўтгани сайин қорни қаппайиб, пижама кийиб, қорнини яширади-да, ишқ ўйини билан машғул бўлади.

Шу тарзда яширишларнинг маъноси ўз-ўзидан маълум, албатта. Кўпгина воқеалар эса... бутунлай ортиқча. Ҳиссиётга бой бўлиш, ўзини шеригига бутунлай бағишлиш ва ҳаётдан қувониш ҳиссини туйиш, шундай қизғин муҳит яратиш керакки, унда осилган тӯш ҳам, қаппайган қорин ҳам салбий кайфият уйғотмасин. Қўзғатувчи ўзига хос жиҳатлар ҳам намоён бўлади — булар ноз-ишвали нигоҳ, оёқлар ҳаракати, елкалар силлиқлигидир. Фақат ишқ-муҳаббатнинг ўзигина эмас, балки эҳтирос ҳам эс-ҳушни олиб қўяди.

Эркак ўз маҳбубасидан у қаноат ҳосил қилдими-йўқми, бу ҳақда ҳеч қачон сўрамаслиги одатий ҳолдир. Бу билан қизиқмайди ҳам, чунки бундай бўлиши мумкин эмас, деб ҳисоблайди. Агар ўзининг ишқий лаёқатларидан гумонсираса, бу унинг учун уят бўларди. Боз устига кўпгина эркаклар бу мавзуга доир энг холис танқидни ҳам, қандайдир

ўзгаришлар тўғрисидаги эркалатувчи илтимосни ҳам гўё бичиш ўрнида қабул қилишади ёки жинсий ожизликка йўйишади. Улар афсонанинг қулига айланишган, яъни эркак ишқ-муҳаббатда даҳо бўлиб, рафиқасидан ҳеч нимани ўрганмаслиги, унга асло мослашмаслиги керак эмиш!

Бундай ҳис-туйғу кўпгина аёлларни таҳқирлайди. Улар, масалан, эрига ҳозирнинг ўзидаёқ гўшангага боришни истаётганини айтишни уят ҳисоблашади. Эркакка қандай эркалатиши ўзига ёқишини, юрагига нималар чўғ солиб, жунбишга келтиришини айтишга уялишади. Буларнинг барчаси, ўзларининг фикрича, «аёллик шаънига тўғри келмайди». Шафқатсиз ахлоқ ҳимоядан маҳрум, шаҳвоний истаклардан бебаҳра (ўзинг авф эт, Раббим) мавжудот ролини берган.

Ўзни қўлга олиш, ўзни бошқаришни ўрганмоқ лозим. Қанчадан-қанча одамлар ана шу тамойиллар руҳида тарбияланишган-а! Ҳис-туйғуларга чулғаниш гўшангага бошлайди, аммо тобелик эҳтирослар тўлқинига асло эрк бермайди. «Билмайман, бу хотин умуман хуш ёқишини ҳис этадими-йўқми?» — дейди эркаклар бундай аёл тўғрисида.

Шуниси борки, улар буни сезишади, аммо иқороп бўлишга уядилар.

Сиз ўз маҳбубангиз (ёки эрингиз) ҳузурида очиқ кўринишдан хижолат тортасизми? Ишқий интилишларингизга ҳеч нарса халақит бермайди. Акс ҳолда, бари тасаввур билан ҳақиқатнинг ўртасида қарама-қаршилиқдан иборат бўлади, бу эса уят ҳиссининг юзага келиш омили ҳисобланади.

Бундай қараш ёшлиқда эшитилган огоҳлантириш («бу сен учун уят бўлиши керак») ёки ўзини рисоладагидек тута олмаган шерикнинг ноҳақ баҳоси туфайли пайдо бўлади.

Шеригингиз айрим тушунчаларга нисбатан бутунлай бошқача қарашга эга эканлигини англатганидан сўнг

уят бамисоли бултурги қор каби бутунлай ғойиб бўлиши мумкин. Аслида ҳар қандай киши ниманидир яшириш ёки кўрсатиш ҳуқуқига эга.

Сиз ишқий ҳаётингизни уят ҳиссидан холи тарзда юритиши истар экансиз, бунинг учун курашмогингиз керак.

Ҳеч қандай кучли уят йўқки, уни енгиш мумкин бўлмаса. Бу жиддий муаммони асосли равишда ёритувчи асар ва қўлланмалар жуда кўп.

III БҮЛИМ

СИЗ ВА БОЛАНГИЗ

Яхши отни эшакка айлантиrmанг!

Оилавий ҳаёт, бу — фақат эр-хотин ўртасидаги муносабатлардан иборат эмас. Шунинг учун энди сиз ва болаларингиз тўғрисида сўз юритмоқчиман.

Мазкур бобда мен сизнинг болалар билан муносабатнинг таҳлил қилмоқчи эмасман, балки маълумот учун бир неча амалий маслаҳатларни тавсия этаман.

Инсон танаси ва руҳи — фарзанд тарбиясининг асоси ҳисобланади.

«Гўдакнинг бўлажак тақдири ҳамиша онасининг ишидир», деган эди Наполеон. Ҳақиқатан, инсон феълатвори унинг тақдирини белгилар экан, шак-шубҳасиз, бошқа ҳеч ким она каби боласининг тақдирини яратса олмайди. У фарзандида илк билим, илк ҳис-туйғу, илк орзуистакни уйғотади ва барпо этади.

Аслини олганда, она болани нафақат вужудидан, балки қалбидан ҳам дунёга келтиради. У инсон руҳий ва жисмоний кучларининг бош тарбиячиси ва хазинабонидир.

Бола — митти эркак ёки аёл бўлиб, бу митти жонда келгусидаги ёши катта одамнинг мазмун-моҳияти жой олган. Сиз қандай тарбияласангиз, у пировардида шундай одам бўлади.

Барча болалар ички жиҳатдан турли-туман истеъодод нишоналари ҳамда ўзига хосликка эга. Бир дараҳтда бир-бирига ўхшаган иккита япроқ бўлмаганидек, икки одам ҳам ўзаро бир-бирига асло мос келмайди. Ҳар бир киши, бу — ягона шахс, у озми-кўпми ўзига хосликка эга.

Шу билан бирга, инсон қандай бўлса, тарбияси ҳам айнан шундай бўлади. Ҳар бир шахс алоҳида тарбияланмоғи лозим. Бу ҳар қандай тарбиянинг асосий

вазифасидир. Буни доимо тарбиячиларга эслатиб туриш керак.

Сиз Худо томонидан болаларингизга ато этилган табиий фазилатларни тарбиялашга даъват этилгансиз! Ҳурмат қилинг, руҳлантиринг, уни мустаҳкам кишига айлантиринг, аммо унутманг: **ҳар қандай одам якка ҳолда бутун инсониятга хизмат қилишга бурчлидир.** Ана шунда у ўзининг қадр-қиммати ва ҳақ-хуқуқини қўлга киритади, ҳаётга татбиқ этади ҳамда бошқаларнинг ўзига хос ҳаётига зарар келтирмайди.

Шундан сўнг жисмоний жиҳатдан ошқозон, мушаклар ва асабларга, уларнинг хоссаларига эътибор бериш керак. Ҳар бири бир хил даража ёки миқдорда барча учун тўғри келавермайди. Аммо қандай бўлмасин, тана аъзоларининг уйғунлиги ва кучи инсон саломатлигини кашф эта олмайди. Мушаклари мустаҳкам эркак хаста бўлиши, кўриниши заиф одам эса ҳар томонлама баркамол ривожланган, беҳад соғлом ҳолда ҳузурланиши мумкин.

Ҳар бир боланинг фикр-мулоҳаза юритиш лаёқати турлича тарзда ва миқдорда намоён бўлади. Уларга талаб қўйишда ана шу турфа қобилиятларга эътибор қаратинг. Ўткир ақл фақат озуқа талаб қиласди, агар у мавжуд бўлса, ўз-ўзидан шаклланади.

Фақат ҳосилдор экин етиштираман, деб мажбурий йўл тутманг, нотабиий йўл билан заифлашиб, ҳосил бермайдиган ҳолатга етказманг. «Агар бола фикр-мулоҳаза ва билимга чанқоқ, лекин ўжар ва тортинчоқ бўлса, – дейди Комений, – улар тарбиясида эҳтиёткорлик керак, токи яхши от эшакка айланиб қолмасин». Тўғри тарбия берилган фарзандлардан комил инсонлар етишиб чиқади. Аксинча, ўқишни хоҳлайдиган, аммо билимни етарли дараҷада тез ўзлаштира олмайдиган болаларни мажбурламаслик керак. Улар кейинчалик мақсадга мувофиқ тарзда ҳаракат қилиб, ютуқларни қўлга киритадилар. Бундайларни куч билан меҳнатга жалб этманг. Уларни қўлидан келмайдиган ишга йўналтиришнинг ҳожати йўқ. Дарвоқе,

бундай болаларни қобилиятли, уддабурон тенгқурлари билан таништириб, бириткириб қўйиш керак: бу каби ҳамжамият туфайли улар жонланиб, ҳаракатга тушади.

Фикрлаши суст болани қадам-бақадам олиб юриш, бир бекатдан яқин иккинчисигача етакламоқ лозим. Уларни меҳнатга дучор этмай, кучи етмайдиган ишга жалб қилманг. Билимнинг кенг доирасига ҳам қизиқмагани маъқул, кейинчалик худди шундай доирада ўзини енгил ва эмин-эркин ҳис этадиган бўлади.

Шу билан бирга болаларингиздан бирортаси алоҳида қобилиятга эга эканлиги маълум бўлса, қанотини қирқиб қўйманг. У ҳаддан зиёд баланд учади, деб хавотирланманг. Иқтидорли болани қандайдир бошқа соҳага қизиқтириш ҳам ярамайди.

Болангиздан сиз истаган шоир ёки рассом, бастакор ёки меъмор, файласуф ёки табиатшунос, математик ёки механик чиқмаслиги мумкин, аммо у табиатдан ўзига ато этилган истеъодига мос равишда вояга етади. Сиз тегишли озуқа бериб турсангиз, болангиз эркин ўсади. Фақат эҳтиёт бўлинг: у математикани енгилгина ўзлаштириши, чунки гапиришни тез ўрганиши, хотирасида номларни осонгина сақлай олиши туфайли рақамларни енгил ўзлаштириб олиши мумкин. Хурофотдан қочинг.

Бир қобилият жуда кучли, бошқаси эса ниҳоятда заиф бўлиши мумкин. Кимки билимнинг битта муайян соҳасида ўз кучини намоён этса, уни бошқаси ёки ҳаммасида шу даражада аълочи деб бўлмайди.

Фанда туб муваффақиятларга эришмайдиган болалар келгусида ҳам ютуқقا эришмайди, деган ақидаларга ишонманг.

Болангизни ўзини англашига ёрдам беринг, бунга мажбурсиз

Келинг, итальян утописти Томмазо Кампанеллининг «Қуёш шаҳри» асарини эслаб кўрайлик. Мазкур китоб

қамоқхонада ёзилган бўлиб, жамоавий тарбия ғояси ўртага ташланган.

Мазкур ғояларни «Боланинг дунёга келиши ва ота-она-ларнинг уни тарбиялаши» бўлимида учратишмиз мумкин.

«Уларни дунёга келтиргач, ўзлари боқишиади. Янги туғилганларни алоҳида умумий биноларда тарбиялашади. Икки йил ва ундан ошиқ вақт давомида кўкрак сути билан боқадилар, ҳар қандай маслаҳатдан қатъи назар, шундай бўлади.

Кўкрак сути билан боқилган бола раҳнамо аёлнинг ҳомийлигига берилади. Агар ўғил бола бўлса, эркак бошлиққа берилиши лозим. У ерда бошқа болалар билан машғулотда иштирок этишади, ўйнашади, алифбе билан танишиб, расмларни томоша қилишади, чопишиади. Ола-була кўйлак кийишади.

Саккизинчи йили улар табиий фанларга, сўнг бошқасига ўтказилади. Бошлиқларнинг айтишича, кейинги жараён – ҳунар ўргатишдир.

Қобилияти бироз пастроқ болалар қишлоққа жўнатилади, иқтидори эрта намоён бўлгани эса яна шаҳарга қайтариб олинади. Аксарият ҳолларда бир юлдуз буржи остида туғилган тенгдошлар қобилияти, хулқатвори ва ташқи кўриниши билан ўзаро мосдир. Бунинг натижаси ўлароқ, мамлакатда буюк ҳамжиҳатлик юзага келадики, у мутлақо доимий меҳр-муҳаббат ва бирбирига кўмак бериш билан ўзига хосдир».

Утопия — ҳеч қачон амалга ошмайдиган орзу. Утопик орзулар фаолиятга чорлаган, аммо кутилган натижаларга олиб келмаган.

«Қуёш шаҳри ёки орзу қилинган республика» утопик асари 1602 йилда лотин тилида ёзилган бўлиб, ilk бор 1623 йили босилиб чиқди.

Утопия — грекча сўз бўлиб, «у» грек тилида — «йўқ», «топос» эса «жой» деган маънони англатади. Демак, утопия — йўқ жой, фантазия, тахмин, эртак демақдир.

Сиёсатда эса утопия ҳеч қачон амалга ошириб бўлмайдиган аввалги ва кейинги орзу-ниятлар, холос.

Баҳтга кўра, болангизни сиз, ўзингиз тарбиялашингиз мумкин.

Сиз болангизни ўзини англашига ёрдам беришингиз керак, бунга мажбурсиз. Шундай экан, гўдаклигидан қобилиятини ўстиришга ҳаракат қилинг, аммо иродангизга бўйсундиришга уринманг.

Тафаккур қуввати анчайин суст бола билан ишлар экансиз, дастлаб обьект ва далилларни қай тарзда англаб етиб, қабул қилишига алоҳида эътибор беринг. Болага таниш далиллар асосида ўрганиладиган сабоқча доир барча маълумотларни ҳадя этинг, ўзига яқин белгиларни ахтариб топиш, шу асосда тегишли баённома тузиш, соғлом тафаккурини ривожлантиришига уриниб кўринг. У шу тариқа табиат ва инсонга тегишли муносабатни ўзида жо этадиган бўлади.

Бола кўнглига диққат билан қараб, уни уйғотинг ва тасаввурини кўзғаш орқали кузатувчанлигини кучайтиринг.

Шу мақсадда болага турли-туман буюмларни кўрсатиш керак, токи янгилиги билан унинг диққатини жалб этсин. Бу борада қатъий назорат ўрнатиш жоизки, тасаввур лаёқати қийинчилик туғдирмасин. Бир вақтнинг ўзида кўп миқдордаги буюмлар бу тасаввурга кирмасин, акс ҳолда бола шуурида фикрий тарқоқлик, паришонхитирлик ва юзакилик рўй бериши мумкин.

Унинг ақлий қуввати озми-кўпми мустаҳкамланса, айнан ўша битта буюм тўғрисида биргалиқда тўла-тўқис ишлаш мумкин, аммо мазкур ҳолатда, доимгидек, у болани қизиқтиурсин, равshan намоён бўлсин, яъни боланинг ақлий жиҳатдан ўсишига мос руҳий озуқага айлансин. Унинг диққатини фақат буюмга қаратиш шу тариқа ўргатилиб борилади. Аммо бундай кузатувчанлик узоқни кўра билиш ва омилкорликни тақозо этади.

Эсингизда бўлсин: боланинг ақлий қобилиятини ёшлик чоғиданоқ ўстириш унга «ўзини топиш ва ўз-ўзини англаши»га жуда катта ёрдам беради.

Қайсар болаларни ўзгартыриш мүмкінми?

Хис-туйғу, майл ва қизиқышлардаги асосий қонуният шундан иборатки, у дунёга келган бирорта кучни ҳам йүқтап олмайды. Аммо уларга қарама-қарши равишда ҳар бири бир томонлама ривожланиб, қарши томонни құзғаб, таъсир күрсатади. Бу билан уни яхлит үйғунликка олиб келади. Аммо ахлоқий хис-туйғулар ҳар қандай шароитда ҳам инсон рухи учун нимаиқи зарур бўлса, шу тарздаги юксак үйғунликни таъминлашга хизмат қиласди.

Агар мазкур ҳолат болаларимиз учун табиий истеъдод нишоналари бўлса, уни хотиржам равишда мақсадга мувофиқ ечиш, сўнг бўрону довуллардан саклашимиз кепрак. Дарвоқе, болада олий даражадаги қобилиятлар автомати сезилса ёки озми-кўпми етишмаса, у ёки бу майл, қизиқиш кучли равишда намоён бўлса, заиф томонларини йўқотиб ташлаш лозим. Чунки қалбдаги ноҳамоҳанглик умумий үйғунликни барбод этиши мумкин.

Ниҳоят, агар боланинг хис этиш даражаси паст бўлса, атроф-муҳит таъсири, муносабатлар, ибрат кўрсатиш ҳамда ўгит-маслаҳатлар шундай йўналиши керакки, олий туйғулар охир-оқибатда қуи турғанлари устидан зафар қозониб, фарзандингиз жамиятнинг фойда келтирадиган аъзосига айланishiiga имкон туғилсин.

Бошқа фазилатлар билан бирга, ҳатто ундан устун равишда болада меҳрибонлик, виждонлилик, идеаллик ҳисси, умид, ишонч, руҳий қатъият ва меҳр-муҳаббат ҳислари ҳам ривожланиши лозим.

Бундай кучлар ҳаётда, албатта, ёрдам беради. Бу заруриятга айланади, мавжуд ҳолат уни қайта жунбишга келтириб, руҳий ҳаёт жўшқинлик баҳш этади.

Шу билан бирга агар ҳис-туйғу ва майл-истаклар болада кейинчалик намоён бўлса, у журъатсизлик ва қўрқоқлик, манманлик ва худбинлик, ўзини катта тутиш, ўзбилармонлик, қўполлик ҳамда жанжалларга мойиллик, қизғанчилик, ёлғончилик ҳамда ўғриликка қизиқиш, ёвуз-

лик ва шафқатсизлигини намоён этса, бу хасталикнинг асл манбасини излаб топишингиз керак. Яъни, боланинг ёвузлилка хизмат қилувчи руҳий лаёқатларини билишингиз талаб қилинади. Буни дастлаб умумий тарзда, сўнг боланинг ўзига хос жиҳатларини шунга мувофиқ равишда қобилиятларига қарама-қарши қўйиб, лаёқатларини ҳаракатга келтириб, эришиш керак. Асосий эътибор энг кучли салбий иллатларига қаратилади.

Борди-ю, болангиз қўрқоқ бўлса, қўркув уйғотадиган ҳодисаларни аниқ изоҳлаб бериш, уни ишонтириш ва одатдан ташқари ҳодисалар ҳам табиий сабабларга эга эканлигини тушунтириш лозим.

Агар фарзандингиз журъатсиз, тортинчоқ бўлса, уни руҳлантиринг. Қулай фурсат топиб, ундан миннатдор эканлигинизни билдиринг ёки ўртоқлари олдида эҳтиром кўрсатинг, агар шунга муносиб бўлса, албатта.

Қайсар болаларни ўзгартириш мумкинми? Ҳа! Бунга қатъий иродангизни бепарво ва хотиржам равишда унинг ўжарлигига қарама-қарши қўйиб эришасиз. Шу билан бирга ўжарлик орқали ҳеч нимага эриша олмаслигини миясига сингдирган бўласиз.

Болага сабабсиз равишда ҳеч нимани ман этиб бўлмайди. Тақиқладингизми, бас, кейин ён берманг, сўзингизда қатъий туриб олинг. Ниманидир ман этиб, бошқа нимадир билан болани мукофотлаб, рағбатлантируманг. Аксинча, унинг диққатини ўша предметдан четга торting.

Болани манманлиқдан халос этиш учун унга ҳамма нарсанинг афзаллиги ҳамда ҳақиқий қадр-қийматини баён этинг, асосий камчиликларига диққатини қаратинг ва сўз билан фаолиятидаги етишмовчиликларни айтинг. Ўзига бино қўйган болага, кимки фақат ўзи учун нимадир ахтарса, аслида ҳеч вақо ололмаслигини, балки сал ўтмай боридан ҳам маҳрум бўлишини исботлаб бериш мақсадга мувофиқдир. Бу иллатга қарама-қарши ўлароқ, болада меҳр-муҳаббат туйғусини уйғотиш ҳамда уни

манманликка қарама-қарши жангга чиқариш керак. Жанг майдонида эса шундай қилингки, бунда фақат меҳр-муҳаббат енгиб чиқсин.

Агар ўғлингизнинг манманлиги, ўзига бино қўйиши кучли бўлса, иззат-нафси тўғрисидаги тасаввурлари ёлғон эканлигини айтиб, фош этинг. Кўп одамларнинг қай даражада эзгу ишларни амалга ошираётганини, уларга нимаики етишмаса, шуни эгаллашга интилаётганини кўрсатинг, мақтовда бағри кенг бўлинг. Агар боланинг ўзига бино қўйиши чиройлилик, кийим-кечак ва шу кабиларга қаратилган бўлса, унга ташқи кўриниш ҳеч нимага арзимаслиги, бу ҳамиша ўзгарувчан эканлигини исботлаб беринг.

Ўзбошимчалик, қўполлик ва жанжалга мойиллик ўзидан пайдо бўлмайди. Болада кучли нафратланиш юзага келса, у одамлардан эҳтиёткорлик ҳамда қўрқув остида бу ярамас қилиқларидан узоқлашади. Аслида бунга катталар ҳам сабабчи: улар ўз хатти-ҳаракатлари билан бузишга, вайронкорликка йўл очиб берадилар. Ваҳоланки, ҳатто кичкинтойларнинг ҳам гул ва ўсимликларни юлиб ташлаш, ҳайвонларни қийнаш, ўйинчоқларни бузишларига мутлақо йўл қўймаслик лозим.

Мазкур ҳолатларга нисбатан болаларда табиатан мойиллик борми, улар жанжал, ҳақорат рўй берадиган муҳитдами, уятсизлик, кулги ва мазах билан қарши олинадими ва қўпол уриш-жанжаллар рўй берадими – бу ҳақда билиш керак. Агар улар доимий равишда шунга қарама-қарши муҳитда яшашса, яъни меҳр-муҳаббат, виждон-имон ва оғир-вазминлик, камтаринлик шаклланган бўлса, демак, ҳаммаси жойида.

Агар болалардан бирортасида ҳасад ҳамда зиқналилк аломатлари намоён бўлса, улар ўртасида меҳр-оқибат ва ўзаро муҳаббатни «қўзғатиб» қўйинг, токи ҳар бири ўзида борини баҳам кўрсинг. Шундай қилингки, уларда нимаики бўлса, бошқалар ҳам фойдаланиб, барча қувонч-шодлик ҳиссини туйсин.

Болаларни эзгулик, яхшилик билан таништирар экан-сиз, бу ботиний неъматлар фақат восита эканлигини англатинг. Зиқна болани ихтиёридаги нарсалардан маҳрум этинг, ундан тӯғри фойдалана олмагани учун. Ҳасадгўйга эса, ўзига тегишли нимаики бўлса, уни ўзгалар баҳтидан топажагини ўргатинг. Агар кор қилмаса, у жамиятга муносиб эмаслигини, ўзи ва ўзгалар хушбаҳтлигини заҳарзақумга айлантираётганини ҳис эттиришга ҳаракат килинг.

Агар бола ёлғончиликка мойил бўлса, дастлаб бунинг сабабини, яъни туб манбасини очишига интилинг. Аксар ҳолларда ёлғон жазодан кўркиш туфайли юзага келади: бундай ҳолатда жазоламанг. Ростгўйлик, ҳаққонийликни мукофотланг. Жазони юмшатинг.

Бола ёлғон гапиришни кўпинча атрофдагилардан ўрганади. Яъни, теварак муҳитда шундай ясама хатти-ҳаракатлар содир этиладики, бу болаларга тез ошкор бўлади.

Баъзан боланинг ақлий салоҳияти ҳақида гапириб, ҳаддан зиёд мақтаб юборадилар. Шундай муҳит яратиш керакки, у асосий ҳукмини ўтказадиган қонун – самимийлик эканлигини, ҳар қандай ёлғон ёвузлик сифатида нафратга сазоворлигини англасин.

Ўзингиз ҳам, болангизнинг атрофидагилари ҳам ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, ҳатто «зарурият юзасидан» ҳам ёлғонни ишлатманглар.

Агар сиз болага нисбатан ваъдангизда турмасангиз, шунинг ўзи ёлғончиликка хос эмасми? Бу худди руҳий оғу каби айнан ишончсизликка олиб келади.

Шу билан бирга ёлғон ичидагини ҳеч кимга айтмасликка интилиш ва виждонлиликни такомилга етказишга тўсқинлик қилиш воситасига айланиши мумкин. Сиз нафақат алдамчилик учун баҳона топишни бартараф этишингиз, балки қатъий равишда унга қарама-қарши сифатларни үйғотишингиз керак.

Бу борада ёлғончилик иллати инсонни нафратга дұчор қилиши, у туфайли үзаро ишонч барбод бўлиши, ижтимоий ҳаётнинг асоси эса үзаро ишончда эканлигини кўрсатинг. Исботи сифатида ишончни барбод этгани учун ёлғончига бутунлай ишониб бўлмаслигини айтиб, уни инкор этинг.

Баъзан болаларда ўғрилик ҳолатлари сезилади. Бу биринчи марта маълум бўлса, уни жазоланг. Агар яна аниқланса, гарчи энг кичик ўғрилик бўлса-да, қаттиқ жазоланг, токи кейинги гал бу иллатга бош қўшмасин. Бундай болалардан қатъий равишда талаб қилинг: у ҳар бир хатти-ҳаракати ва интилишлари учун майда тафсилотларигача эринмай ҳисоб берсин. Ўғирлаган буюмини қаердан олган бўлса, ўша жойига қўйсин. Ўғрилик туфайли рўй берган камомадни ўзининг ҳисобидан тўлаб, жойига қўйсин. Агар бу қилифи яна такрорланса, уни эркинликлардан маҳрум этинг. Кимки жамиятда барқарор мезонларга путур етказса, жамиятдан маҳрум бўлиши кераклигини онгига сингдиришга ҳаракат қилинг.

Ниҳоят боланинг ўғрилик сари эҳтимол тутилган йўлларини беркитиб ташланг. Унда доимий равишида виждонийлик, бағрикенглик ва ўзгаларга нисбатан хурмат-эҳтиром хислатларини уйғотишга ҳаракат қилинг.

Боланинг ҳис-туйғуларига кўрслик қилмасдан, унинг ёвузликка нисбатан ҳар қандай истак-майллари ҳамда имкониятларини бартараф этиш керак. Аксинча, яхшилик сари интилган барча ҳаракатларини мақташ, рағбатлантириш лозим. Яхшиликка йўғрилган ҳаракат яхшилик олиб келиши, ёвузлик эса лаънатланишини англатиш керак.

Шу тариқа тарбиячи — она ўзининг илиқ меҳр нурлари или ёвузлик томирини оз-оздан қирқади, чунки жамият ҳаётига мослашмаслик ҳар қандай ёвузликнинг асоси ҳисобланади.

Тилга олинган салбий хусусиятлар ишда учраб қолса, бунга ҳамма вақт ҳам маънавий омиллар сабаб

бўлмайди. Агар уларга, масалан, боланинг жисмоний хасталиги сабаб бўлса, жисмоний соғломлиги йўлида ғамхўрлик қилинг. Чунки бусиз руҳий соғлом бўлиш мумкин эмас.

Қўполларча истаклар, ўжарлик ва ўзбошимчалик асосидаги талаблар

Сиз фарзандингизнинг мақсад сари ғайрат-шижоатли, қобилиятли, уддабурон бўлишини истайсизми? Агар у шундай бўлса-ку, нур устига нур, аммо барча уринишларингизга қарамай, сусткашлик қилса, нима қиласиз?

Норозилигинги зинни баён этишга шошилманг.

Боланинг устидан кулманг ва уни жазолайверманг!

Вазиятни таҳлил қилинг.

Балки сусткашлик сабабини унинг флегматик (оғир карвон) мижози ҳамда овқатланишидан излаб кўриш керақdir. У ҳолда боланинг мушаклар тизимини мустаҳкамлашга ҳаракат қилинг. Бунда ўртача машқлар ва ўлчовлардан фойдаланинг, овқат ҳазм қилишини меъёрига келтириб, сусткашликни панд-насиҳат ва қўрсатмалар билан бартараф этинг.

Болани тез-тез тетик, фаол болалар даврасига олиб киринг. Агар унда атрофдаги кишиларга нисбатан иззатталаблик сезилса, буни йўқотишга ҳаракат қилинг. Бошқа ҳолат, масалан, агар болада ниманидир олиш, эгаллашга кучли мойиллик шаклланган бўлса, унга мол-мулкка нисбатан муҳаббатни кучайтиринг. Мазкур воситалар орқали болангизни фаолиятсизлик ёки меҳнатдан қўрқишидан бутунлай ажратиб олган бўласиз.

Юқорида тилга олинган мойиллик ва қизиқишлиар бунга қарама-қарши равишда, тарбия орқали сингдирилган, яъни, бола такомилнинг тўғри йўлидан оғдирилган бўлиши мумкин. Масалан, у кўз ёши тўқади, айтганлари ўша заҳоти амалга оширилишини хоҳлаб, хархаша қиласиди. Сиз эса, йиғламаса бўлди, дейсиз, гапга озгина

қулоқ солса ҳам, рағбатлантирасиз. Агар бу каби иллатлар тарбия орқали сингдирилган бўлса, дарҳол йўқотиш лозим.

Боланинг қўпопларча истаклари, ўжарлик ва ўзбошимчалик асосидаги талаблари мутлақо бажарилмаслиги керак. Айниқса, буйруқ оҳангига мурожаат қилишига йўл қўйманг. Боланинг ўзи қулоқ солишини ўргансин. Нима буюрилган бўлса, бажарсин, бақирчақирига ҳам, қаҳр-ғазабига ҳам эътибор берманг, чекинманг.

Боланинг қулоқ солмаслиги, гапга кирмаслигини хотиржам ва бепарво қарши олинг. Худди шундай хотиржамлик билан ундан сизга қулоқ солишини талаб қилинг. Бу жараён дарғазаб бўлмай, қизиқонлик қилмасдан амалга оширилмоғи лозим. Акс ҳолда болада қаршилик кўрсатишга мойиллик кучаяди. Шу билан бирга унинг тарбиячисини ҳам камситмаслик керак.

Кимки ўзини идора қилса, у бошқаларни ўз ҳукми остида сақлай олади.

Болангизни тушунинг. Унинг хоҳиш-майллари ва интилишлари катта ёшдагиларнинг ҳис-туйғулари ва истакларидан бутунлай фарқ қиласди. Болангизнинг истак ва майллари қалбида кечётган ҳаёт билан уйғунликни юзага келтиради, бу енгилликни болалар ҳам, катталар ҳам ҳис этадилар.

Боланинг иқтидорини олдиндан аниқлаш мушкул, у неча ёшдан намоён бўлиши ҳам номаълум. Боланинг тарбияси ва ўсиши унинг туғма табиати билан ўзига хос феъл-авторига мос келмоғи лозим, токи ҳеч нима бегона ҳамда ёқимсиз бўлмасин.

Бола бор билимини доимий равишда ўзининг ташқи қиёфасида намоён этиб туради. Шу тариқа у гўдаклик чогидан бошлаб бўлажак истеъдодига мос ҳолда яшайди. Шундай экан, ота-оналарининг у ёки бу қобилиятни тавсия этишларига асло ҳожат йўқ, боланинг ўзи ҳам бундай истеъдодни излаб ёки танлаб ўтиrmайди.

У бошқа ҳеч қандай истеъдодни танламайди, бошқасини билмайди ҳам. Ўз истеъдодига итоат этган ҳолда юраги ва қалб амрига қараб яшашда давом этади. У фаҳм-фаросат, одоб-ахлоқ қоидалари, иззат-икром ва пулнинг талабларига қараб танлаш йўлларини ҳам билмайди. Бунинг устига ўз ортидан «эргашиб келадиган», истеъдодни танлашдаги фаҳм-фаросатдан иборат ёлғонни бошидан кечирмайди.

Кимки ўзининг руҳий олами кўрсатган истеъдод ортидан одимласа, ҳурмат-иззатга сазовор бўлади. Чунки у ички талабларига мос келадиган ва ўзини баҳтли қиласиган истеъдод изидан кетади.

Боланинг ҳис-туйғулари ҳамда истак-майллари бизнинг ҳис-туйғуларимиз ва қизиқишлиаримиздан бутунлай фарқ қиласи. Ахир биз – ёши катталармиз. Болалар воқеликни бошқача идрок этишади. Улар бизнинг гапларимизни тушунмасликлари ҳамда нотўғри талқин қилишлари мумкин. Шундай экан, улар ҳузурида айтадиган сўзларингизга ҳам эътибор беринг.

Нима бўлганда ҳам болаларни тушуниш керак! Агар фарзандларингизни тўғри тушунсангиз, бутун оилангизни порлоқ келажак кутиши аниқ.

Ҳаётнинг ҳикмати ўйинларда жам

Оилавий муаммоларингизнинг битта сабаби зерикиш ҳисобланади. Зерикиш тинкани қурилади. Сиз оилавий ҳаётингизни худди эртаклардагидек тасаввур қилган эдингиз, аслида нима бўлди?

Ота-онангиз ҳаётини эслаб кўринг. Эҳтимол, болалигингида ҳам мўъжизалар кутгандирсиз, аммо сизга умуман ҳеч ким эътибор бермаган: ота-онангиз ҳамиша ўзлари билан банд, ўзаро муносабатда бўлишган-у, пул ишлашган. Бу хатоларни асло такрорлай кўрманг.

Дилгирликни қандай енгиш ва уни қай тарзда бартараф этиш мумкин? Сизга болалар ёрдам беради. Улар учун

кўпроқ эътибор ва вақт ажратинг, чунки фарзандларингиз сизга жуда муҳтоj. Болаларга ғамхўрлик сизни ўзингиз тўғрингиздаги жонсараклиқдан чалғитибина қолмай, шу билан бирга ҳаётдан бир олам завқ-шавқ олиш имконини беради.

Ўзингизни ташвишга соглан, ранжитган сўзларни ўйлаб, бош қотириб ўтируманг, бу гаплар тушлик пайтида айтилган ахир! Куч-қувватингизни, яхшиси, болалар ўйнайдиган қизиқарли ўйинларга қаратинг.

Болаларнинг ўз-ўзини англашини фақат сиз амалга оширишга ёрдам берасиз. Ахир бекордан-бекорга: «Оқила хотин ўз истагига кўра, ўн нафар боладан бешта босқинчи ва бешта ҳуқуқ ҳимоячисини тарбиялаши мумкин», дейилмаган. Ҳаммаси тарбиянинг шаклларига боғлиқ.

Болалар тарбиясида бир ақидага қатъий ишонинг: қаерда иш ва меҳнат бор экан, у ерда ёвуз ниятларга ўрин қолмайди, ахир бу бекорчилик оқибатида юз беради-да! Иш билан банд одамнинг қалбида, аксинча, ёруғлик, осойишталик мавжуд бўлади.

Иш ва меҳнат бор жойда зерикиш ва паришонликка ўрин қолмайди: зерикиш ва паришонлик машғулотларнинг етарли бўлмаганидан келиб чиқади. Қаерда етарли дараҷада фаолият мавжуд бўлса, у ерда қалб лиммо-лим ва ҳар томонлама банд бўлади.

Боланинг бандлиги ва фаолиятини унинг ўйинлари ташкил этади. Бола ўйнайди, чунки ўйинлар унинг табиати ва қониқишини қамраб олади. Тарбиячи болани шундай йўналтириши керакки, бу йўналиш ишдан иборат бўлсин, яъни боланинг бутун руҳий фаолиятини қўзгатиб юборсин, улардан бирортаси ҳам бир томонлама ривожланмай, балки баробар ишга тушсин.

Болалар ўйини икки турга бўлинади:

1) Бола нимадир ўйнаши мумкин. Буюмлар унинг назарida жонли. Бола учун барча анжомларда жон бор, у ташки оламда ҳеч нимани жонсиз кўрмайди.

2) Бола ана шу олам ичидә ўйнайды ва машгул бўлади.
Шу тариқа ўйинлар унинг фаолиятини ташкил этади.
Оқибатда энг севимли ўйинчоқлари энг оддий бўлади,
улардан кўпини ўзи ясаб олиши ҳам мумкин.

Сиз қимматбаҳо ўйинчоқларни бераётуб, уни хурсанд қиляпман, деб ўйлашингиз мумкин. Бу ўйинчоқларда ҳаммаси жобажо, бирор жойини қайта ясашга тўғри келмайди. Агар сиз оддий анжомларни бериб, болангиз унинг устида ишлаганида, бошқача бўларди.

Агар бола қимматбаҳо ўйинчоқни синдириб қўйса, бундан жуда хурсанд бўлади. Бузилмай турганида, бу мамнунлик юз бермасди. Чунки ўйинчоқ энди унинг шахсий мулки. Бу шуни кўрсатадики, қунт билан ясалган қимматбаҳо ўйинчоқлар содда, пухта-пишиқ ишланмаган чала ўйинчоқлардан кўра кам қизиқиш уйғотади.

Ўтган асрларда австриялик педагог Фридрих Фребель болаларни ўйлашга ундейдиган ўйинчоқлар тизимини яратди. Бунга кўра, бола аста-секин табиат билан чуқур таниша боради ва машғулотдан қаноат ҳосил қилиши асосий шартлардан бири бўлиб қолади.

Болаларнинг биринчи ўйинчоғи бўлмиш коптоқчалар билан улар гўдаклик чоғларидан бошлаб ўйнаганлар. Уларнинг биринчи даврида бу ўйинчоқ жуда зарур.

Гўдак коптоқда ҳар қандай ҳаётнинг илк ва асосий шаклларини кўради. Шар, доира шакллари ва бир нечта коптоқчалар орқали яккалик ва кўпликни фарқлайдиган

бўлади. Ипга боғланган коптоқчанинг ҳаракатидан эса ўнг ва чапни, олдинни ва орқани англайди. Бу ҳолат ҳаракат тўғрисидаги кўргазмали қўлланма бўлиши мумкин.

Коптоқчалардаги расмлар орқали у ён-атрофдаги манзаралар, масалан, боғдаги гуллар хусусида тушунчага эга бўлади,

билишни ўрганади. Шундан кейин турли-туман рангдаги пластинкалар ёки қийқим (лоскут) қофозлар орқали ёки ўзининг фикрлаши воситасида ранглар биримасини тузади, бўёқлар билан расмлар чизади.

Коптокчалар турли ўйин учун ҳам хизмат қилади. Болалар ўйинининг иккинчи даврида шар, куб ва цилиндрлар бевосита уларда турли-туман тушунчалар ҳосил қилади.

Бола симга осилган шар, куб ва цилиндр ҳақида тушунчага эга бўлиш қаторида техниканинг оддий қисмлари билан танишади. Машқларнинг кейинги бўлимида бола турли бўлаклардан қандайдир бутун қисмни қуради ёки тузади. Унда фақат тақлид қилиш ва тузиш иқтидори очилмай, шу билан бирга алоҳидә қисмларнинг аҳамияти, шакли ва кенглиги, бир бутун бўлиши, ҳар бир қисмнинг алоҳидә бўлак сифатида аҳамият касб этиши тўғрисида тасаввур ҳосил қилади.

Мазкур бўлимдаги ўйинлар воситасида бутунлай бошқа фаолият ҳам машқ доирасига тортилади. Чунки бола қўлидаги маълумот орқали турли ҳаётий шакллар ҳақида билиб олади. Маълум табиат предметларига хос тарзда шаклларни бир бутун қилиш, яъни тафаккурида юзага келган ҳолатларни юзага келтиришни ўйлади.

Фребелнинг тақсимотига кўра, болалар машгулотининг учинчи поғонасини ҳар бир томони ажратилган куб ташкил этади. Бола уларнинг томонлари, қирралари ва учларининг бир-бирига мослигига қараб, битта куб ясади. Натижада турли шакллар пайдо бўлади. Эътибор беринг: бола ҳар сафар куб ясаётганида, олдингиларини йўқотмасин, кейингилари табиий равишдан аввалгиларидан келиб чиқсин.

Машқнинг тўртинчи поғонасида Фребель саккизта юпқа тахтачалардан иборат кубни тавсия қилади. Мазкур жисм куб томонларини кўпайтириш учун керак. Бунда аввалги ҳолатдаги каби майдон сатҳи кенгайишини билиб олади.

Кейинги босқич 267 та майда кубларни ташкил эта-ди. Олтинчи босқич ҳам кублардан иборат бўлиб, ўртаси бўлингган тахтачалар ва кўп қиррали устунчалар асосида ясалади.

Шу тариқа бола математик аксиомалар ва табиий ҳодисалар устида мушоҳада юритади, уни тасаввур қилиш ва амалга татбиқ этиш йўлларини ўрганади. Мазкур машқлар орқали боланинг чексизликни идрок этиш, кенглик ва вақт, ўхшатиш ва қуриш, тартиб, идеаллик туйғуси, таққослаш ва хулосалаш қобилияти маълум дарражада шакланади.

Ниҳоят унда ҳисоб-китоб билан машғул бўлиш қобилияти юзага келади. Куб ва таёқчалар воситасида кўпайиш ва камайиш, арифметиканинг тўрт амали машқ қилинади. Сўнgra ёндош ва тик, қийшиқ ва текис чизиқларни қофозга чизиш ўргатилади. Бола буларни илгари таёқчалар ёрдамида амалга оширганди, энди шулар ёрдамида ёза бошлади.

Охириги босқич ўқиш дарсларига ўтишдир. Юқоридаги тайёргарликлардан сўнг бу болалар учун унча қийинчиллик туғдирмайди.

Бола қанча кўп тимсолларни ўзлаштиrsa, тасаввур доираси шунчалик кенгаяди. Натижада ўқишни осон ўзлаштиради. Улар ҳарфлар нималардан иборатлигини, предмет эмаслигини англаб, тасаввур шаклида қабул қилишлари лозим. Тасаввур шаклида қабул қилиш осон кечади. Агар бола ҳарфларни жамлашни таёқчалар ёрдамида ўрганиб, шуғулланган бўлса, уларни талаффуз қилиш, бир-бирига қўшишни эплай олармикан?

Бундай машқларни давом эттиrsa, ўрганса, масалан, бир нечта таёқчалар ёрдамида турли шаклларни бирлаштира олса, сомондан тайёрланган шаклларни тўқиб, қофоз ёки чарм резинани кесиш ёки шаклларни игнақадоқ билан тешишда мазкур тимсоллардан ёки шахсий фантазиясидан фойдаланса, сўнг уларнинг рас-

мини чизса, такомиллашиб боради. Шу тариқа пичоқ во-
ситасида юмшоқ лойдан шакллар ясаш машғулотларини
анча енгил жисмоний ишлар билан бирлашириди. Ма-
салан, уруғ сепиш, суғориш, боғ күчатлари ўтқазиш ва
уларни кўпайтириш орқали руҳиятида чақонлик, қўли ва
бармоқларида эса ҳаракатга эришади. Шу тариқа бола
ўз ўйинлари орқали инсоний фаолиятнинг барча турла-
рига тайёрланади.

Юқоридагиларга ривожланишнинг қуидаги қонун-
ларига қатъий амал қилган ҳолда эришиш мумкин:

1) Мавҳумликдан муайянликка, жонсиздан жонли-
га ўтиш. Бола даставвал табиатдаги муҳит ва ҳар хил
тирик турлар тўғрисида тушунчаларни эгаллаши ке-
рак. Шундан сўнг мавҳум, алоҳида-алоҳида шакллар,
ниҳоят унинг изидан шакл ва ижодни ташкил этиш ло-
зим.

2) Машқларнинг тартиби бузилмасин. Ҳаёт сакраш-
ларга тоқат қила олмайди, у қадам-бақадам боради.

3) Ўйиннинг асосий мақсади ҳали ўқиш-ўрганиш
ҳисобланмайди.

Сўз иқтидори бошқа барча руҳий ҳолатлар билан бир
қаторда ривожланиб бориши керак. Олдин кўриш ва ҳис-
тишни, кейин эса гапиришни ўрганиш зарур.

4) Гўдак ўйин билан ҳаддан зиёд узоқ шуғулланмасин.
Унинг бутун дунё бўйлаб гашт сурувчи тиниб-тинчимас,
жўшқин қалби танаффус талаб этади.

Аммо бола бир ўйинчоқдан бошқасига тез-тез
ўтаверса, буни ҳам яхши деб бўлмайди. Уни кузатиб,
гўдакнинг битта ўйинчоқ билан нега узоқ вақт ўйнаб
қолгани ҳақида ҳам ўйлаб кўриш керак. У азбаройи
қизиқиб, хурсанд ҳолда ўйнасин.

5) Битта ўйинчоқ барча учун бир хил тарзда яроқли
эмас.

Ўйинда боланинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга
олиш ва у билан шунга монанд равишда муомала қилиш
керак.

Болаларнинг барчаси ҳам бир хил қизиқиш билан битта ўйинга берилмайди. Табиий равишда ўзига хослигига кўра, битта гўдак битта ўйинга, иккинчиси эса бошқасига мойиллик кўрсатади.

Шундай қилиб, болангиз шуғулланиши учун турли ўйинлар ўйлаб топинг.

Ҳаддан зиёд ҳиссиётга берилиб кетишдан қўрқинг

Мен «ҳаддан зиёд ҳиссиётга берилиб кетишдан қўрқинг», деганимда, ўз никоҳингизга онгли тасниф беришингизни назарда тутаман.

Оилавий ҳаёт, бу – табиат ҳодисаси эмас, у назорат қилишга мойил. Энг яхши назоратчи эса сизнинг ўзингиз ҳисобланасиз.

Шахсий тажриbamга кўра, ёш жуфтликлар, яъни янги келин-куёвлар ўзларининг муносабатларини бошқаларда ҳеч қачон юз бермаган, деб ҳисоблашади. Аммо фақат хомхаёлларга берилиб, романтик севги билан яшаб бўлмайди, албатта.

Кўпчилик ўз ҳаётининг барбод бўлиши сабабини муносабатларнинг никоҳдаги илк ҳаяжондан титраши ва янгиланишларнинг сақланмаслигига, деб билади. Ўйлаб кўринг, бу ўта бемаънилик эмасми? Ахир иккалангиз ҳам ақл-ҳушли одамларсиз-ку!

Сиз агар чин юракдан истасангиз, баҳтли бўлишингиз мумкин. Бунинг учун фақат ўзингиз ҳаракат қилишингиз, уддалашингиз мумкин. Муаммоларингизни ҳеч ким сиз учун ҳал қилиб бермайди.

Бизнинг давримизда кўпчилик, ҳис-туйғу ақлдан устун, деб ҳисоблайди. Бундай кишилар ўз ҳиссиётларига ҳаддан зиёд ишониб, уни энг қўпол шаклда намоён этадилар, каллага нима келса, вайсайверадилар. «Биз сидқидилдан ростгўймиз», – дейишади улар. Эҳтимол, ўз ҳис-туйғуларини намоён этиб, атрофдагиларнинг ҳис-туйғулари тўғрисида ҳам ўйлашар?

Мен ҳаётый тажрибамга кўра, аниқ ишонаманки, ҳаётимизнинг тўқсон фоизи тўғрилик ва яхшилиқдан иборат.

Кимки оилавий ҳаёти баҳтли бўлишини истаса, ўзининг бор диққат-эътиборини яхши томонга қаратиб, ноҳушликлар ҳақида мутлақо ўйламаслиги керак.

Агар сиз безовталаниб, ранжиб, уйдаги машмашаларнинг келиб чиқишига сабабчи бўлсангиз, ноҳушликлардан иборат ўн фоизга диққат-эътиборингизни қаратган, тўқсон фоиз ёруғлик ва хушвақтликни эса рад этган бўласиз.

Муаммоларингиз илдизи қаерда? Мен бунинг жавобини биламан, у «амалга ошмаган армон» деган жумлада жамланган. Сиз биргаликда оила қуарар экансиз, бир нарсани кутгандингиз, аммо бутунлай бошқасига эга бўлдингиз.

Айнан амалга ошмаган армонлар хусусида афсуланиш азият чекишга мажбур этади.

Мен ҳис-туйғуларингизни назорат қилишни маслаҳат берган бўлардим. Сиз, бу мумкин эмас, дейишингиз, шу тариқа ўзингизнинг «мен»ингизни йўқотиб юборишингиз мумкин. «Ўзни қўлга олиш» эса сиз учун ўлим билан барабаравар кўринади, чунки ўзингизни ниҳоятда юқори туласиз.

Қўйидаги усулга кўникиш учун ўзингизни синаб кўринг: бир ҳафта кўнгилга эмас, ақлга таяниб яшаб кўринг. «Мен бу ишни фалон киши учун эмас, ўзим учун қиламан», – дэнг.

Агар инсон ўз ҳиссиётларини жиловлай олганида борми, дунё қанчалик ўзгариб кетган бўларди. Аммо буни эплаш мумкинмикан? Бутун инсоният тарихи бизга тес-

карисини уқтиради: дунёни ҳиссиётлар бошқарган, дейди. Аммо бу дунё мукаммалмиди ўзи?

«Ақл ва ҳиссиёт» ўртасидаги масалалар билан ўтган асрда инглиз адаби Жорж Мередит ҳам шуғулланган эди. У мазкур муаммони ҳал этиш йўлини тавсия этган.

Жорж Мередит 1828 йилда туғилган. Узоқ йиллар Германияда яшаб, немис адабиёти билан шуғулланди. Маълум вақт Жан-Поль-Рихтер таъсирига берилиди. Англияга қайтиб келгач, «Рафаэль биродарлиги» жамияти билан яқин алоқада бўлди. Бироз вақт Розеттининг ака-укалари билан бирга яшади. Уйланиб, хотинидан жудо бўлди. Бир неча йиллар давомида Лондондан унча олис бўлмаган кичик Доркинг шаҳарчасидаги ҳовлисида яшади. У Лондондаги оддий ва аслзодалар тўгаракларида жуда кам кўринарди.

Жорж Мередитнинг шахсий ҳаёти тўғрисида матбуотда берилган гаплар ана шулардан иборат. Бундан ташқари озми-кўпми манбаларни, ишончли тахминларни унинг назмий тўпламидан топиш мумкин. Мередит ўтган асрда Англияда шоирлар орасида сезиларли ўрин эгаллаган эди.

Ушбу тўплам ўзида оғир ҳаётий фожиаларни бошидан кечирган кишининг кечинмаларини акс эттирган. Аслида бунинг асослари, афсуски, сирли бўлиб қолмоқда.

Мередит шахсий яшаш тарзини ҳамиша оммадан сир тутган. У ўзининг кеч бўлса-да, гуллаб-яшнаган шоншухратига бепарво муносабатда бўлди. Бу эса ўзига хос иқтидори ҳамда ташқи шароитларнинг дунёқарашига таъсири ҳақида ишончли далилларни қўлга киритиш имконини бермайди.

Одамларга қўшилишдан маҳрумлик Мередитни ҳаддан зиёд маҳдудлик даражасига етказган, самимийлик-

нинг ҳар қандай кўриниши хуш кўрмаслик ҳолатигача етган, ваҳоланки, жамият томонидан унга қизиқиш ниҳоятда кучли эди. Мазкур ҳолат бадиий мусаввирнинг ўзига хос қийматини ўрганувчи танқидчи ишини мураккаблаштириб, уни биографик манбадан маҳрум этди.

Аммо шахсий ҳаётида теварагини ўраб турган дунёга бутунлай бегоналигича қолган Мередит асарларида битта умумий тасниф билан изоҳланадиган ҳолат бор. У бутун диққат-эътиборини ҳаётнинг фалсафий ва руҳий асосларини ўрганишга қаратган инсонлар тоифасига киради. Мередит мазкур тушунчаларни ўрганишга ҳайратомуз даражада сезгирилк билан киришиб, энг майда ҳис-туйғуларгача қамраб олган, бу фалсафий умумлашмаларда ўз маҳоратини намоён этган эди.

Жорж Мередит ҳаётий фалсафасининг асосий моҳияти — инсон ақл-идрокига юксак ишончдир. Унинг барча романларида якка шахснинг жамиятдаги тартиб-коидаларга қарши кураши қамраб олинган.

Ақл-идрокка қулоқ тутиб, ўзида қатъий фикр ва хатти-ҳаракатларнинг мантиқийлигига асосланган ҳолда инсон ҳар қандай ҳаётий вазифаларни уddyалай олиши ва ўзининг ердаги бевосита рутбасини адо этишга кириша олади. Яъни, ҳаётнинг тўла-тўқис маъносига етган ҳолда яшайди, бунда ўз «мен»ини жамиятнинг барқарор таъсири орасида асло йўқотмайди.

Инсоннинг ҳаёт билан ушбу яkkама-якка олишувуда энг асосий душман — унинг бевосита ҳис-туйғулари, юраги ҳисобланади. Мередит «хомхаёл»нинг қурбони бўлганларнинг бир гуруҳини тасвирлайди. У ақл-идрок устидан ҳис-туйғуларнинг ҳар томонлама устунлигини тилга олади.

Мередит, инсонни энг юксак, авжига чиқсан ва улуғвор ҳис-туйғулар исканжага олса, унинг таъсирига берилса, ҳалокатга етаклайди, деб ҳисоблайди. Инсон мажбуриятларига ўзининг барча истак-майлларини ақл-идрок назоратига бўйсундирсагина баҳтли бўла олиши ва

тўлақонли ҳаёт кечириши киради. Шу боис соғлом фикр талабларини кесиш барча нарсаларни фош этиш ва қораламоқдир.

Ана шу нұқтаи назардан, худбинона ҳис-туйғуларнинг битта одамда ҳам ривожланиши шу даражада ҳалокатлидир. Бундай киши атрофдагилар қалбини ўзида қамраб олган меҳр-муҳаббат ниқоби остида бўйсундиришга интилади. Худди шу тарзда чекчегарасиз, ортиқча завқ-шавққа берилган кишилар ҳам ўз ҳис-туйғуларини назорат қила олишмайди. Унинг этишмаслигига ишониб, бартараф этолмайдилар.

Мередит фақат ақл-идрокни баҳтли ҳаётнинг асоси, деб ҳисобламайди. Уни қалбни покловчи восита, деб ҳам билади. Барча қарама-қарши ва ахлоқий эҳтиросларни у онгли тафаккур соҳасига қўчиради, ақл-идрокка интилишни ўзини намоён этиш ва инсон қадр-қийматини юқори поғонага кўтариш, деб таъкидлайди.

Жорж Мередит назаридা, ақл-заковат такомили фикрловчи инсоннинг буюк бурчидир. У ўзининг романларида ақлий такомилга тўхтовсиз эришишнинг кенг йўлларини кўрсатиб берган.

Унда инсон орзу-умидлари ўрин олган, энг яхши келажакка умидворлик жо бўлган, фикр-ўй кучлари томонидан эскирган ижтимоий анъаналар устидан ғалаба қозонгани кўрсатилган.

Тафаккур ва ақл-идрок ғалабасига бўлган ишонч Мередитни умидсизликдан халос этади. Унинг тушунчаси олдида энг назокатли ва бепарво хатти-ҳаракатларнинг тубан ҳамда майда-чуйдалардан иборат қиёфасини яланғоч ҳолда намоён бўлади. Бошқа жиҳатдан эса инсониятнинг азият чеккан қисми, ўз шахсиятида муқим турга олмаган, қобилиятысиз кишилар инсониятнинг нотавон қисми сифатида унинг кўз олдида улкан далил бўлиб туради.

Аммо Мередит ҳаётнинг ана шундай тушкун ҳолатини таҳлил қилар экан, ундан чиқиш йўлини топади. У ҳар

бир одамнинг қобилиятини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатиб, охир-оқибатда ҳаётда ақл-идрок ғалаба қозонишига ишонади.

Мередит романлари қаҳрамонлари қалб ва ақл-идрокнинг барча куч-қувватини талаб қиласдиган ҳаётий синовлардан ўтишади. Бу курашда уларнинг тамаддун кафолати ва инсон ақл-идрокининг ғалабаси бўлмиш ақлий куч-қудрати тобора тобланиб боради.

Табиат рад қилиб бўлмас ҳуқук ҳамда талаблари билан инсоннинг хулқ-автори, бурчи ва мақсадларини яшаш шароитига мослаштиради, ақл-идрокни синдириб ташлайди. Ўзига хос миллий феъл-автор қандай бўлмасин, инсон ҳаётини шу каби кучлар бошқаради.

Ушбу асосий мезонларнинг Англиядаги ижтимоий шароитлар билан тўқнашуви қандай натижаларга олиб боради ва мазкур тўқнашув негизида қандай тип ва характеристерлар юзага келади — Мередит ўзининг бир қатор романларида ана шу жиҳатларни кенг ёритиб берган.

У дастлабки йирик романи — «Ричард Феверель мусибати»да ўтган асрдаги Англия «ота ва болалар»ининг икки авлодини қарама-қарши қилиб қўяди. Остен Феверель ўғли Ричардни инглиз аристократиясининг муносиб вакили этиб тарбиялаш ҳамда Февереллар таниқли авлодининг меросхўри қилишга интилади. Унинг тизими шу мақсадга йўналган эди.

Сэр Остен тарбиянинг бутун бошли фалсафий тизимини ўйлаб топган ва уни «Дарбадар кишининг ён дафттарчаси» номли ҳикматлар тўпламида тақдим этганди. Мазкур тўпламни фақат яқин дўстлари қўлёзма шаклида кўришган, шу билан бирга Сэр Остен ва ошналари томонидан доимий айтилган иқтибослар туфайли графликнинг энг юқори жамияти ҳам у билан таниш эди. Ушбу тизимда Остен орқали Мередит Англияда мавжуд бўлган эски тартиб-қоидаларнинг бутун моҳиятини ифодалаб беради. Бу ор-номус, кастачилик хурофотлари ҳақидаги анъанавий тушунчаларга асосланган эди.

Сэр Остен ўғлини ҳаммадан бурун жентльмен құлмоқчи, унинг онгига ўзининг ижтимоий ақволи ва шу билан боғлиқ ахлоқий мажбуриятларини сингдирмоқчи зди. Остен сунъий равишда ўғлига тоифавий шаһншавкат ҳис-түйғусини ривожлантироқчи, уни паст табақадаги кишилар билан муносабат ўрнатышдан сақламоқчи ҳамда аслзодаларга хос жамиятта тайёрловчи таълим бермоқчи зди.

Ўғлининг муваффақият қозонишига ўта даражада ишонган ва жентльменликни бир томонлама англаған сэр Остен ўғли Ричардга анча эрта муносиб келин қидириш билан шуғулланади. Намунали никоҳ маросими ўтказиш учун у графлиқдаги барча аслзода оиласарнинг авлод-аждодини суриштириб чиқади. Ба, ниҳоят, энг соғлом, авлодлари анъаналарини тұла-тұқис дахлсиз сақлаган бир оиласа тұхтайди. Мазкур оиласынинг кенжә қизи тарбияси билан шуғулланиб, уни ўзининг ўғлига келинликка тайёрлайди.

Дүстларининг рағбати ҳамда таниш-билишлари даласи туфайли Остен оғишимай ўз тизимиға амал қиласи. У ўғли билан болалиқдан бошлаб ўрнатған дўстона муносабатларини муваффақиятнинг гарови, деб билади. Аммо узоқни кўра олмаган файласуф ўзининг тарбиявий тамойилларида хато қилмаса-да, ортда қолиб, тизимидағи асосий душманни кўрмайди. Бу душман ёш қалбнинг шартли тор қолипига киришни истамас, бевосита самимий ҳис-түйғулар ва интилишлардан иборат табиатнинг ўзи зди.

Остен назариясининг асессор эканлиги, энг аввало, Ричарднинг болалик чоғида намоён бўлганди. Бир томондан отасининг қистови, иккинчи томондан болаларча ҳис-түйғулари – уни йўлдан адаштирган илк ахлоқий зиддият шу зди. Дворянлик ор-номуси руҳида нозик табиатли қилиб тарбияланаётган болани оддий дехқон ўғринча ов қилаётганида қўлга туширади ва бу оқбилак ўсмирни масхара қилиб, шармандаларча жазолайди.

Отасининг ўзига хос тарбиясига қарамай, Ричард ёлғонлар тўрига илашиб қолади ва ўзининг жентльменча хулқ-авторига зид равишда қасос алангаси ўтига кенг йўл очиб беради: у ўртоги билан ўзини ранжитган кишининг ҳовлисига ўт қўяди. Шундан сўнг жазоланиш ҳамда судга тортилишдан қўрқкан бу икки бола анча вақтгача титраб-қақшаб юришади.

Ричард мазкур фожиаларни ёлғиз ўзи бошдан кечиради. Бу борада отасининг диний ақидаларни савол-жавоб тарзida баён этиши ҳам ёрдам бера олмайди. Ўшанда илк бор отаси тарғиб этган мавҳум фикрларга эргашиш унинг ҳаётда ўз ўрнини топишига ёрдам бера олмаслигини англаб етади.

Шу дақиқадан бошлаб, ота ва ўғил ўртасида жар пайдо бўлади. Бу йиллар сайин кучайиб борса-да, отаси асло сезмайди. У ўғлини айбдор, деб ҳисоблайди. Очикошкора зиддият ва тўла-тўқис мағлубият сэр Остенда кейинчалик бошланади.

Ричард камтарин, ҳеч бир жиҳати билан кўзга кўринмайдиган фермернинг қизини севиб қолади. Остенning қаршилигига қарамай, унга уйланади.

Ричард ва Люси ўртасидаги муҳаббат тарихи болалик давридаги дўстликдан дастлабки покомон севигига қадар романнинг энг гўзал ва назмий саҳифаларини ташкил этади.

Агар Мередит бошқа асар ёзмасдан «Ричард Феверель мусибати»нинг икки бўлимини ҳавола этганида ҳам унинг номи инглиз адабиётида мангу қоларди. Муаллиф беҳаловат ҳис-туйғуларнинг сирли жиҳатларини моҳирона очиб берган. У ёш қалблар ҳақидаги асардир.

Қалбнинг эркин такомилига тўскىнлик қилувчи ташқи омиллар устидан ғалаба қозонишда бошқалар эмас, балки ўз-ўзи билан машақатли муқаррар кураш талаб қилинади. Юракнинг сўқир ҳиссиётларини назорат қилувчи бундай кураш инсоннинг кейинги тақдирини ҳал этади.

«Ричард Феверель мусибати»да қалбга нотинчлик олиб кирган ақл ва севги қарама-қаршилиги акс этган. Суюкли қизига уйланган Ричард кўтаринки ва шоирона тарзда иккинчи марта севиб қолади. Ёши анча катта, танноз гўзал унинг эътиборини тортади. Ричард қалбининг туб-тубидан ҳали-ҳануз Люси билан боғланган бўлса-да, бироқ ҳузур-ҳаловат истаги бўш-баёв феълидан устун келади.

Ричард ўз ҳиссиётларининг қурбонига айланади, бу эса романнинг қайгули хотимасини ташкил этади: беҳад садоқат билан севган Люси суюкли инсонига ишончини йўқотгани боис ҳаётдан кўз юмади.

Ўз навбатида мен шундай маслаҳат бермоқчиман:

- 1. Ҳиссиётларингизни воқелик билан таққосланг ва ҳамиша соғлом фикрга қулоқ туting.**
- 2. Ўзингиздаги йўқ нарса ҳақида бош қотиргандан кўра, борлари хусусида ўйланг.**
- 3. Ўзингизни ахлоқий жиҳатдан камолга етказиш билан шуғулланинг.**

МЕНИ ЯХШИ КҮРИШМАЙДИ, ДЕБ ЎЙЛАМАНГ

**«Нега мени яхши күришмайди?» деб хаёл сургандан
кўра хайрли иш билан машғул бўлинг**

Агар сизни етарли даражада яхши күришмагандай ту-
юлса, мен ҳушёр амалиётчи бўлишингизни даъват этаман.

Бу қандай рўй беришини аниқ биламан: сиз, мени
ҳеч ким яхши кўрмайди, деб ўзингизни ишонтирасиз, бу
ҳаётда ҳеч кимга керак эмасман, дея умидсизликка туша-
сиз. Кўзларингизда сўраш, даъват этиш ифодаси пайдо
бўлади, меҳр-муҳаббатни талаб қилишга шай турасиз.
Шу билан бирга, бундай меҳр-муҳаббатга лойиқ эмас-
ман, мени шу пайтгача ҳеч ким яхши кўрмаган, фақат ал-
даган, деган фикрлар билан ўзингизни қийнайсиз (буни
ким қандай мақсадда қиласди, номаълум).

Доимий ғамгин, яъни меланхолик кишилар ўзидан
қасос олишга, ўзини-ўзи ўлдиришга ўта мойилдирлар.
Шифокор ғамхўрлик кўрсатиши, ўз жонига қасд қилишга
асло йўл қўймаслиги лозим.

Меланхоликка эркаклар ҳам, аёллар ҳам берилган
бўлади. Сиз буни ҳаётий тажрибангиздан келиб чиқиб
биласиз, деган умиддаман. Мен таништирмоқчи бўлган
қуидаги воқеа бир аёл билан рўй берган.

Азал-азалдан аёл эркак учун ҳаддан зиёд назар-пи-
санд қилмаслик, нафрат, кўркув ёки аксинча ғоят завқли
хурмат-эҳтиромга лойиқ тимсол бўлиб келган. Кўхна ки-
тобларда, аёллар «ҳалок қилувчи меҳмонхона, жин, шай-
тонлар бозори» ва ҳоказо, ҳоказо деб эътироф қилинган.
Бундан ташқари, улар шаънига ўнлаб энг ҳақоратли таъ-
риф ва айбловлар ишлатилган.

Мени аёллар шаънига қаратилган кўпгина ҳақорат ва
хушомадларнинг ички қарама-қаршилиги ҳайратга солиб

келади. Қадимги китобфурушлар бу зотга шу маънода беихтиёр равишда хушомад қиладиларки, улар шундай кучни эътироф этиб, бундан тезроқ қочиб қолиш керак, деб ҳисоблашади. Аксинча, аёлларга қаратилган ширин гапларнинг бари бутунлай ва қатор ҳақоратлар билан суғорилган. Ва аёллар ҳам, афсуски, ана шу икки ёқлама хушомадларга эриб кетиб, таъзим қилиш даражасига боришади.

Шоир аёлни атиргул ёки лола деб таърифлайди, бу билан гўё жуда яхши ҳамда мақтовга сазовор, ҳисоблади. Аммо нимаси мақтанаарли ўзи? Ахир бу эътирофларнинг бари инсонни чиройли ўсимликка айлантириш-ку!

Тўғри, шоир ўзининг илҳом парисига ҳақорат ёғдиришдан ғоят узоқ, албатта. У шартли муносабатлар, шартли тушунчалар, шартли типлар дунёсига шўнғиган ва мазкур шартлиликлар ўз-ўзидан заарсиз бўлиб, назмий жиҳатдан ғоят даражада нозикдир. Аммо улар ўзида умумий тартибни қамраб олади. Бу эса айдан холи бўлган икки фикрлилиқдан иборатдир.

Шундай қилиб, аёл «май ойидан милт-милт товланиши» ва «жаннат қишлоқлари сояси» каби турли сафсата гаплар билан заҳарланганига қарамай (аслида қандай маънодан маҳрум сўзлар танлаб олинганига эътибор беринг), ўзини ғолиб ҳисоблар, шу тариқа иккюзламачи жамоат фикрини шармандалиқ ва пасткашлиқ, деб би-парди.

Иснод билан тугаган бу ғалаба нимадан иборат экан ўзи? Ёки якуни ғалаба бўлмиш бундай шармисорлик нималарни жам қилган?

1880 йилда Мария Бъер исмли бир аёл кўчада Роберт Жансъенни отиб ташлади. Шунинг учун судланди. Маълум бўлишича, Жансъен қизни йўлдан урган ва кейинчалик уни ташлаб кетган экан.

Жамоатчилик Жансъенни қаттиқ қоралади ва Мария Бъерга нисбатан ҳамдардлик билан муносабатда бўлди. Мен тафсилотларни билмай туриб, бу ҳақда

фикар юритмоқчи эмасман. Балки Жансыен ҳаддан ошган суюқоёқ абллахдир, бундайлар жуда күп, шу боис Марияга тұла-тұқис ҳамдард бўлса арзиди.

Аммо, биринчидан, бу ахлоқий тубанликни жиноят билан тенглаштиришга қарши ортиқча асос ҳисобланади. Иккинчидан эса, матбуот ўша даврда Мариянинг битта мактубини келтирадики, у қизнинг «қалбини тұла-тұқис тавсифлаб» беради. Шунга кўра, менинг Марияга чин юракдан раҳмим келади. Аммо бу етарли даражада ўзига яраша ҳамдардликдан иборат.

Мария Жансыенга шундай деб ёзган эди:

«Роберт! Сиз менинг бошимдан кечираётган азобларимни билсангиз эди. Ахир сизни икки кундан бери кўрмадим. Сиз ҳам кўзингиздан уят ва ўқинч ёшларини селоб қилиб тўккан бўлардингиз, чунки ёвуз одамга ўхшаб кўринмайсиз-да!»

Шундан сўнг Мария маҳбубига «ўзимни ўлдираман», деб таҳдид қилади. Робертни «виждан азобидан кутқариш ҳамда унинг ҳузур-ҳаловат қўйнида аччиғини чиқариш учун» шундай қилмоқчи бўлади.

Мактуб қуйидаги талабнома билан тугайди: «Ёнимга қайтинг, мени севинг». Ҳа, бу бадбаҳт қизга қанчалик раҳмингиз келса арзиди.

Эркаклар томонидан ўта сурбетлик билан битилган бир ибора бор: «севсанг, севмасанг, ҳар замонда бир-бир қараб қўй». Бу гапнинг бемаъни томони шундаки, мазкур иборани такрорлаган киши ўз маҳбубасининг ички, маънавий дунёсига тупуради: «майли, мени севмасанг, севма, менга барибир, бир қиё боқсанг, кифоя, менга нигоҳинг, эркалашинг ва ҳоказо, ҳоказо керак», дегандек.

Билмайман, бундай севги-муҳаббат кимни кўпроқ камситаркан: уни талаб қилганими ёки уни берганни ми? Аммо бундай ёндашувлар қанчалик кўнгилни айнитадиган бўлса, Мария Бъернинг (менга қайтиб келиб, мени сев, деган) талаби ўзига хос ҳамда ўта даражада ниҳоятда ёмондир.

Ташқи томондан қараганда, оддий нигоҳ билан кўрсак, бу унчалик қўпол эмас, чунки Мария ўзининг ҳистайғуларига хитоб қилияпти, холос. Аммо бу бегона қалб устидан зўрлик қилишга уриниш, шу билан бирга киши ғазабини қайнатадиган, боз устига аҳмоқона ҳаракатдир. Бу мағлубиятга маҳкум қилинган ҳаракат, шу боис у азоб берадиган тарзда ишни мураккаблаштиради.

Мария Робертдан ҳузурига икки кундан сўнг эмас, балки ҳар куни келишини талаб қилиши мумкин эди. Агар Роберт бу ишни ўзининг хоҳишига қарши ҳолатда бажарганида, ҳеч нима бўлмасди. У маълум даражада шу талабни адо этиши мумкин эди. Марияга яқинлашиш учун у барча масъулиятни ўз зиммасига олган бўларди.

У, ҳатто қабргача бўйинтуруқни олиб бориши мумкин эди, аммо севмай туриб, севаман дейиш... Бундан ҳам даҳшатлиси бўлармикан, бу талаб, афтидан, кишини ҳаддан зиёд эритадиган даражада эмасми?

Мазкур талабни эр-хотин ўртасидаги муносабатдан бошқа соҳага кўчиринг-чи! Бошқа вазиятда бўлса, балки сиз аччиқланарсиз, аммо уни тақдир йўлдан озган аглаҳ билан тўқнаштирди, иккинчидан, қиз ўзини ёки уни ўлдириш билан таҳдид қилиб: «Мени сев!» деб талаб ҳам қўймоқда.

Майли, аёл севсин, ўз севгиси билан эркакларни рухлантираверсинг. Майли, у эрига мислсиз даражада содиқ бўлсин, ҳатто абадий беваликка қадар — орзу қилинган идеал ана шундай! У, албатта, жуда гўзал, эҳтимол, бу биз, яъни эркак томон учун севгини қаттиқ талаб қилиб сўраш, қабргача енгиб бўлмас садоқатни талаб этиш анча оғирдир.

Аммо бундай мадҳиялар аёллар учун ҳақоратли туюлади менга. Бу кўтаринки хулқ-автор фақат бешикда яхши кўринади, аммо ундан чиқсан заҳоти «шуҳратпарастликка интилиш, майда-чуйда машмаша ва пасткаш эҳтирослар» тўлқинида ҳалок бўлиши мумкин.

Шиша қалпоқ остида нималарни дир сақлаб бўлади, аммо бу қўриқланаётган нарсанинг ор-номусини юксалтиrmайди. Мен аёллар тўғрисида яхши фикрдаман, гарчи уларни май ойининг товланиши, деб тасдиқламасамда, аёлларнинг юксак ахлоқи тўғрисида хулоса чиқара олмайман. Бу борада асосий далил шундаки, улар қамоқхоналарда эркаклардан кўра кам бўлса-да, баридир мавжуд.

Менинг ўйлашимча, энг катта гуноҳ бутунлай тескари гапириб, аёлларни асал суртилган сўзлар билан алдаб, меҳр-муҳаббат қафасига киритган эркаклар зиммасига тушади.

Севги – яхши, аммо бошқа яхши ишлар ҳам бор. Якка бўлиш оғир, бироқ ҳаётда фақат битта тиргакка суюниб туриш ҳам ярамайди.

Шўрлик Мария Бъер ва унга ўхшаш барча аёлларга, уларнинг ғам-ғуссадан иборат қисматига одамлар шунчалик афсус-надомат билан муносабатда бўлишадики, асти қўяверасиз. Улар шунинг учун шўрликки, ҳаётда севги-муҳаббатдан бошқа ҳеч вақолари йўқ.

Ана шу ришта узилди, бирор нарсага таяниб бўлмайди, бошқа ҳеч нима йўқки, яшасанг. Ҳаёт мезонлари қандайдир ёввойи, таги пуч нарсага айланади, улар орасида тўппончани севимли кишисиiga тираб, «мени севгин!» деб талаб қиласиган инсон ҳам бор.

Энг яқин инсонларига заррача эътибор бермаган киши ҳаётда жуда кўп қийинчилликларни бошидан ўтказади ва ўзгаларга ҳам катта зарап етказади.

Айнан шундайлар орасидан омади чопмаганлар шаклланади...

Инсонга бўлган барча талабларимиз ва энг юксак мақтовларимиз қуйидагича: «у бошқа одамлар билан бирга меҳнат қила олсин, барча билан дўстона муносабатда, муҳаббат ва оилада эса ишончли ҳамроҳ бўлсин».

Нима учун ҳар кунги хайрли иш уни амалга оширган кишида хайрон қоларли тарзда таъсир этади? Чун-

ки бошқаларга ҳузур-ҳаловат баҳш этиш ҳисси ўзимиз ҳақимизда ўйлашимизга изн бермайди.

Ўзгалардан меҳр-муҳаббат, битмас-туғанмас муҳаббат талаб қилманг, ҳузур-ҳаловат баҳш этувчи ажойиб хатти-ҳаракатларни амалга оширинг.

Агар сизни яхши кўришмаса нима қилиш керак?

«Биз, худди севмасак бўлмайдигандек, севги-муҳаббатни ҳам то абад асрай олмаймиз.

Меҳр-муҳаббат ҳорғинлик туфайли заволга юз тулади, аммо уни ёддан чиқариш қабрга тиқади.

Муҳаббат туғилганида ҳам, завол топганида ҳам одамлар ўз-ўзлари билан яккана-якка қолиб, ҳамиша саросималикни бошдан кечиришади.

Меҳр-муҳаббатнинг сўниши — инсон ва унинг кўнгли чегараланганини исботловчи рад этиб бўлмас далилдир.

Кўнгил қўймоқ — демак, ожизликни намоён этмоқдир. Ёқтирмай қолиш эса, ожизликни, энг камида, яна бир карра намоён этишдир.

Одамлар қандай сабаб билан йиғлашни бас қилишса, худди шу тарзда кўнгил қўйишни ҳам тўхтатадилар: уларнинг қалбида кўз ёши ҳам, севги булоғи ҳам қурийди».

Француз адаби Жан де Лабрюйер «Ўтган асрнинг феълатвори ёки таомили» номли асарида ана шулар ҳақида ёзган эди.

Ишқ-муҳаббат истаги ва суюкли бўлиш ҳар бир кишининг қисматида битилган. Аммо никоҳингиз ўзаро муҳаббатга асосланиши учун нималар қилиш керак?

Бундай вазиятда ўзингизни рисоладагидай ту-тинг. Инсон, энг аввало, ўзининг қарашлари ва хатти-харакатларини түфри баҳоламоғи керак.

Ўз-ўзини ҳурмат қилишга мунтазам эътибор беринг.

Инсон учун энг муҳими, унинг яшаш истагидир. Ҳаёт кечиришга интилиш унга куч-кувват берувчи асосий манба ҳисобланади.

Инсоннинг қобилияти гулхандаги ўтинга ўхшайди, кимки уни ёқса, ўшанга иссиқлик бахш этади. Ўтин ёрқин аланга бериши, шу билан бирга ўчиши ҳам мумкин. Ҳаммаси инсон иродасининг кучи ва қувватига боғлиқ.

Меҳр-муҳаббат туйғуларига асосланган оиласи ҳаётда икки кишининг ички куч-куввати янги, янада кучли қувватни вужудга келтириш учун бирлашиб кетади. Тушкунлик ҳолатидаги кишиларда ана шу чашма, яъни манба сўнади. Улар бу ҳис-туйғуларни қуидаги сўзлар билан ифодалайдилар: «Энди мен нега яшайман?», «Умидим сўнди», «Имкониятларим мутлақо қолмади».

Никоҳ нимаси биландир ибодатга ўхшаб кетади. У бахту саодат ва меҳр-муҳаббатни излашга ҳам ўхшайди, аммо йўлда нимани учратишни ҳеч ким ҳеч қачон билмайди.

Эсингизда бўлсин: меҳр-муҳаббатни сўраб ҳам, со-тиб олиб ҳам бўлмайди. Бу умидсиз ва камситувчи бир машғулотdir. Сўраган киши истаганини ола олмайди. Ҳеч қачон. Сиз камситилишдан бошқа ҳеч нимага эга бўлмайсиз.

Эркинликка бўлган эҳтиёж, сўзсиз, инсон учун энг муҳим омилдир. Эркин, ҳур бўлишга интилиш шахснинг такомили учун куч-кувват беради. У тушкунликни барта-раф этиб, яқин одамлар билан исталган муносабатларни яратишга замин ҳозирлайди.

Жорж Байрон шоир эди. Бутун Европа унинг қаршисида таъзим бажо айлаган. Биографик жанрнинг забардаст устаси ҳисобланмиш Андрэ Моруа 1930 йилда улуғ шоир тўғрисида роман яратди. Мени мазкур асада-

ги она тақдири ҳайратга соглан. У бутун ҳёти давомида эри ва ўғлига бўлган жавобсиз меҳрмуҳаббати туфайли бахтсизлик гирдобига чўкади.

Байроннинг онаси — «Кэтрин Гордон Гайт паст бўйли, тўладан келган, соchlари узун, ҳаддан зиёд қип-қизил юзли бўлиб, кўриниши билан сира мақтовга сазовор эмасди». Отасининг ўлими унинг сармоялларига эгалик қилишига сабаб бўлди. Бу бойлик 23 минг стерлингдан иборат бўлиб, шулардан уч минги нақд (қарзларнинг тўлови эвазига), қолганлари эса Гайтовларнинг авлодидан қолган мулк, лосось балиғини қайта ишлайдиган корхона ва Абердин банкидаги акцияларни ташкил этарди.

Кэтрин Гордон ўз чироий билан мақтана олмаса-да, у «худди Люцифер каби мағрур» эди. Яъни, уларнинг авлоди Шотландияда энг қадимийлиги билан машҳур бўлган. Биринчи лорд ёки сенъор Гайт, яъни сэр Уильям Гордон граф Хэнглей ва Аннабелли Стюартнинг ўғли эди. Стюарт Иаков П.нинг синглиси эди. Аммо бу авлоднинг қиролдан бошланадиган шажраси кейинчалик фожиалар билан боғлиқ занжирларга уланиб кетди.

Уильям Гордон чўкиб ўлган, Александр Гордон ўлдирилган. Жон Гордон 1592 йилда лорд Морэйнинг жонига қасд қилгани учун қатл этилганди. Иккинчи Жон Гордон эса 1634 йили Валленштейннинг умрига зомин бўлгани боис осиб ўлдирилган. Шундай қилиб, Гордон-

Гайтлар ўзларининг насл-насабига доир дараҳт шохларига осилганди. Шотландияда ёввойи урф-одатлар бошқа жойларга нисбатан узокроқ сақланади. Гордон учун абердинлик судьяни ўлдириш ҳеч гап эмас, чунки судья дўстларидан бирининг сувлуғи остидаги отни тортиб олишга журъат этганди. Гарчи қироллик ҳокимияти жиноятчини жазолашни маъқуллаган бўлса-да, шаҳар буржуазияси эҳтиёткорлик билан бетараф қолди.

Бу хавфли аслзода босқинчилар зоти ана шу тариқа пайдо бўлди. Гордонларнинг қизиқонлиги болаликдан бошлаб юзага келганди. 1610 йилда уч нафар кичик Гордонлар навқирон ёшига қарамай, абердин мактабини қамал қилиб олишди, у ерда бутун тунни ўтказиб, тўппонча ва шамширлар билан ҳимояланишди. Бу йигитларнинг ҳиссиётлари ўзларидан кучли, улар шу тарзда туғилгандилар. Олтинчи лорд, ақлини таниган жиноятчи ўзи тўғрисида шундай деган: «Мен ўзимни тийиб тура олмайман. Биламан, дор тагида жон бераман. Менинг ботинимни ярамас ҳиссиётлар эгаллаган».

Фожиали қисматга эга сенъор Гайтлар ана шундай эди. XVIII асрда ўз обрў-эътиборини мустаҳкамлаб олган қирол ҳокимияти уларни қонунларга бўйсунишга мажбур этди, аммо бу ҳам Гордонлар авлодини тўхтатиб қола олмади. Александр Гордон чўкиб кетди, унинг ўғли Жорж Гордон ҳам Бата каналида шу тарзда ўлганди. Фақат қизи Кэтрин Гордон ҳаёт эди. Бир неча йиллардан сўнг у мислсиз меҳр-муҳаббат билан бағоят чиройли капитан Байронни севиб қолди. Бу баҳтсиз севги эди, зотан, шотланд балладаларида рафиқасига тенгсиз садоқат билан ёндашган муҳаббатга жуда ўхшарди.

Кэтрин Гордон Дюффо наслидан бўлган шотландиялик бувисининг қўлида тарбияланди. Бувиси унга яхшигина таълим берди, рўзгор бошқаришни ўргатди ҳамда Дюффолар наслининг муросасозлик анъаналарини сингдирди.

Кэтрин Гордон ўқишни жуда яхши кўрар, ифодали ва

жонли тарзда ёза олар, шу билан бирга унда пойма-пойлик, мантиқизлиқ ҳам сезиларди. Унинг феълида Гордонларнинг қайсар ҳамда инжиқлиги мавжуд эди. Кэтрин буни энг хавфли умр йўлдошини танлаб, намойиш этди. Уларнинг никоҳ маросими 1784 йил 13 майда Батада ўtkазилди. Кэтриннинг отаси ана шу ерда ўз жонига қасд қилганди.

Ёшлар Гайтларнинг фоят гўзал мулкига қараб отландилар. Уларни Гордонларнинг дўстлари ҳамда қариндош-уруғлари хушламай кутиб олишди. Капитан Байрон ушбу пуританлар қишлоғига ўзининг пала-партиш одатларини ҳам олиб келган эди.

Дангиллама масканда тун бўйи тинмай рақсга тушдилар ва ичкиликбозлик қилдилар. Шотландияликлар бу ажнабийга нафратомуз муносабатда бўлишди, чунки у шот

ланд меросини шамолга совураётганди. Улар ақлини йўқотиб, ўзини чиройли ҳисоблаган, бўйнига қимматбаҳо тақинчоқлар тақиб олган, аҳмоқона қиликлари билан танилган меросхўр қизга фақат пуллари учун уйланган кишини қаттиқ қоралардилар.

Кўп ўтмай ёш англиялик Гордонлар бойлигини гумдан қилди. Биринчи навбатда уч минг фунтдан иборат нақд пулнинг изи қуриди. Шундан сўнг капитан хотинини Абердин банки акцияларини, кейин эса балиқ ови билан боғлиқ ҳуқуқини сотишга мажбур қилди. Мулкка алоқадор ўрмонни ҳам йўқ қилишди, ипотека учун саккиз минг фунт олинди. Гайт мулкида қарқаралар жойлаша бошлади. Ваҳоланки, бутун бошли юз йилликда уларнинг уяси кўл қирғоғида эди. Авлодлар наслида қуйидаги ривоят тарқалиб кетди:

Қарқаралар вақт етиб,
Қанот қоқиб қолишар.
Мардлар Гайтдан тез ўтиб,
Ерларни ҳам олишар.

1786 йилда қарқаралар Гайтга қарама-қарши томондаги Хэддо мулкига учиб ўтишди. «Майли, учиб кела-веришин, асло ҳайдаманглар, — деди лорд Хэддо. — Уларнинг ортидан ер ҳам эргашиб келади». Келаси йили Хэддо Гайлар мол-мulkини 17 805 фунтга сотиб олди, у шотландиялик ишончли вакилга сақлаш учун берилди. Шу тариқа уларга кредиторлар ҳамла қилишди.

Орадан бир йил ўтгач, Байронлар гайлар мулкини тарк этишди. Уч йилдан сўнг уларнинг оиласида фарзанд дунёга келди.

Абердинлик шифокор энг яхши лондонлик акушер ҳисобланарди. У бола учун маҳсус пойафзалга буюртма берди ва уни Шотландияга юборди. Аммо болакай Байрон Мэй Грей билан Абердин кўчалари бўйлаб юрар экан, барибир оқсанарди.

Бола жуда қобилиятли ва ҳозиржавоб бўлиб ўсади, аммо у ҳаддан зиёд инжиқлиги билан ажралиб турарди. Онаси каби тўсатдан дарғазаб бўлиб, ўзини тутолмай қоларди. Бир куни кўйлакни булғаб қўйгани учун гўдакка танбеҳ беришди. Шунда у икки қўли билан кўйлакни ушлади-да, энагасига ўқрайиб қараб, бошидан-охиригача йиртиб ташлади.

Ҳаёт тўғрисидаги болаларча муносабатлар Жоржда жуда эрта юзага келди. У атрофида нималарни кўрди? Отаси ва онаси бирга яшашга уриндилар, аммо фойдаси бўлмади. Бахтсизликлардан дарғазаб аҳволга келган Байрон хонимнинг ҳаддан зиёд қони қайнаб кетарди. «У фақат маълум масофада турганида хушмуомала, — деб ёзган эди Кэтриннинг эри. — Аммо мен сизни ва барча авлиё-анбиё апостолларни, у билан жилла курса, икки ойгина кўришишдан Худо сақласин, деган бўлардим.

Чунки ҳеч ким Кэтринга мендек чидаш бера олмайди. Ахир қўлига эрк берадиган бўлса, бу қандай бирга яшаш бўлсин?»

Улар бироз муддат Абердинда турли уйларда яшадилар: эр Куин-стритда, хотин Броад-стритда. Бир-бириникига меҳмон бўлиб, бир чашка чой ичиш учун ўтишарди. Байрон хоним эрининг олдида ўзини худди аввалгидек Люцифер каби мағрур тутарди. Аммо баъзида шу қадар ғазаб отига минардики, чинни идишлар ҳамма томонга учеб, чил-чил синарди.

Бола ота-онасини синчковлик билан кузатарди. Бошқа тенгдошларининг ота-онаси бирга яшар, бир-бирини севишарди. Унинг гўдаклик онги эса қаҳр-ғазабга тўла қичқириқ, шикоят ва пичинглар орасида уйғонди. Бола хизматкорларнинг ота-онасини телба, хавфли одам ҳисоблаганлари, кўпинча уларни калака қилиб кулганларини эшитди.

Байрон отасининг умри поёни аянчли эди. Бу фожиавийлик 1791 йилда ёзилган мактубда акс этган: «Менинг бирорта ҳам оқ қўйлагим йўқ... бирор су (мири) пулим ҳам йўқ...» Нон сотувчи ва қассоб унга қарзга нарса беришни бас қилдилар. «Менинг елкам эски парча-пурчалар билан зўрга ёпилган, холос. Бундан кўра, панжара ортида бўлишни афзал кўрадим... Кийишга ҳеч вақоим, танамни ёпиш учун бир парча мато йўқ. Менда нимаики бўлса, ҳаммаси бутунлай чириб, тўкилиб кетди...»

Бу одам бир неча кундан сўнг ўлди. Айтишларича, у ўз жонига қасд қилган.

Эрининг ўлими уни умр бўйи севган хотинига кучли таъсир қилди. «Сизлар мен ҳақимда нотўғри ўйляяпсизлар, — деб ёзганди Кэтрин қайнинглisisига. — Мен жаноб Байроннинг ўлимига хотиржам муносабатда бўла олмайман. Бу одам мени жуда кўп азоб-уқубатларга гирифтор қилди, бу оғир, унинг ўлимини кўришдан ҳам маҳрум бўлиб қолгандим. Агар бетобини билганимда, унга қарашиш учун борган бўлардим... Бу одамнинг ожиз-

лигига қарамасдан (бошқача аташ мумкин ҳам эмас), мен ҳамиша уни чин юрақдан севганман... Сиз уни сўнгги дақиқаларигача ҳушини йўқотмади, деб айтгандингиз. У мен ҳақимда ҳеч нима демадими? Бетоб бўлиб узоқ ётдими? Қаерга дафн этишди? Худо хайрингизни берсин, шу ҳақда менга ёзиб юборинг, социдан ҳам бир тутам жўнатинг».

Кичкина Жорж отасини унутмади. У ҳамиша падари бузрукворига болаларча фахрланиш туйғуси билан на-зар ташларди.

Ўғли онасиға нисбатан анча вақтгача нафрат билан муносабатда бўлди. Таътил даврида бирга яшар экан, ундан қаттиқ жиркана бошлади. Барча Байронлар сингари у ҳам ўзининг ҳис-туйғуларини пинҳон тута олмасди. Уйда деярли ҳар куни жанжал кўтарила, можаро авжига чиқар, хоналар бўйлаб оғир идишлар учар, бақир-чақир эди. Байрон хоним қичқириб, ўғлини маҳлуқ, унинг энг пастикаш душманлари билан тил бириклирган, дерди. Байрон ўзининг тутинган онасиға (отасининг биринчи никоҳидан туғилган қизига) ёзган мактубида шундай де-ган:

«У кўркамлиги тўғрисида жуда яхши фикрда, ҳамиша ёшини камайтириб гапиради. Айтишича, мени ўн сак-киз ёшида туққан экан. Шунда сиз, азиз онам, мендан кам билмайсизки, у отамга вояга етган чоғида турмушга чиққан. Мен эса улар никоҳланганларидан сўнг уч йил-дан кейин туғилганман».

Байрон кексайган ожиз онасини кечиришга тай-ёр эди, аммо бу аёл отасининг руҳини ҳақоратларди. Жорждан ҳақиқий «Биррон» чиқади, деб ўғлини ҳам таҳқирларди.

«Мен бу аёлни она деб аташим керакми? Наҳотки та-биат унга менинг устимдан қандайдир ҳуқуққа эгаликка йўл берган бўлса? Мен ўзимни шу қадар ерга урайми? У менга қандай ибрат кўрсатди ўзи? Умид қиласманки, Худо ҳаққи, мен ҳеч қачон унинг изидан бормайман!»

«Ха, Августа, менинг онам шунақа. Яна... шу бугундан бошлаб мен ундан юз ўгираман».

Байроннинг онасига сидқидилдан ачинамиз. Унинг ўзи ва ҳис-туйғуларида нималар рўй берди? Ҳиссиётлар шахсни бутунлай барбод этди.

«Табиатда кишини ҳайратга соладиган куч ниҳоятда кўп, аммо инсондан кучлиси йўқ», – деб таъкидлаган эди Софокл.

Ирода фақат мавхум куч бўлмай, инсон ўз феъл-авторидан истисно тариқасида уни эгаллайди. Аксинча, ирода характернинг намоён бўлиши ҳисобланиб, бошқа ҳеч нима эмас.

Мукаммал шахс ҳамиша ўз ақл-идрокига таяниб, ўзини ва бошқаларни севишга қодир. Ирода кучини тобламаган киши ўз эҳтиросларининг қулига айланади. Унга ёрдам бериш жуда мушкул.

Аммо шуни яхши биламизки, инсон фақат туйғу ва ҳиссиётлари билан эмас, ақл-идроқи билан ҳам ажралиб туради. Ақл-идрок инсонни ўз-ўзига даъват этиб, нима иш қилиш кераклигини, шахс сифатида бутунлигини барбод қилмасликни тушунишга ундейди. Унга ҳаёт мазмунини, мақсадини англашга, бу мақсадларни амалга оширишга ёрдам беради.

Ишонинг, биз – ҳиссиётлар ҳамда шарт-шароитларнинг ҳимоясиз қурбонларимиз. Биз аслида ботинимиздаги кучларга таъсир этиб, уни ўзгартириш ҳамда унга бўйсунишга қодирмиз, маълум даражада эса ўзимиз яшаётган шароитни назорат ҳам қила оламиз.

Биз ақл-идрок ва ирода кучига эгамиз, бу ғоят қимматбаҳо бойлик бўлиб, ўз ҳаётимизда фаол иштирок этишни таъминлайди. Бу қимматли сифатларимизни доимо турмуш шароитимиз билан мос ҳолда ривожлантиргомиз керак.

Кэтрин Гордон билан юзага келган вазиятни биз икки нуқтаи назар билан кўриб чиқишимиз мумкин. Биринчи ҳолатда ўғли ва эрини сидқидилдан яхши кўрадиган

бахтсиз аёлни кўрамиз. Иккинчи ҳолатда, агар илмий жиҳатдан ёндашсак, кўз олдимизда ахлоқий мазохизмнинг типик манзараси гавдаланади. Ахлоқий мазохист ихтиёрий равишда ўзига руҳий азоб беради, камситилиш, мутелик ҳолатига тушади. Одатда мазохист хоҳиш истакларни англаш даражасида мушоҳада юритмайди. У сидқидилдан меҳр-муҳаббат қўйиш, фидойилик ҳамда садоқат ниқоби остида хаспўшланади.

Жавобсиз муҳаббатга интилиш ҳамда яхши кўрмаган киши билан бирга яшашни тўла-тўқис ра-вишда мазохистларча майл деб аташ мумкин. Бундай истак-майл бошқа ҳис-туйғулардан қандай фарқ қиласди? Мазохисларча истак-майл шахсга бутунлай зиён келтиради.

Азият чекишига муккасидан берилиб кетманг. Азият чекиши сабаби фақат ўзингизга бориб тақалади. Агар сиз азоб-уқубатларингизга ўралашиб қолсангиз, тақдирнинг бахтли бурилиши томон нотайёр ҳолда кўринасиз.

Бундан ташқари, мен сизга салбий қувватдан халос бўлишга ёрдам берадиган машқларни тавсия этмоқчиман.

Машқни қоронги хонада фақат ёлғиз ҳолда бажариш керак. Осмонга қараб ётасиз, ўнг қўлингизни тирсаккача букасиз. Бармоқларни шундай ёзингки, улар олдинга йўналган бўлсин. Сўнг бармоқларингизни эшик тутқичини ушлаб тургандай букинг. Қўлингизни доира вий тарзда ҳаракатлантиринг, худди ғилдиракка биркитилган тепкини айлантираётгандай тасаввур қилинг. Кўз олдингизга келтирган юкни қўлингиз чарчагунча итаринг ва ўзингизга тортинг. Шу тариқа асабийлик билан боғлиқ барча майл ва салбий куч-кувватларни ўзингиздан нари сурган бўласиз.

Ўзингизни ҳурмат қилинг, вазиятга тўғри баҳо беринг.

Қаҳр-ғазабингизни жиловланг, эсингизда бўлсин: энг муҳими, бардош беришдир

Биз сиз билан ўз олдимизга мақсад қўйдик: оиласи ҳаётингиз янада баҳтли бўлиши лозим!

Берtrand Рассел «Мен нимага ишонаман» номли мақоласида шундай деб ёзган эди:

«Мақсад ўртага қўйилгач, фаннинг вазифаси уни кўриб чиқиб, қандай йўллар билан боришни кўрсатишдан иборатдир. Барча ахлоқий қоидалар исталган мақсадга мувофиқми ёки йўқми, ана шу жиҳатлар билан текширилади.

Мен «исталган мақсад», дедим, «исташимиз керак бўлган», демадим.

Агар «исташимиз керак», десак, бу биздан ниманидир хоҳлашларини англатади. Улар, одатда, ҳукмрон қатлам — ота-оналар, мактаб ўқитувчилари, полициячи ва судьялардир.

Сизнинг ҳаракатингиз бевосита амалга ошириладиган мақсаддан келиб чиқади».

Шундай қилиб, мақсадимиз аниқ. Ушбу китобда сиз дуч келадиган қоидалар эса уни амалга оширишга ёрдам беради.

Оиласи муносабатлар сизни мардликка чорлайди.

Шубҳасиз, баҳт-саодатда физиологик ва руҳий хусусиятлар мавжуд.

Яхши сиҳат-саломатлик юқори даражадаги ҳаётий фаолият ва ажойиб кайфият билан бирга рўй беради. Баъзан ушбу кайфият руҳий осойишталик таассуротлари билан қўшилиб кетади. Шу билан бирга мен буларнинг барчасини оиласи баҳт-саодат асоси, деб айта олмайман. Рисоладагидек сиҳат-саломатлик, фаол ҳаётий жараён ва руҳий осойишталик бир инсонда рўй берса, бу, албатта, бошқа киши ҳисобидан амалга оширилади.

Ахлоқнинг «колтин» қоидаси эрамиздан олдинги VI асрдаёқ мавжуд эди: яъни ўзинг истамаган нарсани бошқага ҳам раво кўрма.

Мен, оилада энг мұхими сабр-бардош, деб ҳисоблар эканман, бу билан патриархал (эркаклар мавқеи устун бўлган) оилани идеал сифатида кўришни назарда тутганим йўқ. Бундай оилалар яқингача, масалан, Гарбий славянларда мавжуд эди. Мазкур оилаларда аёллар эркаклар билан бир хил ҳуқуқقا эга эмасди. Хотин оилада барча эркаклардан

жуда «ёш» бўларди.

Бу аёл, гарчи эркак ёши жиҳатидан кичик бўлсада, унинг қўлини ўпмоғи шарт эди. Уйда эрига хизмат қиласар, поїафзалини ечар, кийим-кечагини олиб келар, оёқларини ювиб қўяр, қўлларини ҳам ювиб, артар, дастурхонга овқат тортарди. Мехмонлар келганида, улар билан ўтириши мумкин эмас, стол ёнида тик турганича, ҳаммага хизмат қиласарди.

Оилада ўғил бола дунёга келса, очиқдан-очиқ ҳурмат-эҳтиром қўрсатилар, қизнинг туғилиши эса эътиборсиз қолдириларди.

Эркакнинг олдидан йўлни кесиб ўтиш хотин учун жуда катта айб ҳисобланган. Эркакнинг номи тилга олинмас, «у» деб аталарди. Даладаги энг оғир ишлар хотинлар зиммасида эди.

Мен бундай турмуш тарзини идеаллаштиришдан жуда узоқман. Аммо ишончим комилки, оила ниҳоятда мустаҳкам таянчга эга бўлиши, унинг асосида эса меҳр-муҳаббат, ўзаро бир-бирини тушуниш ва виждонийлик ётмоғи шарт. Бошқа ҳар қандай усул кўнгилсизликка олиб боради.

Бу ўринда Жорж Римуснинг оилавий ҳаётини ибрат қилиб олиш мумкин. Жорж Римус ўзининг босқинчилик,

талончилликлари билан машхур бўлиб, ўзининг хотини Иможинни жонидан ортиқ севарди. Иможин унинг учун малика эди.

Жорж 1873 йилда Германияда туғилган. Уч ёшга кирганида, ота-онаси уни Чикагога олиб келишди. Ўн түқиз ёшга етгач, бу димоғдор йигит доришунос мутахассислигига эга бўлди, сўнг ўзига икки ёш қўшиб, амалиёт ўтказишга рухсатнома олди. Доришунос бўлиб ишлаётган Римус баравар равишда хукуқ фанини ўрганди ва кўп ўтмай, адвокатурага қабул қилинди. У йигирма йил давомида жиноий ишлар бўйича ҳимоячи бўлиб ишлаб, ўзини ажойиб адвокат сифатида намоён этди.

Ароқ ичишни ман қилиш тўғрисида қонун қабул қилингач, Римус иккала мутахассисликни қўшиб, фармакология ва хукуқшуносликни бирлаштиришга бел боғлади. Сўнг хукуққа доир китобларни иргитиб юбориб, вино ишлаб чиқариш маркази ҳисобланган Цинциннатига кўчиб ўтди. Ўзи билан юз минг доллар олиб, бизнесни бошлади. Барча ишларни оёққа қўйди. Икки йил давомида омборларда тўпланиб қолган вискиларни 70 миллион долларга сотди. 1924 йилда Римус сенатнинг жиноий ишлар бўйича комиссиясида кўрсатма берар экан, бу ишни қандай осон бажарганини баён этган:

«Мен дори-дармон ишлаб чиқариш ва уни кўтара сотиш бўйича тегишли рухсатномани олдим. Бу эса вино ишлаб чиқарадиган корхонадан спиртли ичимликларни истеъмолдан чиқариш ҳамда божхона омборларидан ҳам шундай маҳсулотларни Ролстед қонунига мувофиқ олиш хукуқини берарди... Очиқ олинган рухсатнома, табиийки, спиртли ичимликларни сотишга имкон туғдиради. Ана шундай компания (дори-дармон ишлаб чиқарувчи)лар менга 50 мингдан 325 минг долларгacha тушди».

Римуснинг сўзларига кўра, вино ишлаб чиқариш заводлари, омборхоналари билан бирга жуда осон кўлга кирган. У 1924 йилда оиласи билан бирга заводлар соҳибига айланганини эслаган, аммо бу мулк янада

да күпроқ бўлиши ҳам мумкин эди. Омборхоналардаги спиртли ичимликлар йирик миқдорда темир йўллар орқали ташиларди.

Римусга даромаднинг бир қисмидан воз кечишига тўғри келди. У мансабдор шахслардан рухсатнома олиши учун амалдорларга пора бериши, боз устига маҳаллий ҳокимият идораларидан «ҳимоя»ни сотиб олиши ке-

рак эди. Римус поранинг ўзига 20 миллион доллар сарфлади, унинг «ёрдами» туфайли порахўрлик учта штатда, яъни Огайо, Кентукки ва Индиана жамоатчилигининг ҳаётий мезонига айланниб қолди.

Афтидан, Римус даромад топишнинг бошқа манбаларини ҳам асло четлаб ўтмаган. Цинциннати ва Кентуккидаги кичик шаҳарчаларда «тозалаш» ишлари ўтказилганидан кейин ҳам бир неча ўн йиллар давомида ўғрихона ва маҳфий қиморхоналар сақланиб турди, уларнинг аксарияти Римусга тегишли эди.

Римус ҳукumat доирасидаги ишни Вашингтонда бевосита «Огайо босқинчи тўдаси» билан бирга олиб борди. У президент Гардинг ва бош прокурор Гарри Догертининг қалин дўсти бўлмиш Жесс Смит билан мустаҳкам алоқа ўрнатган эди. Кейинчалик Смит ўз жонига қасд қилди, аммо уни президент Гардингнинг нуфузига соя туширмаслик учун ўлдиришган, деб ҳам ҳисоблашади. Ушбу воеа атрофида катта жанжал бошлангач, Римус Догертига қарши кўрсатма берди.

«Талончилар қироли» унвонини қўлга киритган Римус маълум вақт худди ҳақиқий қиролдек Огайо дарёси қирғоқларидаги саройда яшаган.

Уй Европадан олиб келинган бебаҳо рассомлик санъ-

ати намуналари билан тўлиб кетган, эшик тутқичлари ва ванна анжомлари соф олтиндан ишланган бўлиб, милионлаб долларга тушган эди.

Римус Прайс-хиллдаги ушбу саройга ўзининг маликаси Иможинни олиб келди. Унинг шарафига шундай қабул маросимлари ташкил этдики, бу қиролларнинг ҳам тушига кирмасди.

Бир куни хўжайнин ўз мавқеига мувофиқ, тушликка таклиф этилган барча меҳмонларга қимматбаҳо автомобиль совға қилди. Зиёфат дастурхонига эса энг сара ичимликлар ҳамда тансиқ таомлар тортилганди.

Римуснинг спирт билан ноқонуний савдо қиладиган «Ўлим водийси» номли штаб-қароргоҳи Цинциннати ҳудудларидан анча олисда эди. Шунга қарамай, тўсатдан чақмоқ чаққандай бўлди.

Икки штатдаги ҳукуматнинг порага учмаган агентлари «Ўлим водийси»га ҳамла қилишди. Римус жиной жавобгарликка тортилди ва панжара ортига ташланди.

У қамоқдан чиққанида, ажralиш тўғрисидаги қофоз кутиб турарди.

Иможин эрининг иши билан машғул бўлган терговчи ни яхши кўриб қолганди. Хотинини жонидан ҳам суйган, эъзозлаган Римус умидсизликка тушиб, уйга келганида, сарой бутунлай талаб кетилганига кўзи тушди. Иможин барча қимматбаҳо анжомларни, ҳатто эшик тутқичларини ҳам ўмарид кетганди. Римуснинг умидсизлиги ҳаддан ошиб, қаҳр-ғазабга айланди.

У собиқ хотинини излашга тушди. Топди ҳам. Иможиннинг машинасини Цинциннатидаги Иден-паркда таъқиб этиб, уни тўппончадан отиб ўлдирди. Тергов жараёнида Римус руҳий жиҳатдан нима қилаётганини билмайдиган киши, деб топилди ва оқланди.

Бу воқеа яна бир бор бемаъни (илк қарашда, албатта) ҳақиқатни тасдиқлади: «Ўз баҳтингни бегонанинг иқболига қура олмайсан!» Шу билан бирга мўмай, текин пуллар ҳам асло баҳт келтирмайди.

Англиялик носир ва публицист Гилберт Кит Честерон 1910 йилда ўзининг «Эркин никоҳ» номли эссесини нашр эттирган.

Никоҳ тўғрисида бир неча оғиз сўзлашимга тўғри келади. Мен ҳайвонларда оила қандай бўлган, келажак қандай кўриниш олади — бу ҳақда муҳокама қилмоқчи эмасман. Бир нарсани аниқ биламан: қаёққа қараманг, оила бор.

Афтидан, одамлар оиласиз ҳаёт кечира олмайдилар. Агар сизга бошқача сўзлар маъқул келса, марҳамат: одамлар бу қопқонга, албатта, тушадилар.

Фақат иккюзламачилар нуқтаи назаридан эркин муҳаббатнинг хушбахтлиги тўғрисида гапириш мумкин, бу улар учун худди тамаки ёки қўшиқдай гап. Тасаввур қилинг, сиз ҳар сафар сигаретани тортиб, пуфласангиз, тутундан улкан жин ҳосил пайдо бўлади ва у орtingиздан худди занжирга боғланган қул каби эргашади.

Фараз қилинг, ҳар сафар бир оҳангни куйлаб, хуштак чалганингизда, осмондан фаришта тушади, сиз эса уни арқонга боғлаб олиб юришингиз керак. Аммо жин ҳам, фаришта ҳам — буларнинг барчаси заиф, ҳақиқатан ҳам кишини тўлқинлантирадиган оқибат бўлиб, севги-муҳаббат билан суст алоқадордир. Ҳеч ким «Эркин жазман» бўла олмайди, сен ё сотқин, ёки боғланиб қолгансан.

Ишқ-муҳаббатнинг оқибатлари улкан бўлибина қолмай, шу билан бирга у ўсади ҳам: сигарета кичкина жинни ўзи томон даъват этади, хуштак эса болакай фариштани. Улар билан жуда узоқ вақт ташвиш тортиш керак. Ана шу ўринда оила бутун мазмуни билан юзага чиқади.

Мен ўзим риоя қиласидиган нисбатан муқаддас қарашларни муҳокама қилиб ўтирумайман. Шуни айтиш кифояки, мажусийлар ҳам, насронийлар ҳам никоҳга ҳамиша аҳду паймон, деб қараганлар.

Афтидан, оилавий масалаларда одамлар шундай

тамойилларга асосланишганки, уни ҳозирги замонда тушишини истамайдилар. Бу борада таққослаш учун иккинчи нафасни эслаш лозим.

Мазкур тамойил қуйидагилардан иборат: ҳар қандай ҳолатда ҳам, гарчанд у мамнуният бахш этиб турган бўлса-да, азоб-уқубат ёки зерикиш онлари рўй беради. Яна яхши бўлиши учун улардан ошиб ўтиш керак.

Вергилий шеърларидан фақат зерикишни барта-раф этгандан кейин ҳузур-ҳаловат туйиш мумкин. Сузиш бахти сувнинг муздек зарбидан сўнг бошқача ҳаловат бағишлади. Оилавий бахт-саодат эса асал ойи ниҳоясига етгандан сўнг билинади. Барча инсоний аҳдлар, тавба-тазарру, қонун ва шартномалар фақат ана шу заифлик, ана шу лаҳзалардан ўтгач, яъни таслим бўлиш хоҳиш-истагини енггандан сўнг инсонга ёрдам бера олади.

Нимагадир арзийдиган ҳар қандай шароитда ҳам, мажбурият юзасидан ёки ор-номус вожидан ўзни тийиш, ўзни муайян йўлдан қайтариш онлари бўлади. Ана шу ўринда аҳду паймон, қонун, анъана ҳаракатга тушади. Никоҳнинг олий вазифасини оқлаш учун буларнинг барчаси кифоя қиладими-йўқми, мен бу ҳақда айтмайман.

Ҳар ҳолда одамлардаги умумий тасаввурларни оқлаш учун шуни маълум қилиш кифояки, никоҳ, бу — аҳду-паймондан иборат, уни бекор қилиш эса хиёнат ёки жуда бўлмаганда ножӯя ишдир. Аммо бу ўринда давомийлик эмас, балки сабр-бардош муҳим ўрин тутади. Икки киши бир-бири билан йигирма дақиқа рақс тушиш ёки йигирма йил никоҳда бўлиш, ўзаро хиёнат қилмаслик мажбуриятини зиммаларига олади. Агар уларнинг биринчиси беш дақиқада толиқиб қолса, ўзини азоб беришга мажбур этади ва бахтли сезади.

Ахир анархия (ёки баъзилар айтганидек, эркинлик) орзу-умиддан бутунлай маҳрум қилади. Агар барча ҳавода у ёқдан-бу ёққа учиб, худди ҳаво шарлари каби сузиг юрганида борми, ҳеч ким дўстона сухбатни бошлашга

ботинмаган бўларди. Эркалатиб гапириш ҳам ниҳоятда нохуш кечар, ҳамсұхбат кенг, эркин оламга учиб кетгани учун гапни ярмида тўхтатишга тўғри келарди.

Ҳа, икки киши бир-бирига хиёнат қилмаслик мажбуриятини олади. Мен кўплаб баҳтли оиласаларни биламан, улардан бирортасининг феъл-автори ўзаро тўғри келмайди. Шунга қарамай, баҳтли яшайдилар. Дарҳақиқат, никоҳнинг мақсади ҳам шу: **бир-бирига мос келмасликка сабр-бардош билан чидашдир.** Моҳият жиҳатидан эркак ва аёл бир-бирига ўхшамаса-да, чидамоги шарт.

Баъзан тарангликка тўлиб-тошган вазиятлар ҳам бўлади. Оиласавий ҳаёт табиий офат тусини олади, ана шунда одам вазият устидан назорат қила олмайди. Шундай ҳоллар юз берадики, сиз фақат муқаррарликка тан бермоғингиз керак.

Аммо таназзулга бой кўплаб вазиятлар инсон назоратида бўлади. Натижалар эса қабул қилинган қарорларга боғлиқ.

Мен ишонаман: сиз тўғри қарор қабул қиласиз. Бунда сизга йўлчи юлдуз бўлмиш сўз – «энг асосийси, сабр-бардош» бўлади.

Ғазаб ва сабр-бардош бир-бирига асло мос келмайди. Ҳар қандай муносабатларда, айниқса, оиласавий ҳаётда жанжал ҳамда араз-гиналарни юзага келган заҳоти бартараф этиш керак, «эртага» деб ортга суриш сира ярамайди.

Зўравонлик билан бостирилган норозилик оиласавий муаммоларни ниҳоятда чуқурлаштириб, уларни ҳал этишни ҳаддан зиёд мураккаблаштиради.

Ҳар қандай жуфтлик қаҳр-ғазабни бартараф этиши мухимдир.

Тасодифий нохуш ҳолатлар ҳар қандай шериклиқда юзага келиши мумкин, аммо уларни ранжимай, куюнмай, узоқ чўзиладиган ҳис-туйғуларни бошдан кечирмай, бартараф этса бўлади. Сиз мушкул ҳолатнинг сабабини,

ҳақиқатан ҳам, зудлик билан муҳокама этишга уринсангиз, бу иш амалга ошади.

Ахлоқнинг «олтин қоидаси»ни эсланг: ўзингга раво кўрмаганни бошқаларга ҳам асло раво кўрма.

Мана, бир неча маслаҳат. Улар қаҳр-ғазабни енгиш ва орангиздаги иттифоқни янада мустаҳкамлашга ёрдам беради:

Сизни нима ранжитаётганини аниқ айтинг. Бу ишни бир ҳафта ўтиб эмас, дарҳол адо этинг.

Фақат ўзингизга оид ҳис-туйғулар тўғрисида гапиринг. Никоҳингиздаги шеригингизнинг хулқ-автори тўғрисида индамаган маъқул. «Сен фақат ўзинг тўғрингда ўйлайсан», деманг асло. Бунинг ўрнига: «Эҳтимол, мен бундай майдабуёндадар билан ранжимасам ҳам бўларди, аммо сен... аммо мен барибир ранжидим», — дейиш мумкин.

Қандайдир битта муаммони ҳал этинг. Бугунги кундан аллақачон ўтиб кетган хафагарчиликларни эслаш учун фойдаланманг.

Қанчалик қаҳр-ғазаб отига минманг, барибир ўзингизни назорат қилишни ёддан чиқарманг. Даъволовлар камситадиган ҳамда кўнгилни вайрон қиласидиган даражада бўлмаслиги керак. Агар сиз бақиришга шай ёки қўлингизни ишлатадиган даражада ғазабланган бўлсангиз, сабр қилинг, токи ғазабингиз сўнсин, шундан кейин масалани ҳал қилишга киришинг.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам жароҳат берадиган ҳамлаларга, ҳамроҳингизнинг жисмоний, ақлий нуқсонларига нисбатан бўладиган ҳужумларга ўйл қўйманг — бу ҳолатлар ҳеч қачон эсдан чиқмайди ва ке-чирилмайди.

Гина-аразингиз ҳақиқий жангга айланган дақиқада тортишувни тўхтатинг ва муаммони иккι томон ҳам тингланганидан кейин ҳал этишни таклиф қилинг.

Құнглингизни узинг-у, кетинг

Бу маслақат ҳар жиҳатдан олганда, сизга дахлдор бўлмаса керак. Ўмуман айтганда, оила заволга юз бурганида, қандай иш тутган маъқул? Никоҳдаги иқтисодий вазифалар ҳал қилувчи омил бўлмай қолган ҳозирги давримизда бу жузъий ҳодиса саналади.

Қадимда никоҳни бекор қилиш мумкин бўлмаган. Ўшанда никоҳ кўпроқ олди-сотдига ўхшаб кетган.

Кўхна маданиятларнинг барчасида келишув ва розилик асосидаги никоҳ одатий ҳодиса саналган. Күёв келин учун қалин (эваз) тўлаган, унга анчагина ер ҳудуди кирган ёки бу кейинчалик келин-куёвнинг асосий хўжалиги ҳисобланган. Борди-ю, улар ажраладиган бўлса, эрининг ташаббуси билан эваз тариқасида олинган мол-мулк, никоҳда туғилган болалар хотин ихтиёрига ўтган. Эр бу шартларни бажаришдан бўйин товладидиган бўлса, хотин ўз қонуний ҳуқуқларини сақлаб қолиш учун судга мурожаат эта оларди.

Ўз вақтида эр хотинни ёмон деб айблаши мумкин эди. Шу муносабат билан уни ўзининг чўрисига айлантириш ҳуқуқига эга бўлган. Хотин эрини шафқатсизлиги учун айблаб, бунинг учун товон тўлашни талаб қилишга ҳаққи бор эди. Бобилда, дейлик, эр-хотин тортишувларда бир тўхтамга кела олмаса, сувда синаб кўриш одати бўлган: агар айбланаётган суза олса, уни Маъбудлар ўз паноҳида асраяпти, деб ҳисоблаганлар, шу асосда у бегуноҳ деб топилган. Мабодо у сувда чўка бошласа, бу айбдорлигини исботловчи асосли далил бўлган.

Химоясиз қолган кунларимиздан бирида бизга шундай дейишади: «Биргалиқдаги турмушимиздан ўлгудай зерикиб кетдим, жонимга тегди, толиқдим... Бу менга халақит беряпти, энди керак эмас...»

Мулойим қилиб ёки бошқачароқ тарзда, ҳар қалай, шундай дейилади. Сиз буни қабул қилишингиз керак. Шундай воқеалар бўлганки, сизга бир оғиз ҳам гапириш-

майди, натижада... ёлғиз қоласиз. Агар ташлаб кетишса, сиз изоҳ талаб қилиб ўтирунг. Улар ёлғондан иборат бўлади. Асосий сабабини биласиз: сизни очикдан-очик яхши кўришмайди. Бир томчи ҳам кўз ёши тўкманг, у ҳамиша ғам-аламдан ҳам паст туради, кўз ёшларда физиологик жиҳатдан кишининг кўнглини айнитадиган ни-мадир бор.

Ҳеч қаерда, ҳеч қачон, ҳатто ўзингиздан ўзингиз асло шикоят қилманг. **Шикоят қилиш аҳмоқона одат бўлмаса ҳамки, ғийбатга анча яқиндир.**

Агар сиз жуда кучли бўлсангиз, айш-ишратга берилманг, шароб ичманг, қувонаман деб маст бўлиб қолманг. Буларнинг ҳаммаси мелодраманинг бир бўлаги, на-мойишкорона олифтагарчилик, жўрттага қилган хатти-ҳаракат бўлиб, сизга совуқ нигоҳлар ортидан масхара-муз нигоҳ ташлашади.

– Сизни яхши кўришмаса, нима қилардингиз? – деб сўрашди бир француз тақводор кишисидан. У пинхоний алам билан: «Кўнгилни бутунлай узиш керак-у, кетиш ке-рак», дея жавоб берди.

Кўнгилни узиш дегани – бутунлай кетиш, демақдир. Шундай кетиш керакки, гўё сиз ўлмагансиз, аммо гўё мутлақо туғилмагансиз ҳам. Сиз «Х» учун мавжуд эмассиз.

Сизни ташлаб кетишганидан кейин ўтмиш тўғрисида бир сония ҳам ўйлаб ўтирунг. Майли, шу ўтмишда ха-зина бор, деб ҳисобланг-у, ўзингизни гадой сифатида на-моён этинг.

Ҳеч қандай – катта ва майда хотирлашларга бери-либ кетманг. Хотиралар сизни алдамчи орзу-умидлар сари етаклайди. Улар эски жароҳатларни қўзгайди, ғам-аламни пасайтирунгмайди, боз устига юрак-бағрингиз ку-йиб, жазавага тушиб қолишингиз мумкин.

Хатлар, фотосуратлар, совға-саломларни ёқиб юбо-ринг. Қариндош-уруғлари, таниш-билишлари бўлса, улар билан сира учрашманг. Нега бундай бўлди, нега унақа эмас, деб ўзингизни бекордан-бекор қийнаманг. Нима

учун бултур эмас, шу йил ташлаб кетди, деяверманг. Ишонинг, кимки сизни бугун тарк этган бўлса, эртага ҳам ташлаб кетарди.

Бахтсизликни ҳеч қачон ушлаб ўтируманг ёки ундан кўнглингизни совитманг. Акс ҳолда уқубатларингизни янада кучайтирган бўласиз. Сизни ҳеч қачон севмаган юрак юмшаши ҳам мумкин. Бепарвониқдан янги ҳис-туйғуларгача бўлган масофа бир қадам. Аммо сизни илгари севган юрак муҳаббат «кетгач», тошга айланиб кетиши мумкин. Мехр-муҳаббатдан сўнг кўнгилчанликка ўрин бўлмайди.

Сизни бошқа аёл туфайли ташлаб кетишган бўлишса, рақибангизни ёмонлаб, унга нисбатан нафрат ҳис-туйғуларини изҳор этманг. У ҳадемай сизнинг ўрнингизни учинчисига алмаштиришни тезлаштириши мумкин.

Аксарият оддий одамлар каби сиз ҳам умрингизнинг охиригача бирга яшашингизни ҳисобга олиб, оила қургансиз, шунинг учун ёлғиз яшай олмайсиз. Ахир буларнинг барига бардош бердингиз! Бу билан барчага ва ўзингизга битта нарсани исбот қилдингиз: ҳаётда кўп ишларга кучингиз етаркан. Алҳол, баҳт-саодат тухфа эта-диган истиқболдан ишончсизлик туфайли юз ўгиришнинг не ҳожати бор?..

Сиз буларнинг барчаси қайгули, дейишингиз мумкин. Унутиш учун ўзингизга ёрдам тариқасида ҳазил-мутойиба, китоб ва меҳнатни ёнингизга чорланг. Сабр-бардошли эканлигингизни синааб кўринг.

Ҳис-туйғулар, диққат-эътибор ва ақл-заковатингизни ҳозирнинг ўзидаёқ имкон даражасида бир нуқтага жамланг. «Соҳибжамол хонимлар» ва «садоқатли рицарлар» тўғрисидаги ўсмирларча хом-хаёлларни улоқтириб ташланг. Бундай тимсолларни ўтмишда қолдиринг.

Агар сиз қайгули кунларни бошдан ўтказган бўлсангиз, қарама-қарши жинс билан асло муносабатда бўлманг. Шундай қилингки, бу салбий тажриба келгусида баҳт сари йўл олишингизга ёрдам берсин.

«Бахт» деганда нимани назарда тутамиз?

Ўқинг ва таққосланг!

Бахт ҳар кимнинг ҳар қандай ҳаракатини уйғотиб юборадиган сабаб бўлиб, ҳатто ўзини осишга ҳозирланаётган киши ҳам унга интилади.

Б.Паскал

Энг ҳайратомуз адашиш шундан иборатки, у ҳеч нима қилмасдан баҳтга эришишни ўйлашдир.

Л.Толстой

Сенинг биринчи мажбуриятинг ўзингни баҳтли қилишдан иборат. Баҳтли экансан, бошқаларни ҳам баҳтли қила оласан. Баҳтиёр одам ўз атрофида фақат баҳтли кишиларни кўради.

Л.Фейербах

Бахт нима дегани? Бу узоқ давом этадиган, бир-бирининг ортидан келувчи ҳузур-ҳаловатдир. Ёки инсон яхши кўрадиган ва ўзи учун эзгулик ҳисоблаган ғоят ёқимли ҳиссиётлардир.

П.Гольбах

Ҳузур-ҳаловатнинг ўзи ҳам баҳт демакдир.

Хинд мақоли

Ҳаётда қулайликнинг ҳаддан зиёд ортиб кетиши талаблардан қониқиш баҳтини йўқотади.

Л.Толстой

Инсон баҳтни кутиб банд бўлади, аммо энг катта баҳт инсоннинг бирор фойдали иш билан банд бўлишидир.

Ален

Бахт кулги эшилгандай уйга кириб келади.

Япон мақоли

Аҳмоқда ҳам аҳмоқона бахт бўлади.

Хитой мақоли

Бахт-саодатли ҳаёт ва бахт шундан иборатки, бу яхши яшаш демакдир. Яхши яшаш эса эзгулик или ҳаёт кечиришдир.

Арасту

Бизнинг инсон қалби тўғрисидаги тушунчамиз шунчалик баланддаки, бошқа киши қалбидаги ўзимизга нисбатан нафрат яшаётганига чидай олмаймиз. Бизни ҳурмат қилаётганликларини ҳис этсак, ана шунда бахтли бўламиз.

Паскаль

Севиш учун севиш бахтига муюссар бўлмоқ керак. Одамлар муҳаббатга ишонгандар учун эмас, уни ўзлари бошдан ўтказгандар учун ҳам бахтиёрдирлар.

Ф.Ларошфуко

Бахт туфайли ҳузурланиш – энг буюк эзгулиқдир, уни бошқаларга инъом этиш имкониятига эга бўлиш – янада катта аҳамиятга эга.

Ф.Бэкон

Агар инсон ўзганинг бахти билан бахтли бўлса, у чинакам ҳаёт кечиради.

Гёте

Бошқа бахтсизлар кўзи олдида бахтли бўлиш қандайдир уят.

Ж.Лабрюйер

Ўз-ўзини севиш баҳтидан ўзга мақсад бўлмаса, бундай ҳаёт тезлиқда мақсадсиз ҳаётга айланади.

Р.Роллан

Баҳт ҳам, баҳтсизлик ҳам бир доира бўйлаб юради.

Бенгал мақоли

Ўз эҳтиросларинг чегарасини билмаслиқдан оғир баҳтсизлик йўқ.

Лао Цзи

Баҳтсизликка бардош бера олмаслиқдан оғир баҳтсизлик бўлмайди.

Бион

Инсон қўрқув оқибатида ёки чексиз-чегарасиз, беҳуда эҳтирослар туфайли баҳтсиз бўлиши мумкин. Уларни жиловлаш орқали баҳтли фикр юритиш қобилиятини эгалласа бўлади.

Эпикур

Доно киши озгинага қаноат қиласди, нодонга эса ҳамма нарса кам кўринади. Мана шунинг учун деярли барча одамлар баҳтсиздир.

Ф.Ларошфуко

Инсон қачон ўз айбини ҳис этиб, ўзини айбласа, ҳақиқий баҳтсиз киши ўша бўлади.

Ж.Лабрюйер

Кимки ўзини баҳтсиз деб ҳисобласа, у баҳтсизликка гирифтор бўлади.

Гельвеций

Баҳтсизликка чидаш оғир, баҳтдан маҳрум бўлиш даҳшат. Бири иккинчисидан қолишмайди.

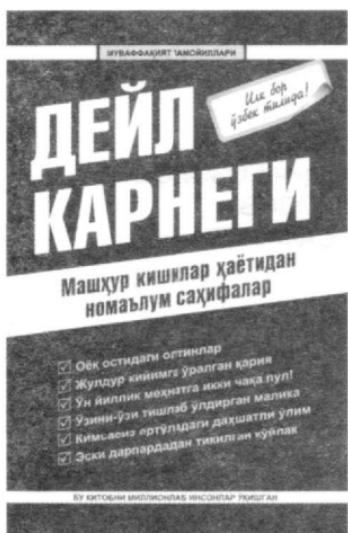
Ж.Лабрюйер

Кимга баҳт керак бўлмаса, ўша одам энг баҳтли киши-дир. Кимки ўзининг устидан ҳукмрон бўлса, ўша мутлоқ ҳукмга эгадир.

Сенека

ДЕЙЛ КАРНЕГИ

“Машхур кишилар ҳаётидан номаълум саҳифалар”

Китоблари дунё миқёсида қўлма-қўйл ўқиладиган Дейл Карнеги номи жуда кўпларга таниш. Унинг дўст орттириш, маъруза ўқиш ва безовталикни бартараф этиш мавзуларига оид китоблари ўзбек ўқувчисига аллақачон етиб борган.

“Машхур кишилар ҳаётидан номаълум саҳифалар” номли китоби эса ўзбек тилида биринчи марта чоп этилди. Унда таникли инсонларнинг кўпчилик билмаган сир-синоатлари ҳақида ҳикоя қилинади.

Ушбу китоб сизга энг оғир дамларда қандай иш тутиш кераклигидан сабоқ беради. Сиз азоб-уқубатга, мashaқатларга дучор бўлган инсонлар ҳақида ўқиб, улар ўз мумаммоларидан қай тарзда халос бўлганларини билиб оласиз.

Кимдир болаликдан оғир меҳнат қилиб, яна кимдир тақдирнинг оғир синовларига чап бериб, омадга эришган. Уларнинг айримлари, ҳатто коллежда таҳсил олмай, дунё миқёсида машхур бўлишган.

Яна бир тоифа кишилар эса ўлимидан сўнг эътироф этилган. Айримларнинг кутилмаган фалокатга учраши ҳам муваффақият сари одимлашига туртки берган.

Қисқаси, турфа ҳикматлар ва суратларга бой ушбу китоб машхурлар ҳаёти, турли воқеалар ва муваффақият тамойиллари ҳақида!

Бу китобни миллионлаб инсонлар ўқишишган!

Китобдаги “Олтин васвасаси”, “Олти яшар чақалоқнинг боши”, “Бир олам қарз”, “Мармар тобут ўғрилари”, “Кечирасиз, менинг фамилиям нима эди?” ва бошқа номдаги маълумотлар сиз, азизларни аслло бефарқ қолдирмайди.

20. 700 ₸.

Оммабол нашр

ДЕЙЛ КАРНЕГИ ОИЛАДА БАХТГА ЭРИШИШ ЙЎЛЛАРИ

Муҳаррир: Анвар НАМОЗОВ

Бадиий муҳаррир: Баҳриддин БОЗОРОВ

Мусаҳҳих: Наврӯз БЕКМУРОДОВ

Техник муҳаррир: Сойиб САФАРОВ

Нашриёт лицензияси: AI № 225, 31.12.2014.

Босишига руҳсат этилди: 05.03.2020 й.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими 84x108 $\frac{1}{32}$.

Arial гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб-нашриёт т.: 9,16. Шартли б.т.: 12,6.

Адади: 5000 нусха

Буюртма № 77.

«Yangi kitob» нашриётида нашрга тайёрланди.

100138, Тошкент шаҳри Учтепа тумани

Чилонзор даҳаси 13-мавзе 45-үй

Тел.: (+99891) 132-36-64, (+99890) 992-35-01

e-mail: yangikitob@mail.ru

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси
хузуридаги Аҳборот ва оммавий коммуникациялар
агентлигининг Faфур Гулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйида чоп этилди.

100128, Тошкент шаҳри, Лабзак кўчаси, 86 уй.

ДЕЙЛ КАРНЕГИ

ОИЛАДА БАХТГА ЭРИШИШ ЙҮЛЛАРИ

Уларнинг оиласи ишоятда қашшоқ эди. Бир қуни ўтни харид қилишга пул топилмади. Шунда эр-хотин исениб олиш учун... рақсга тушишиди.

Оилангиз қандай яшаетти, сиз учун энг асосийси нима: одамларни тарбиялашми, рўзгор ташвишларими ёки шикъи муносабатларми?

У қизни кўрганида шунчалик ҳаяжонга тушдики, мўйловлари диккайиб кетди. Бу танишув кейинчалик қотилликка сабаб бўлишини ҳали ҳеч ким билмасди.

Эркак ёки аёл бир-бирини доимий назорат қилар экан, улар никоҳининг мустаҳкамлигини намоён этиадими?

ISBN 978-9943-6

9 789943 632875